

Серік Сағынтай

ҚАРҒА

Серік САҒЫНТАЙ

ҚАРҒА

*Profi*MEDIA

Астана – 2011

УДК 821.512.122 - 3

ББК 84 (Қаз) 7-44

С 14

«Алтын Қыран» халықаралық қайырымдылық қорының *(Президенті Исламбек Төлеубайұлы Салжанов)* демеушілігімен жарыққа шықты.

С 14 Сағынтай Серік

Қарға: Әңгімелер. – Астана: Профи Медиа, 2011. – 144 бет

ISBN 978-601-80208-6-5

Жинаққа енгізілген әңгімелердің тілі шұрайлы, оқиғалары тартымды. Автор қоғам шындығын астарлы ақиқат арқылы шебер бере білген. С.Сағынтай бұған дейін оқырманға өлеңдер жинағы арқылы танылған болатын. Бұл жинақ қаламгерді жаңа қырынан ашып көрсетеді.

Кітап жалпы оқырман қауымға арналған.

УДК 821.512.122-3

ББК 84 Қаз 7-44

ISBN 978-601-80208-6-5

© С.Сағынтай, 2011

© Профи Медиа, 2011

ГҮЛМИРА

*Когда уже очень далеко уйдешь
по жизненному пути, то замечаешь,
что попал не на ту дорогу.*

II. Буаст

...Отыз үш жыл өтіпті. Өрге шығамыз деп едік, ылдида секілдіміз. Бәл асамыз деп едік, беткейлеп келе жатқандаймыз әлі.

Он бесте едім. Аңғал едім. Пәк едім.

Иә, құм қамаған бұйығы ауылдың момақан баласы, он бесте едің сен. «Ақын бала» деген атағың аудан алабына аян. «Сен де он бесте, құралай, мен де он бесте...» немесе «Ол кезде сен де он бесте, мен де он бесте...» деп келетін өлеңдер бар біздің жакта. Екеуін де сенікі деуге болады. Бірақ, он бес жасың өзіңдікі емес скен...

Тырау-тырау тырналар бұлтты ойғанда ауылға келді Гүлмира. Қазір соны еске алғанда, әңгімелегенде «Ауылға цивилизация келгендей боп еді» деп қоясың кейде. Айтқандай, біздің бала бастан кешкен кеп туралы ел жақтағы жазушы көкем де тәмсіл тартқан. Бірақ, нақты болған жайды кейіпкердің өзінен тыңдаған абзал болар.

Ауыл-үй арасында көрікті қыз аз емес. Гүлмира солардың бәрінен бөлек. Үлбір жүзіне қарақат жанары, бүлдірген еріні, жайбаракат аңтарылған кірпіктері шақтап тартылған. Ауыл-үйдің түбіт мұрттарына қырдан қашқан түлкідей болды Гүлмира. Қыран қайда шүйетін? Ауыл

жігіттері қыздарымен араздасып қала берді-ау жиі. Момақан ақын бала оншақты үйлі ортаның «бас ақынына» айналған сол жылы. Гүлмира үшін, Гүлмира деп. Әуелі өз қатары қолқалаған: «Гүлмираға хат жазып бер. Өлеңмен». Ақын атаулы саудаға шорқақ – қиылған досты көп қинамай жазады. Тегін. Рахметін алады. Ертеңіне келесі ғашық. Ақын бала да бір жазған өлеңді қайталай алмайтын дертке шалдыққан екен. Жүрегін қос қолына ұстап, шығыршығын жұлып алған жарылғыш гранат уыстағандай боп, сәл босатса, атылып кететіндей, бозара, сол жүрекпен бірге дір қаққан Мәжнүнге – жаңа жыр. Мәжнүн – мәз. Гүлмираны ұмытып, өлеңге, хатқа, соны апаратын өзіне ғашық боп мәз. Ақын баланың жүрегіне түскен кара бас өлең құрты ауылдың алпыс ғашығының құснихатынан нәр алып, өсіп келеді. Ақыры, аямай шаққан. Мәжнүндердің тапсырысынан босап, оңаша ойға қалған күні шаққан. Тап қолқадан. Күретамыр буылып қалып, жүрек байғұс атқақтайды. Жүздеген ғасыр жасырынып келген жанартау дерлік. Тау қыртысын жамылған қатпар-қатпар қалың қозлықсып шықпаққа әурс.

Сол күні бұл да көрген Гүлмираны. Бұрын да көрді ғой. Бір сынып төмен оқиды. Іштей ынтық. Сезімін өзге Мәжнүндердің атынан тізген хатқа мөрлеген. Бір күні әскерден сол күзде оралған Ноқай (шын есімі жалыдан өшкен) өтінішпен келді. Ноқаң да «Мәжнүндер» әскеріне қосылыпты.

– Сен маған Гүлмираға арнап хат жазып бересің. Ауылдың күллі бокмұрынына жазыпсың ғой. Маған жазатының олардың бәрінікінен артық

болуы керек. «Авиа» конверт сатып алғанмын. Қазір отыр да жаз. Әйтпесе...

Өтініші – өктем, өзі – озбыр. Атылайып деп жатқан жанартаудан ауыр бір ыңыраныс лықсыған. Әбден пісіп-жетілген тау жарасы сыздап сыр берерде, стегіндегі бұлақ-қайнарлардың көзінен бұркактар суы улы сілтіге айналып, қайнап кететін. Мұның да жанарына жас кептелді. Ыза мен шарасыздық. «Махаббат ғадауатпен майдандасқан, қайран менің жүрегім мұз болмай ма...» деген ақынды түсіне кеткен. Мұз басып жатқан жанартаулар да болады. Ол атылса, сел басар болар маңайды. Бұл да селдетсін өлеңді. Жо-жок, жанартауы атылмаған – алғашқы зілді күрсінісінің өзі көркем жырға айналған. Әр жолының соңы «Гүлмира» деп аяқталатын, сиқырлы нәзік ноталармен ойнақшыған музыка еді ол өлең. Ноқайдан мұндай сезімді Гүлмира күтпесі анық. Тасын қаншама ғасыр қына жеп, мүжіп, морып кеткен тау да бір – Ноқайдың жүрегі, сезімі де бір. Ондай таудың басына қылтанақ та тұрақтамас болар. Ақыры, хат тұйықталған. «Үздіге хабар күтуші Ноқай. М.С.С.» деген аббревиатурамен. «Мен сізді, жо-жок, Ноқайдың атынан болса, сені ...сүйемін» деген. Әңгіменің көкесі хат жазылып біткен соң басталды.

– Енді осы хатты мына конвертке сал. Сілеккейінді шұбыртпай, байқап желімде. Тұратұр, – Ноқай қалтасынан кішкене құты алып шығып, конверттің ішіне қарата «пыш» еткізді. Одеколон. – Қу қыздың танауын қытықтасын. Ал, енді іске кіріс.

Конверт желімденгесін, Ноқаң сезім аркалаған жұп-жұқа хатты алақанына салып, салмақтап

байкады. Жүзінде абыржу бар. Тілініп кеткен ерінін жалап, мұрнына такады.

– Мұны енді өзің апарасың. «Сый қылсаң сыпыра қыл», жазғышбек! Ағасымен доссың ғой. Сенен еш күмән тумайды. Менің үлкен басыммен шүйкедсей шиборбайға барып тұрғаным ыңғайсыз емес пе, а?!

Атыларман жанартаудың бір бүйірінен ақ бұлт түстес бу сыздықтап шыға бастайтыны бар ғой. Сол іспетті, демі жиілеп, алқына бастаған ақын бала. «Жүр, кеттік». Көнбеске, шара кәне? Гүлмираның үйі ауылдағы жалғыз прожектордың түбінде еді. Ноқай сүт жарық ақтарылған бағанның түбінде қалды.

– Кешікпей шык. Мылжып, отырып алма. Мен күтем. Жауабын дереу айтсын!

Әлгінде Ноқай салмақтайтындай-ақ екен, конверт – зілбатпан. Төскалтаға тыққан хат, ақын баланың жүрегінің сыздаған жаралы аузына, қолқа тамырына батып барады. Еңкіш тартып үйге кірген. Жер асты дүмпуі болар карсаңда қатпардағы қалың қоздың қызуы тау бауырының топырағын дулатып, қыздырып, срекше күйге бөлсер еді. Мұның алақаны дуылдап, от шалып, күймегендей қалыпта. Ыстық өтіп, тер құрсап, булыққан тәрізді. Аузын ашса, жалын құсарман, шок шашып, демімен қаритындай. Қыз ағасы – досымен әңгіме құрған боп отырып, қағаберісте бұған жұғысып, аз-кем сұхбаттасуға ықтияр Гүлмираға хатты ұсынды.

– Сенің өзіңнен бе? – деді жанарын жалт ойнатқан «өзге цивилизация өкілі».

– Ноқай беріп жіберді. Жауабын күтіп, есік алдында тұр.

Жалқын нұр шашқан жанар оты өшкендей болды қыздың.

– Ондай болса, алмаймын. Өзіне апарып бер, поштабай! – жалт-жұлт еткен жанарының гауһар тастары мың құбылып, өкпешіл қыз өз бөлмесіне кетті. Бұған да аял жоқ енді. Әп-сәтте бар салмағынан айырылып, қауырсындай боп қалған «Авианы» жан қалтасына жытыра сап, үйден шыққан. Ноқай шам түбіндегі түннің бір уыс жыртығында жарбиып, шылым шегіп отыр.

– Иә, поштабай, не болды? – Ноқайдың аузына ауысқан қыздың сөзі намысын шабақтаған бұл одан әрмен түнерді:

– «Керегі жоқ хатыңның. Әурс болмасын!» — деді.

– Сен дұрыс бермегенсің ғой. Қызбен сөйлесу білмейтін бокмұрын неме!

– Мықты болсаң, өзін бармадың ба?

– Не дейсің, ей? Менін сендей «духтармен» кісіше сөйлескеніме семірген екенсің!

Өмірден соққы жемейтін акын жоқ. Әсіресе, Ноқай сынды дүлей дүмбілездер дарын атаулыға өш келеді ғой. Оны акын бала білмейді, әрине. Бөктерін ауыл-үй күресін қылатын котыр төбешіктердің желді күні кенет шаңытып, ығындағы жазираны сасытатыны бар. Ноқайдыкі сол еді.

Үш күн үйден шықпады, тағдырдың алғаш соққысы Ноқай боп тиген акын. Бір жағынан, қыз алдында бетімен жер сүзген намысы, Ноқайдың күрзі жұдырығы домбыққан бітеу жараға айналдырған жүзі, екінші жағынан, ауылда ешкім тік келе алмайтын дөкірді сөзден жыққандығы, әм қыздың «Хат сенен бе?» деп қуанып келіп, бұдан

емес екендігін сезгенде жабырқағаны мұнын асау, делі жүрегін сап-сап сабырға келтіріп, сабасына түсіріп, саябыр таптырған. «Махаббат гадауатпен майдандасқан...» дейді ыңылдап.

Үш күн Гүлмираны ойлады. Мәжнүндер тайпасының атынан жолданған хаттарын ойша тізіп, бүкіл өлеңді қайыра жазып шықты. Ен жобалысы, Ноқайдың қолы қойылғаны екен. «Күллі ел қозғалып жатқанда, менің тіршілік жасамағаным әбестік екен» деген ішінен. Ақыры Ноқайдың хатын қайыра жазып, өңдеп, басқа конвертке салып, қыз үйіне кадам туралады. «Өзімнен! Шын ниетіммен» деген. Өзге айтқаны есінде жоқ. Сірә, жарытып, сөйлем құрастыра алмаған. Жанартаудың зіл күрсіністері жиілеп, ауа шытынап, аттас зарядтар тебісе бастаған. Мұндайда тау қойнауын аралар жаңғырықтар да тыйылып, әуе ауыр ырғақта лықсып, жерге жабысарман болар еді.

«Жауабын ертең айтамын. Кешке. Биге барғанда». Бір жарым тәулік – «Ғасырдан да ұзақ күн». Бәлкім, дауыл алдындағы тылсым тыныштық. Үміт пен күдік кезек сүйген жаралы жүрек қағаз жайылған дастарқан басына қарай тарта берген. Жүрек түбіндегі кара бас құрт қолкасын солкылдата сорып, жұдырықтай ет сазып, беймәлім саздар сыңси береді құлағында. «Ай алқалы, Күн сырғалы Гүлмира!» Бір тәулік – жиырма төрт сағатта қыздың сиқырлы әуезді есімін мың қайталады. Ертеңінде математикадан «екі» алды.

Әлқисса, би кеші. Гүлмира жоқ. Соңғы класта оқитын бұларға есігі айқара ашық совхоз клубына төмен класс балаларын кіргізбеген. Топты

Мәжнүн мұны аңдып әуре. Бірі – тілектес, бірі – бәсекелес. Ақыры, қыз үйінің маңына барып, әуезді ысқырығын салған. Жарты сағаттан астам уақыттан соң, кіреберістің терезесінен шам сәулесі білініп, сыртқы есік сәл ашылып, қыздың басы көрінді. «Е-һей, Есенин! Қайдасың?» – деді қыз. «Басқа біреуі бар екен ғой?! Залым қыз!». Ашуға булыққан бұл кетіп бара жатқанда, тағы да «Ей, қияли ақын! Қайда қашып барасың?» – деген қыз дауысы жетсін құлағына. Құстай ұшып жеткенін біледі. «Есен» деді ғой өзің», – деген. «Есенин», – дедім. – Сондай ақын болған орыста. Қыздарға өлең жазудың мастері – сен секілді. Мә, барлық шығармашылығың», – деп, Мәжнүндердің атынан келіп, сол күйі ашылмаған хаттарды қолына ұстата салды. Сергей Есенин деген ақынды оқымапты бұл. Шалғайдағы ауылда орыс тілі, әдебиетінің мұғалімі жоқ еді. «Менің жауабым – осы. Ал сенің хатыңды альбомыма фломастермен көшіріп жазып қойдым. Есенинді оқыған соң келесің», – деген.

Есенин шынында мықты екен. Сұлу жырдың серісі екен. Кейін сол Есенин атындағы медальді кеудесіне қадайтынын ойлады ма екен?! Ал, Гүлмира екеуі сол кештен соң жұптарын жазбаған. Он жылдық бітірген ақын бала жылқышы боп кетті.

«Бозкөлдін жылқы жайдым жазығына,

Байландым бір сезімнің қазығына...» деп, даланы жаңғырта ән салатынды шығарған. Гүлмира мектеп бітірген соң, яғни, келер жылы оқуға бірге аттанбақ. Алматыға. Алматыда ақындар ортасына барып, Аркадан кеп, ақ шатырын аспанға тікпек арманы бар баланың.

Тағы да көктем келіп, тырау-тырау тырна-лар көкке сына қакқан. Гүлмира мектеп бітірер кеш те таяу. Жалпақ жазиралы даланы еркін кезген қиялшыл бозбаланың кеудесі де солығы басылып, қайыра ұйқыға кеткен жанартаудай болады. «Жүрегім менің – жанартау» деген атақты ақынды жаттаған жылдар еді. Жайсан жаз жадыратқан күндердің бірінде мектеп бітірушілер кешіне дайындалып жатты бұйығы ауыл. Қырсық қылғандай, сол күні аласапыран дауыл, ағыл-тегіл нөсер ойнаған дала сахнасында. Ыққан жылқы, ыдыраған үйір. Дауылсүйгіш ақын бала кетті Бозкөл айналып. Екі күн, екі түн алалы үйірдің соңында аттан түспеген жылқышылар дүйсенбі күні кең қақты көктей өтіп, ауылға кеп жығылды. Жылқы жайлауға оралған. Тұяқ серіппей ұйықтапты. Екі кештің арасында екі кластасы келді. Жүрістері суыт, жүздері суык еді.

– Гүлмираны Ноқай алып қашып, қаладағы апайының үйіне түсіріпті. Сол күні өзін келмей қалдың. Кештен кейін жалғыз үйіне кетіп бара жатқанда «Москвичіне» салып ап, қалаға тартып отырыпты. Көнбеген соң, жолда қол жұмсапты. Кеше аға-жеңгесі қуып барып келді. Шымылдық ішінде жылап отыр екен. Бекем бол! – деген...

Қаншама ғасыр самарқау тартып, ұйықтап жататын жанартау атылғанда... Қол ұстасып, арманға аттанбақ сапар кенет үзілгенде... Аспанды кара бұлт қаптар еді. Қап-кара бұлттар шеке түйістіргенде аспан тітіреп, кара жер аунай кетіп, түпсіз түнекке құлап бара жатқандай алапат болар еді. Нөсер селдетіп, Нұк пайғамбар

кеме соғып, тірі қалған топанның елесі келер еді қайыра жер бетіне.

Жүрек кенет тоқтап, кіді кідірісі келер сәт толассыз дүмпуге айналып, төсті жарардай боп атқылар еді.

«Гүлмира жоқ! Болған, енді жоқ!» Акын атаулы тағдырдан таяқ жеуге жаралған халық. Әсіресе, Ноқай сынды нойыстардан Нұк пайғамбар заманынан бері, жер бетінде алғаш «Өлең» деген махаббат кемесі жасалғаннан бері таяқ жеп келеді. Акын баланың жүрегі алғашқы дүмпуде-ақ атылып, айнала бұлақ басы тең алапты көмкеріп кеткен. Зарлы, зәрлі жырымен. Кейін жанартау дамыл табар, жүрек те беріш жамар. Уақыт бәріне емші...

Содан бері отыз үш жыл өтіпті...

Сол Гүлмира кеше телефон соқты. Алматының төріндегі аймағына танымал акынның қызмет кеңсесіне. Күнделікті қарбалас, қым-қуыт жұмыс, сабылыс, кірген-шыққан қағаздар, шылдырлаған телефондар. Бірақ, осы телефон ерекше шырылдаған тәрізді. Жайлаудағы құлыншақтың даусындай шынғыр-шылдыр кісіней шықты.

– Алло! – деді бұл қоңыр даусына ауыр ырғақты маңыз бере.

– Алло! Сәлеметсіз бе? Маған Бәленше Түгенбаевич керек еді.

– Сәлеметпіз. Мен сізді тыңдап тұрмын.

– ...

– Алло! Айта беріңіз. Тыңдап тұрмын... – дауысын сәл жұмсартқан. Желінің арғы басындағы дауыстың ырғағы дірілге ұласқандай болды.

– А-а. Сәлеметсіз бе? Мен... Мені Сіз танымассыз... Жо-жоқ, ұмытып қалған шығарсыз. Мен

Сізді ылғи көріп, то есть, өлендеріңізді ылғи газеттерден оқып, теледидардан...

– Рахмет. Кім боласыз?

– Мен... Мүмкін Сіздің ойыңызда бар шығармын. Мен – Гүлмираммын ғой...

– Гүлмира?! ...

– Иә, Гүлмира. Баяғыдағы, ауылдағы...

Қайдан ұмытсын! Отыз үш жыл түсіне кіріп, ойынан кетпеген. Әредік, жылысқан жылдардың жалында кеткен жастығын еске алғанда, Гүлмира мінген құла тайдың тастаққа түскен тұяқ ізін де аңғарып отырар еді ғой. Бірер секундта күллі өмірі көз алдынан зу-у етіп өтіп, миына шаншылған. Кейде, Тәңірдің беймәлім әмірімен ұйқыдағы жанартау бір бүлк етіп, қатпар-қатпар жынысты жақпар арасындағы болмашы сызаттардан бозамық бұлт түсті бу ататын. Оянайын дегені ме? Зертханалардағы сейсмоқұрылғылардың шкаласы секіріп-секіріп кететін. Мұның қолы дірілдеп, телефонды оң құлағына ауыстырды.

– Алло! Ой, Гүлмира! Халыңыз қалай? Қайдан телефон шалып тұрсыз? – деген сөз болды алғаш аузына түскені.

– Осында келгем. Бір шаруалармен. Кіші қыз ауруханаға түсіп қалып, соның жайымен...

– Ауылда дәрігер болмады ма? – деді де, тілін тістеп алды.

– Жо-жок... – желінің арғы жағындағы үн де абыржыңқы шықты. – Просто... ауылдағы дәрігерлердің шамасы келмей тұр.

– Нендей көмек керек? Қай жерде жатыр? – Жасынан елгезек басы жарты ғасырға жуық жырлап келе жатқан арманы алдына кеп тұрғанда өз жаны

таразыға тартылғандай тызақтап кеткен. Ақыры, Гүлмираның бар шаруасын орайластырған. Телефон арқылы. Енді өзі бүгін пойызға мінбекші. «Барсам ба, бармасам ба? Көрсем бе, көрмесем бе?» Осы сауалды мың қайталады. Осындағы ақындардың алғашқы махаббаттарын араға жылдар салып кезіктіргені есіне түседі. Ауылдағы әріптес ағасының «Идсалы өлген күн» туралы әңгімесі ойына оралады. «Он бестегі құлыншақ едік. Қазір қырық сегіздеміз. Адам қызығатын көрік қалды ма бізде?» Көріктей кеудесі көтеріліп-басылып, кең сабадай толысқан тұлғасына айнадан көз тастады. Бұғақ салбыраңқы. Жүзіне шалбар әжім түсіпті. Қас-қабағы бұйрат құмға біткен бұйығы баялыштай – ойқы-тойқы. «Жок. Болмас! Он бестегі қалпымызда қалайық...» Жылдар бойы тыншыған жанартау бір заманда тау төбесіне көтерілген әлдебір геолог немесе альпинистің жақпарға қаққан шапқы темірінен де оянып кетер еді. Әуелі жердің тінін тітіретіп гуіл жүгіретін. Мұның кеудесі де кешегі телефон шылдырынан кейін өзгеше күрсініске толған. Түн баласы дөңбекшіп шықты. Таңнан бері жұмысы жүрмеді. Ақыры, жүргізушісін шақырып алып, жұмсаған. «Жылдам бар. Міне, телефоны. Бар керегін әпер. Орталық дүкеннен сый-сияпат ал. Пойызға мінгізіп салған соң бірден осында кел. Хабарын айт. Алыс ауылдан келген туыс еді». Енді сол шопырын күтіп, тағат таппай отыр. Ақыры келді-ау. Өзі секілді ауылда туған момын, тындырымды, жауапты жігіт. Оны-мұны сұрағыштап отыр. Ол есеп беріп, бұл сауал тастап, біраз отырған. Хатшы қыз есіктен

сығалағыштап қояды, қабылдау бөлмесіне біраз ел жиылып қалған сыңайлы. «Мынау дүкеннен қалған ақша еді». Жүргізушісі 100 долларлық жасыл қағаздарды үстелге қоя берген. Бұл шыдамады ақыры:

– Өңі қалай скен? Жүдемеп пе? – деді.

– Ой, аға! Мұндай келбетті, келісті әйел баласын әлі көрмеппін. Сізді қайта-қайта сұрады: «Неге келмеді?» деп, – деді шопыр жігіт.

– Апырай, ә! Ана ақшаны өзің ала бер. Бір кәдеңе жаратарсың... – деген толқып кеткен бұл. «О, Гүлмира! Сол қалпыңда болмасаң да, әлі керім екенсің-ау! Менің келмегенімді неге жорыды екен? «Менсінбеді» деді ме екен?»

Отыз үш жыл. Арқаның жазығында жаныма ерген құралайдың лағындай жаным еді, Гүлмира!

Аңғал едік. Пәк едік. Ал, өмір... Өмір – нокай екен, нойыс екен. Әу баста бағыт алып шыққан жолыңның ортасынан асқан соң, кері қайырылып қарасаң...

Жер жаралып, су аққан алғашқы дәуірді, мұқым жалғанның жаратылысын түсіндіргісі келетін ғалымдар Жер шарының жазиралы жұмақтары қайнарында мәңгі лаулап жататын қызуы бар жанартаулардың демімен жасанып-жаранып тұра береді дейді. Ал бір күні атылса...

Біздің жастық шағымыз да сол жазиралы жұмақ скен. Тек, өз дегенін жасайтын мәжнүн өмір болмаса...

Сол кездегі бала ақынның жазған өлеңі қалай еді? Ол тәмсілдің ендігі нұсқасы жазылса былай болуы тиіс:

«Көктем көздің жасындай боп сырғи ма?
Сырғи-сырғи бет түзедік ылдиға.
Сары белден сағым ұшып жатқанда,
Жаныма ерген жаным едің, Гүлмира.

Күндөй күлген көгімдегі Гүлмира,
Ұсынады өмір нені, Гүлмира?
Он бесінде толған айдай толысқан,
Отыз үш жыл көрінбедің, Гүлмира.

Жақұттайсың,
Лағылдайсың, Гүлмира,
Түнгі ұйқымды тағы ұрлайсың, Гүлмира.
Сағынасың...
Сағынбайсың, Гүлмира.
Жаңарқаның жазығышпан жоғалған –
Ақбөксеннің лағындайсың, Гүлмира.

Ісім өнбей,
Ішім өлген, Гүлмира,
Түсінбесті түсінер ме ең, Гүлмира.
Дертін меңдеп...
Ішіп олгем, Гүлмира,
Отыз үш жыр арнасам да ұмытылмай,
Отыз үш жыл түсіме енген Гүлмира.

Көктем көздің жасындай боп сырғи ма,
Сырғи-сырғи бет түзедік ылдиға.
Өткен-өтті...
Құрысын бәрі, Гүлмира,
Есіңе алып жүрсің бе әлі, Гүлмира,
Ай алқалы, Күн сырғалы Гүлмира».

Акын мен ару келіншек әлі кездеспеген деседі.
Кездесуі керек пе, әлде?..

19.01.2009 ж.

АҢШЫ

Аңшы биыл ерек қартайып кетті. Қары қалың кыстың камалына тұткиылдан тиген көктем күнінің қызуын көтере алмай күрт еріген күрткі қармен бірге көбесі сөгіліп, арнасын аласапыран шайқаған өзен жатаған жағалаудан жайылып шығып, астына қызыл су жүгірткенде, тітіреп түсе қалар ойдым-ойпат жердің оппасындай тосын, жылдам қартайып кетті. «Күйкі күйбеңге кіріптарланып, неш түбінен алыстамай, үйкүшік боп барам-ау. Ақ сауыр кеністік көзінді қарып, аязы алқымыңды сығып, өкпенді өрт сүйгендей дуылдағар, ей, даланың ауасы-ай! Сонарға шығар күн қайда?! Жарықтық, Теңбілкөктің сауырына біржамбастай отырып, коныштан шақша суырып, қыр бөктерінде баспалап, байыздар күн жоқ енді. Жок. Өзгеге елтіп, ит жүгіртіп, құс салмадым. Сенгенім шыққыр көзім мен қарыма қанжар ұрса да қалтырамас қолым еді. Бұған да жетті дербене-дерт. Әнеубір жылы «Охотсоюздың» дөкейі әдейі іздеп келіп, скі қыр астындағы аңның қай тұсқа тұмсық бұрғанын дөп басар сезігі мен кара мылтықтың қарауылынан ұшқан құс, жүгірген аң қапы кетпес мергендігіне тәнті боп, сыйға тартқан қосауыз да әпербакан млітисәнің қолтығында кетті. Салық төлемеген – айыбы, дөкіметі жоқ. Алдын-ала естіп-біліп, қылтадан қырқар әлдебір қыршаңқының айдауымен дөп

басып, аңдып келген. Екі мылтықты да әкетті. Бірін қайтарып аларға пенсияның үшеуінің бөлігі көтермейді. «Қайыс сары кемпірден аса алмас күнім бұл. Бұлдағаның түздің түлкі-қасқыры болса, қақпан құр дейді. Қақпанға өзімді түсіріп кетті-ау қу күйкі күнкөріс. Ей, заманның заңы қоянның жымындай-ақ – сонарда анық, күн ауыса бере қылпу білінсе, жым-жылас. Кімге, неге, не үшін сенеміз? Қаптаған қорқау ойға тірідей жем болғанша, жапанда жортып, өзіңмен тең тағыға тіл қатып, жығылсаң, тағы да түз тағысы тамтығыңды тазалар жеміт болған артық! Қой, күшірлік бәрі...»

Екі күн бойы қасқырға құрар қақпанын айналдырды. Шатырда шаң басып жатқанына не заман! Соңғы рет қосауызының құндағын борсық соғам деп тасқа тигізіп, сындырған күзде бір құрып, қысқа таман майлап тығып тастаған. Қоянның майымен. Шынжырын қазығымен қоса, төбеттің күркесінің жанынан тапты. «Бөріге бұйырар асылдың құтсыз құтпанның қарғысын тізер тексіз темір болған түрі-ай...»

Өзімен-өзі күбірлеп сөйлесу далада саяқ жортар аңшының ежелгі әдеті. Ұйықтағанда да күбірлеп кейіп, ояғанда да көрер таңының бәріне тәубе айтып тұрады.

Ақыры теңбілдің арқасына тоқым төсер күн туды. Күн тымық. Аязытқан ауада ұсақ жылтың-тікен сүнгілер күнге шағылысып, көзді қарықтырады. Әшейінде сонарда атқа қонар аңшының таң атарда іргеден өрген жылқы ізіне түсіп алып, ескі там жақтағы көріп, сары бәйбіше ернін сылп е

– Тышқан қакпанын арқалап кетті, эне, мылтығы құрып тынышталып еді. Әй, дауасыз далабезер-ай, ана Қордабай құсап, сакалын сорпаға малы-ееп, пеш түбінде отырмай ма!..

Аңшы ескі тамға тақау бұрнағы жылдары шопандар өлексе асып қоятын дінгек ашаға келіп, атын байлап, қанжығада салактаған өгіздің терісі сыдырылмаған оң жамбасын іліп қойды. Алдыңғы күні тура ауыл іргесінде жарып кетіпті. Кеше ерінбей барып, балталап шауып әкеп, шатырдағы мұржа түбіне қойған. Сәл жібіпті. Қакпандарын алты-жеті кадам алыстау жерге ағашты қоршап, құрып тастады. Бұл – бір тосын әдіс. Өзі мырс-мырс күліп қояды. Өмірі аң аулаудан артық рахат, ләззатты көрмеген аңшы өзіне-өзі күліп жүр. «Түнгі отты шыр айналған жынды көбелектің қанатын от шарпып күйеді. Әй, көрсеқызарлық-ай. Қасқыр көбелек емес. Әрине, ағашқа ол келеді. Әрине, ол да шыр айналады. Бірақ, көбелекше жақындамайды. Алағызып, аузынан сілекейі шұбырып, жалаңдап жүріп, қакпанға түсуі мүмкін. «Мә, ендеше, қанды басың бері тарт». Аңшы шынжырларды ағаш түбіне байлап бекітіп, көп аялдамай, үстіңгі ернінің астына сыңар шөкім у жасыл насыбайды көміп тастап, жүріп кетті. «Е, бүркіт қартайса тышқаншы, аңшы қартайса қакпаншы болады деген осы-е-е...» Түске таман қылаулаған қар айналаны бір тегіс көмкеріп тастады.

Солтүнікөптенбері тынышұйықтаған. Ертеңіне сары бәйбішенің шаруашылығынан шыға алмады. Аңшының екі ұлы бар-тұғын. Екеуі де қалаға кеткелі бес-алты қыс қырқаға қарын қондырды.

«Келсе де зиян болмаса, пайда жоқ. Қалаға қоныс аудар деп кемпірдің түндігін желпілдетіп, әуре-сарсаңға салудан өзгені білмейді. Кеудемде жаным барда кетпеспін туған жерден. Тәйірі, не өмір бар қалада!». Кешкісін осы ой тағы оралған. Осыдан елу жыл бұрын өзі әскерден келгесін салған үйінің сырғауыл төбесіне қарап жатып кіжінген. «Осы үйде туды, өсті, жетілді, кетті, енді кеп менсінбейді. Адамның баласы емес өңшең айуан...». Кемпірі де аңшының кенет көгіс тартқан жүдеу жүзіне қарап аяған: «Қайтсін-ай, далаға шығып бір шолып келмесе, ас батпайтын адам отқа қарап қалғанына қорынады-ау...» Екеуден-екеу тұнжырап отырып, қою шайды ұзақ сораптады. «Адам нені сүйсе, соның құлы. Түбі сол жаны сүйген зат алып ұрып, басынан аттап кетеді-ау. Өмірде бәрі соған негізделген. Өнерді үйрену мен жирену содан туса керек. Кез келген істен дер кезінде бас тарта білу – міне, ең мықтылық». Осыны ұққан. «Бірақ, кім біліпті?!» Қай жылы, қай қырдың бөктерінде баспалап тұрып ұқты. Әлде, бұдырайып бездене біткен күрзісімен қақпанға қапылған қасқырды ұрып жатып, қызыл шоқ көзіне қарап тұрып ойлады ма, есінде жоқ. Содан бері санасына сыздықтап, сыналап кіріп, үңгіп, үнірейтіп тастаған. «Адам әуелі бір құштарын тапқасын, одан айырылмақ емес. Африка аңшылары маймылды тірідей ұстау үшін орман жиегіне қақпан құрады екен. Қақпан деймін-ау. Адам басындай аскабактың ішін үңгіп, үстінен шағын ғана тесік ойып, жерге бекітіп тастайды екен-дүр. Сосын ішіне маймыл сүйіп жейтін жаңғақ тастамақ.

Қақпаны – осы. Орманнан шыққан әулекі маймыл көрсеқызарлығына басып, асқабаққа тақап, жеңсік асын көреді. Көзі тұнып кетеді-ау сонда. Ақымақ неме, ойыққа қолын сұғып жіберіп, үш-төрт жаңғақты бір-ақ уыстайды. Енді ала қояйын десе, қолы шықпайды. Қайтеді енді?! Жібере салайын десе қимайды. Сәлден соң аксия күліп, негрлер жетеді. Сонда көрсе, шіркін, маймылды! Ай-ай, ақымақ! Асқабақты айнала, аласұра, жанталаса жанұшырғанымен, қолын, сұғанак қолын босата алмайды, нәпсінің құлы. Адамның несі артық со шіркіннен?! Неміз әулие?! Өмір бойы өзінді күйкі күйбеңге шырмауықша шандумен өтесін. Сонда деймін-ау, адамның өзі емес, құлқыны өмір сүре ме?! Солай-ау... Не бітірдім? Не тындырдым? Нендей мақсатым бар? Нені мұрат тұттым тірлікте, тұрлаусыз, тұрақсыз тірлікте?»

– Шал-оу, тамақ суып қалды...

Аңшы жатарда шатырда жылы мұржа түбінде қалып, иістене бастаған кесек етті сенектегі үш литрлік бәнкенің ішіне тастап, қора үстіне қоя салды. Түн аязытатын түрі бар.

Аяз ертеңіне түске дейін аттан түскен жоқ. Түске таман қоржынына жұмыр қазжамбас әлдене салып ап, шарбақтан шығып бара жатқан аңшының жонына қарап, сары кемпір, шөге қартайған ұсқынын көріп, енді қала туралы әңгіме қозғамасқа бекінді. «Онсыз да жабырқау жарым көңілін қайтем құлазытып...»

Қыр басына көтерілген аңшы тізгін тежеп, артына қарады. «Ұядай ғана ауыл-тын. Көшіп жатыр, көшіп жатыр қалаға. Бірер жыл бұрын

дәл осылай қыр басынан қарағанда, таңнан бері түтін созған мұржалы үйлер бұлт еміп тұрғандай емініп, еңсесі көтеріңкі болушы еді. Қазір не – жер бауырлап, бұлт емгенін не, керісінше, бұлт езгендей шөгіңкі, жатаған. Ол кездің түтіні де бозбұйра, қазбауырланып мамырлар еді. Қазір біртүрлі қарақошқыл, бұжыр. Көмір жоқ, көбі мәшиненің доңғалағын турап жағады-ау, сірә...»

Ескі там жаққа тақай бере, қоржынын ағытып, ішінен түбіне кесек ет қатып жабысқан бәнкені алып, аулақтау оппаға лақтырып жіберді. Кенет мырс етті. «Адамнан айлалы емес шығар. Тәйірі, маймылда бар құлқын сенде де бар шығар, қасқа...» Қақпан құрылған жаққа тақамады. Қырқаға шығып дүрбі салған. Бәрі сол беті. Тек бір-екі сауысқан ашаға қонып-ұшып жүр. «Ертең түс ауа соғармын».

Түнгі аяз шыңылтыр болды. Кеш таяп, көлеңкесі ебедейсіз ұзарар сәттен-ақ күре жол бойын тіміскілеп, тімтініп, таңға шейін түк мандытпаған түлкі шығыс бет боз қылаң бояу ақтара бере, ескі там жаққа тұмсығын қарға сүзе сұлатып тартқан. Күндегі әдеті. Кеше кеште дінгек аша тұсынан сауысқан ұшқанын аңдаған. Тақағанда қасқыр иісін сезіп, кілт бұрылған. Неде болса, бармақ. Қыр аса сәл орағытып, ыққа қарай, ауылға қарай бұрылды. Аз ғана жүргенде қытықшыл тұмсығына ет иісі жетті. Өлексе иісі. Қасқырдан қалған болар. Қырға беттемей, ойыспен аңдап тақау абзал. Кенет иістің мүлдем аша жақтан жетпегенін сезді. Тіпті, жақыннан, шолақ сай тұйықтала біткен қалың қатқан қар үстінде әлдене қарауытады. Иіс те сол жақтан. Түлкі сәл қиыстап,

еріксіз қырға беттеді. Қырға шыққанда көрді, алыс аша маңында сауысқан ұшып-қонып жүр. Сәл кідіріп, солай тартпақ боп, алдыңғы аяғын көтеріп, мойнын соза етекке көз тастады. Әлгі орнында жатыр. Қыр жотасымен ілгерілеп, тура тұсына келді. Қозғалмайды. Қайта айналып, ық жағына шықты. Әлі сол иіс, борсып сасыған ет иісі. Дымын білдірмей, келесі жаққа ығысты. Жермен-жексен боп сырғып, біршама тақады. Сонда анық аңдаған, күнде өзі жол бойында көретін жылтыр зат. Тек көлемділеу. Иіс те сол заттан мұңкіп тұр. Маңайда еш із жоқ. Қайдан келуі мүмкін. Түлкі қайта қырға шықты. Таң бозарып атты әбден. Сосын, асықпай төменге, жылтыр зат жатқан тұсқа жылжыды. Баспалап кеп, әбден тақап, тұмсығымен түртіп қап, ыршып түсті. Әлгі зат сәл қозғалды да, қимылсыз қалды. Жылтыр заттан мұндай иісті бірінші рет сезіп тұр. Жол жиегінде бұдан көп кіші ұзынша жылтыр заттар қаптап жатады. Иісі өткір, жан төзгісіз. Бірде тістелеп те көрген, қатты, ернеуінен ашқылтым дәм шығады. Сосын еле-меген. Ал мынадан ет иісі мұңкіп, делебені қоздырып-ақ тұр. Түлкі тағы тақап кеп, жылтыр зат ішіндегі қарауытқан кесек етті анық көрді. Тағы да түрткен. Анау аунап түсіп жата берді. Қыр басына және шығып қайтқан түлкі енді еркінсіді. Мынау онай берілетін жау көрінбейді. Тақап, тұмсығымен, аяғымен түртіп көрді. Домаланып жата береді. Кенет түлкі иіс мұңкіп тұрған бәнке аузын аңдады. Кесек ет тіпті анық көрінеді. Сілекейі құрғыр, шұбырып барады-ай. Бойын құмарлық құрты қоздырған түлкі абайсыз

сыңқ етіп, ыңырысып жіберді. Ет жемегелі неше тәулік! Көзі бозарып, тұмсығы дымданып-ақ кетті. Келесі сәтте дымы құрыған түлкі бәнкеге басын бір-ақ сұғып, түбінде қатқан етті қажай тістеп алды. Құрығыр, катып қалыпты. Тісі батып, тіліне тәтті дәм жеткен түлкі масаттана ыр етіп, етті үзіп алды. Сонда байқаған, жылтыр зат апақ боп қырауытып қалыпты. Өз демі жиілеп, тынысы тарылып барады. Кенет басын суырайын десе, әлгі бәле қоса қозғалып, жіберер емес. Қос аяғымен тырналап, қанша шегінсе де, құлақтарына шейін кептеле еніп, сәл жінішкелеу мойнына жабысып қалыпты. Түлкі ызалана шаңқылдап, басын жерге соға аласұрды. Анау босатқан орнына қылқындырып барады. Дүние мылқау тұман. Бір орнында шыр айналып, шегіншектеп, біресе секіріп, біресе аунап жанталасқан түлкі таза жындануға шақ қалды.

Екі бүйірінен ыр-ыр етіп, өмірі көрмеген бәлемен алысып, кенет тоқтай қалды. Ыр-ыр еткен өз үнінен өзге алыста арылдаған ызалы қасқыр даусы еміс-еміс естіледі. Зәресі ұшқан түлкі қайда қашарын білмей жөней берген...

Аңшы бүгін атқа ерекше көңілденіп қонды. Ертемен сапысын жанып, келтек күрзісін сайлады.

– Кемпір, асыңды қамдай бер. Бүгін бір түлкі, бір қасқыр тастаймын алдына.

Аңшының қунақ тартқанына кемпірі де қуанып қалды.

– Е, бар, бар. Малыңды түгендеп қайт. Түлкі не теңім, далада кезіккен біреуге байлап кетерсің...

– Жооқ, осы жолы тура ешкімге бермей өзіңе әкелмесем.

– Иә, дайындап отыр саған.

Ернін сылп еткізді.

Күрзісін сүйреткен аңшы ескі там жаққа қарай шоқытып барады. Әне, қырдан асты. Тағы бір қырдан аса дүрбі салып, аша ағаш тұсында топтанған қарға-сауыскан мен сәл әріректе аласұрған түлкіні байқады. «Е, ку құлқын, кімнің басын алмадың сен. Өмір осы – калаға барсаң да, далада қалсаң да».

Күн ерекше аяз-тұғын...

2000 ж.

ҚАРҒА

*«Бывают дни,
когда человек вселяет в меня ужас...»*

Жан Поль Сартр

«Ей, ұшып жүрген қара кітап...»

Мұхаммет Салық

...Қарғалар өзара сөйлеседі екен. Қарк-қарк етіп, қиялай ұшып бара жатқанда маңындағы тамырына әлденені ескертіп айтады-мыс. Не айтатынын кім білген?! Өз кебімізге түсіріп, «Қу құлқын шығар?» дейміз кейіп. «Қарк-қарк. Кеттік. Егістік жаққа барып қайтайық, туыстарымыз келе бастаған сыңайлы. Бұл қораның маңында аса мардымды тағам жоқ тәрізді, қарк-қарк...». Не айтады дейсің басқа?!

Бұл қарғаны әңгіме етпеген жан жоқ болар жер бетінде. «Қарғалар жүр қарда қара нүкте боп...» деп ақындар жырына салып, ойын тұздықтады. «Сен бақыттысың, күллі дүниенің үстінен саңғыты-еп, қарап отырған...» деді. «Қарғам-ау, сен қалайсың мен дегенде...» деп бипаз басталып, шырқай кететін әнді естіп келеміз ертеден. Ал, қарғалардың сөйлесіп жүретіні туралы әлдебір орнитолог-жазушының, әлде, ғалымның кітабынан оқығанбыз. Жазушымыз Песков па, Зверев пе, әлде, Сетон-Томпсон ба?! Ал ғалым, тіпті, ойда жоқ. Ойда тек қарғаның сөйлесетіні

ғана қалыпты. Қарғаның тілін кім ұққан?! Тіпті, сөздік қоры бай халық болсын, одан не табамыз? Қазақтың тілі байи ма одан? «Қарғаның тілімен айтқанда, Сіз, қарқ...» деп басталатын әңгіме не береді бізге? Сосын, мақал-мәтел. Қарға туралы. Аз-маз бар екен. «Қарға қарғаның көзін шұқымайды». Боқ шұқығыш қарға жанындағы дастарқандасының көзін шұқығаны туралы факті тіркелмепті тарихта. Әйтпесе, қазақ айта-тын еді: «Қарға қарғаның да көзін шұқиды» деп. «Қарға баласын аппағым дер, кірпі...» Қарғаның тілінде «аппақ» деген сөз бар шығар? «Тозған қазды топтанған қарға алады». Көне түркі мақалы. Іздей берсем, біраз табатын тәріздімін. «Қарғалы» деген ауыл да бар. Ақшатау жағында болатын. Қарғасы көп болды ма екен? Әлде, этимологиясы қарғаға қатысы жоқ, әшейін дыбыс үндестігіне қарап, біз солай ойлаймыз ба? Қайткенде де, қатысы бар болар...

Қарғаның түрі, тұқым-атасы жайлы да тара-тып әңгіме қылса, бір таң отыруға болатын-дай. Ұзақ қарға, ала қарға, көк қарға, құзғын, т.т... Өзара жамағайын, туыс, жекжат, әйтеуір, бір қарғатамырлы жұрат. Біз де «қарғатамырлы қазақпыз» дейміз. Сірә, қарғаның ұзақ жасайты-нына қарап, тегіміз алыстан туысатынын меңзеп айтармыз...

Қарға туралы, осы замандағы кез келген құзғын туралы айтқым келсе, аталарым есіме түседі. Үш жүз жыл жасап келе жатқан кәрі қарға атамның атасын көрген шығар?! Көктемеде жа-сыл шалғынды жапырып, жазға қадам басқанда, қытымыр қыста, жайлауы қырқылған күзде қарқ-қарқ етіп, құрығынан үркіп ұшқан шығар?!

«Ей, құзғын, атам жайлы айтшы маған! Айтшы маған, әжелерім жайлы, әкелерім туралы. Атамның мен көрмеген мыңғырған малы мен аңсақ төбеттерін. Қыс қыстауы мен жаз жайлауы қандай еді?! Арқаның қожыр-қожыр тасты қоңыр тауларының бұйраттарынан қашқан түлкі-қарсағы мен ізім-қайым жоғалған киіктер туралы айтшы...» «Қарқ-қарқ. Қарр-ққ. Ғғарығқ. Қғғар-рррқ», – дейді қарға. Айтты-ау деймін. Мен ғой түсінбейтін. Адамның тілін әзер ұғамыз. Қарғаның тілін қайдан білейін. Бірақ...

Бірақ, бірде қарғаның аузынан, жаңылам, тұмсығынан шыққан үннің бәрін ұға кеттім. Бір топ қарға еді. Жабыла жалбарынғандары, шырқырай шыққан үндері керемет ұғынықты еді. Қарғалар адамнан да түсінікті тілде сөйлейді екен...

* * *

Сарыесіктің жазығы Қояншоқыдан өзенге карата қодыра шөпті, ерменді боп кетеді. Топ тобылғысына қараған араласа, күбі ыстар майлы бұта тікенекті тапал тоғайға айналады. Еспе құм да емес, топырағы майлы. Бірақ, қодыра шөп, жусан басқан. Мұндай топыраққа көде байланатын, шалғынымен шұрай бітетін. Совхоз ыдыраған соң төрт-бес жыл жапырылмай жатты. Бір жылы өртеніп кетіп, келер көктемеде көдесі ту бітіп, жасыл жазираға айналар деп күткен ел. Олай болмады. Тусырап, шала иленген тулақ құсап, қаудырап жатты. Тобылғының түбірі қалып, қарағанның қаңқасы жасыл тікен-тырнағын сойдитты. Арыған өзеннің жел жемірген жарына қаңбақ паналап, қаңғыбас құйын шаң көтергенде

бұлғаққа араласа кететін. Сол жазықты былтыр ерте көктемде Жәкем әкімнен қағаздап, қалап алғанда біздің ауылдың білгіштері жағасын ұстады. «Қу тақырға қала салайын деп жүр ме? Анау жылы қарбыз еккен кәрістер темекі өсіріп, оған жуа ма, пияз ба, әйтсеуір өздері қуырып жейтін ащы бірдеңелерін қоса отырғызып, ақыры шөп шықпастай ғып кеткенін біледі ғой». «Әй, бұл түйе асырайын деп жүр». «Түйе асыраса қуырдаққа қарық қылады да...» Жәкем ауыл көшесіндегі пыш-пышты елең қылған жоқ. Екі ұлын, оларға мені қосып, көлігіне тиеп ап, жазыққа тартты. Сонау жылы кәрістер паналаған вагонның салабасына барып, тұмсық тіредік. Кинодан көретін Американың әлдебір штатындағы иесіз түлей түз елес берді. Жұлынына бұлғақ кіріп, будан боп кеткен мақұлықтар жан-жақтан келетін сынды, сілекейін шұбыртып. Әуелі үрке қарайды. Сосын, сәл қозғалсаң болды көмейінен зілді күрсініс секілді үн шығарып, дір-дір етесе қалады. Келесі сәт... Жо-жоқ, ондай ештеңе де болмайды. Менің сырқат санамнан туған қияли елестер қозғала бастағанда Жәкем тіл қатты.

– Мына ел мені ақымақ санап жүр. Өздерінің шайнам ақылдары жоқ. Бұл жер өздерің сегізтоғыз оқығанда суармалы бақша болған, естерінде ме? Жылына бірер мәрте қаладан әкелетін қарбызға, капустаға мәз боп жүргенде, бір жылдың ішінде көк түйнектің астында қалып едік қой. Әй, Әділ, қарбызды сұрап бір, ұрлап екі жеп, ішің өтіп, шайдың самасын шайнап, эзер тірі қалғаның есінде ме?..

Ол, әрине, менің есімде. «Сонда Жәкем кәрістер құсап, қарбыз отырғызбақ қой...»

– Өзеннен тартылған тұрбаның сілемін көрдіңдер ме? Әлі ешкім қазып алған жоқ. Қазбай тұрғанда мен басып қалдым. Өзі – нержавейка. Бір су соратын мотор аламыз да, өзеннен су айдаймыз. Суармалы бақша жасаймыз. Ел құсап, картоп, қияр салмаймыз. Күнбағыс отырғызамыз. Ано-о-оу жарға дейін (қолымен Төрешоқы беттегі сирек тал біткен жарлауытты нұсқады) үлкен плантация болады. Күнбағыс жайқалады әлі бұл жерде. Пістесіне тоясыңдар. Сусыз жерде қуырып, сулы жерде асып дегендей. Сабағы да іске асады. Шекілдеуіктің майын шылқытып шығаратын зауыт саламыз. Қытайдағы досым май сығатын аппарат әкеп берем деген. Қалбаға да тоясыңдар. Түсінікті ме? Ел оттай берсін...

Таңдайымды суырып баратқан тәтті қарбыздың дәмі шемішкенің қабығы боп жабысып қалды. Алғашқы күндер ат шаптырым алапты қоршаумен кеткен. «Сұғанақ сиырдан, оқалақ бұған, мәлік келгірлерден». Ол екі арада Жәкем қаладан екі қап дән әкеп, жер жыртып дегендей, мотормен су шығарып, жұмысбасты боп кетті. «Күнбағыс үшін де жер жыртады екен-ау» деймін ішімнен. Ақыры, дән себу басталды. Қаптан бір шелектей қуырылмаған аппақ дәнді етегіне толтырып алып, Жәкем алға түседі, соңында біріміз дәндерді таратып, екіншіміз көміп, еріп отырамыз. Бейнет. Іш пыстыратын, көзге көрінбейтін жұмыс. Ақыры, аяқтадық. Қаптағы қалған шикі пістені шағып жеп, қарық болғанбыз. Тоқымдай жерге картоп егілді. Алашадай жерге қияр, тебінгідей жерге сәбіз сіңірілді. Қоршауды жағалай қарағаш шыбықтарын қададық. Соны-

мен, тәмәм. Мен қалаға оралдым. Жәкем балаларымен ауылдың алып-қашпа әңгімесінің өтінде қала берген...

* * *

...Қарғаны қолға үйретіп, жемдеп, тұқымын сұрыптап, қап-қарасын аласымен будандастырып, жыл аралатып тағы сұрыптап, бәлкім, қараңғыда ұстай ма, тамағына маңызды мәзір ойластыра ма, қайткенде де ақ қарға тұқымын шығаруға бола ма екен? Ақ қарға. Шағаладай. «Аққудай» деуге ауыз бармайды. Тұмсығына дейін аппақ болса. Бұлар өзі неге қап-қара, меңсіз мақпал қара, түннің, мәңгілік түнектің түсіндей болады екен? Мынау ақ дүниенің алғаусыз ақ кеудесіндегі дық секілді қап-қара дақ, ноқат. Қара мең. Бәлкім, ақ дүниенің қарақотырланған жарасы ма? Адам баласы өзімен ежеттес мақұлықтардың жасын сұрайтыны туралы аңыз бар еді ғой. Сонда маймылмен шектеле қалмай, қарғаның жасын сұрап, оны жаратушымыз бере салып, содан қарқ-қарқ етіп, тұмсығынды нәжіске тығып... Жо-жоқ! «Қарқ-қарқ етіп қарға ұшқанда басымнан өкінгенмін, өстіп талай басылғам...» дейді ақын дос. Неден өкінді екен? Жасының кемдігіне ме? Әйтеуір, қарға туралы әңгіменің бір шеті өкінішке кеп тіреледі. Қалада, далада да күзғын көрсең, ескі бір елестер тірілетіндей. Сол жылы ауылға барып, күнбағыс плантациясын қорығандағы өкініш естен кетпес...

* * *

«Айда аял жоқ, жылда...» Бір айдан астам уақыт өткесін қаладан келдім. Сағынбаппын ауылды. Білмеймін неге екенін? «Күнбағыс плантация-

сы не болды екен?» деген ырықсыз ынтық кана бар. Ауылдағы үйдің есігінде құлып тұр. Көрші сары тісін көрсете күлді: «Көкең бақшасында. Байлығын қорып жүр. Қатын-баласымен көшіп кеткен». Жүк дейтін жүгім де жоқ-тын. Шүмектен су сыңғытып ап, тартып отырдым. Ынтызарым күшейіп барады. «Бәрі кеткеніне қарағанда, жұмыс қырғын болар? Тәтем де сонда болса, рас солай болды ғой...» Ойлағаным қиыс кетпеген екен. Сарыесіктің тапал шоқысына шыққан бетте сонадайдан көзге шалынды. Плантация. Кинодан көретін күнбағыс плантациясы. Етегі жусан түсті боз жасыл, сәл ырғалған бастарынан сары күлтелі жапырақтары тұтасып, тусыраған далаға өзгеше өң берген. Тұра жүгірдім. «Жәке, жарайсың! Қызық болды ғой!»

Түс әлеті болатын. Демалып жатыр екен. Жапырлай амандасқанымен, қабақтары салыңқы. Қуаныш, туысын көргенде жылт ойнар жанар жаркылын іздеп, бәріне қараймын кезекпен. Жүздері шаршаулы, жанарларында шарасыздық бар секілді. «Не болған сендерге? Жұмыс ауыр ма? Керемет шығыпты ғой?» – деймін асыға. «Е, қазір көресің қызықты», – деді Жәкем. «Қызығы» расында қырғын боп шықты. Түскі астан кешіккесін, қазан түбіндегі майы қата бастаған ешкі етінен бірер мәрте қарбытқаным сол еді, Жәкем балалары бір-біріне елеңдей қарасып, сыртқа ата-ата шықты. Мен де ілестім. Өзен жақ беттен құс қайтарда топталатындай қарақұрымданып, жүздеген қарға келеді қарқылдай ұшып. «Қарқ-қарқ. Жан-жақтан қаумалап, естерін тандырайық. Қарқ-қарқ» деді-ау деймін бірі. Оны бәрі қостаған секілді. Әп-сәтте

сабақтары пісте тұнған, қауашағын әзер көтеріп тұрған егістік алабына, күнбағыстардың иілген бастарына жапырлай қона бастады. Бауырларым шатырдың іргесіндегі бос шелек, бакыраш-тегештерді, бір-бір шындауыл темірді ала-сала атандай ұмтылған. Қарғанын қаркылына шың темірдің қаңғыр-күңгірі қосылып, аспан асты айғай-сүрең қиқуға толды. Салыға шаршаған Жәкем «Неғып тұрсың? Көрдің бе?» дегендей мұңая қарады...

Қараағашқа ұя салған, болмаса, қар үстінде күреске түсетін балуандай талтандап жүрер қарғаны талай көргенмін. Қара пәленің күнбағыстың басына қонғанын тұңғыш аңдауым. Күнге мойын созып, жетіліп, күн жарасы толғанда, пістесі пісіп, піскеніне қысылғандай басы салбырай кететін, жасыл түгі дымқыл шырышпен шыланып тұратын сабағы қатып, қуыс таяқ қурайға тарта бастаған күнбағысты үй қаздарын аулар машықпен мойнынан ағаш қылышпен бір ұрып, жерге топ еткізіп, жинайтынбыз. Сол «иілген басты қылыш кеспес болар» деп тұрған бейкүнә сидаң сырыққа, сырықтың басында салбыраған пістелі табаққа қарғакең жарбиып қона кетеді. Қона кетеді де, сол аяғына салмағын салып, оң сирағын ырғап-ырғап, сояу тырнағын батыра құламастай жайғасады. Сосын, төменге үңіліп, иіле кетіп, шоқып ала бермек. Шырт еткізіп шаққаны кедейдің бит сыққанындай. Жер жаралып, су аққалы пісте шағып жүрген секілді. Кейде жанына тақап келсең, қып-қызыл көзімен ата қарап, «қғарққ» дейді де, аспанға атылады. Есіл еңбек – рәсуә. Жәкем жыларман. Балалар шаршаулы. Қарға қаптап келеді. Күн са-

нап көбейтін тәрізді. Жәке-жеке топқа бөлініп ап, бәсекені қыздырып жүрген сыңайлы. Жарты жалғанның құзғыны осында шығар. Қара түннің қалақтай-қалақтай қиындылары аспаннан пашырай түсіп, жарықтың жүзіне қадалып жатыр. Күнбағыс күннің көшірмесі де, қара қарға түн-түнектің елшілері секілді. «Әлімсақтан осылай. Ақ пен қараның шайқасы». Мен сол айқастың бас куәгері тәріздімін. Дәрмен жоқ...

Шарасыздық шалдықтырған Жәкемді ауылдағы Қабыл досы іздеп келсін бір күні. Қан майданның өтінде жүргенде келді. Қараборбайланып, қажыған бізге мысқылмен қарап тұрды-ау.

– Осы қарғадан құтылудың амалын айтсам, не бересің, Жәке? – деді сәл тыныстан соң.

– Е, сұрағаныңды ал...

– Онда, маған үш қаз үйітіп бересің.

– Қаз сөз боп па, үш жүз қарға қосып үйітіп берейін, – дейді Жәкем күйініп.

– Қап, арзандау айтып қойдым. Дегенмен, барға қанағат. Ал, енді бәрің бері келіндер, – деп, бізді ашық алаңға бастады білгішбек. Қарғалар назар аудармасымызды аңдап, хан талапайды қыздыра бастаған.

– Қарға аулау білесіңдер ме?

– Білеміз, білеміз. Тұзақпен... сакпанмен атып аламыз... Тормен аулауға болады...

– Онда бәрің жабылып, оншақты қарға ұстап әкеліндер. Бұл – бірінші жұмыстарың. Жәке, жүр совхозға барып қайтайық.

Үлкендер кетісімен жаңа ауға – үлкен жорыққа аттанардай қамдандық. Әділ, тіпті, бет-ауызына қара бояу жағып, үндістердің ұрыс алдындағы биін салып, ойқастап қояды. Өзеннен кеше салған ауды алып келдік. Паршалап, бөліп алыстық.

Біріміз сақпан сайладық. Торды бірнеше күнбағыстың басына шәліше орап, бір ұшын жерге казықпен қағып, атпен тартсаң шықпастай еттік. Сосын, тұзақ, тор құрылған «миналанған квадратқа» қуа бастадық қарғаларды. Айналасы бір сағатта он үш қарға пұшайман боп тұтқынға түсті. Сол сәт Сарыесіктен Жәкем машинасының шаңы көрінген. Тұтқын қарғаларды сирақтарынан тізіп, бар сән-салтанатпен қарсы алдық. Тәтем үйде қалыпты. Жәкемнің көзінде ұрлығы ұшқын ойнайды. Әлсіп-әлсін жымып қоя ма, кайтеді?! Сірә, отты судан жұтқан. Қабыл да жымыңдап, бізді марапаттап жатыр.

— Машинадағы музыкальнй аппаратты түсіріңдер.

Біз бір-бірімізге үрке қарастық. «Дискотека?!»

— Болыңдар, ей. Моторды қосып, аулақтау апарып, сым тартыңдар шатырға. Қазір студияда «Алтын қорға» әншілердің даусын жазамыз.

Түк түсінбеген қалпымызда Жәкем көктемде кредитке алған күйсандықты шаң-шаң шатырдың төріне жайғастырдық.

— Қарғаларың семіз екен. Қазір көреміз бұлардың әусселесін. Ұлдар, сендер карап тұрмай бір-бір шеге, біз алыңдар қолдарына. Қарғаның қос сирағынан, қанатынан байлап, керіп тастаңдар...

Құпиялы қойылымның мәнін енді түсіне бастаған тәріздімін. Бірақ, күйсандық неге керек?! Он үш қарға шатырдың ши төселген еденіне керіліп тасталды. Дауыстары жалынышты шығатын тәрізді. Тегін пістеге семірген талтанбайлар тағдырлары не боларын ойлай ма,

бастарына төнген зауалды күнге өкініш білдірсе ме, қайткенде де, үндері жасыған. Тыпыр-тыпыр етісіп, сабаланып, шатыр ішін шаңдатып та жіберді.

– Қазір бастаймыз. Мен мына магнитофонға, таспаға жазуды бастаған сәтте қолдарындағы шегемен қарғаларды басқа-көзге қарамай піскілейсіңдер. Дауысынан қорықпандар. Бәлемдердің үндерін жазып алып, басқа қарғаларға тыңдатамыз. Сосын, келіп көрсін бұл маңға! Ал, кеттік...

Күйсандықтың тетігі шырт ете қалғанда Жәкемнің қолындағы көр шеге алдындағы қарғаның төсіне кірші етіп қадалды. «ҚҒҒҒҒ-ғғарrrrrrr!» деген аса аянышты үн құлақты тесіп, миыма шағылды. Орнымнан қалай ұшып тұрғанымды білмеймін. Бәріміз сілейіп қалыппыз. Төсіне темір кірген бейбақ күйқа шымырлатар үнмен бебеулеп жатыр. «Не қарап тұрсыңдар!» – Қабыл айғай сала, ұрандап, менің қолымдағы бізді жұлып алып, жерде сілейіп жатқан қарғаға пісіп-пісіп жіберді. «Кррррр-ғғғаккк! Қиккк-ғғарррк! Қакк-какк!». Қарға жылап жатқан секілді. Қарға жанына батқан жарадан аһ ұрып, айғайлап, көмек сұрағандай болды. Сол сәтте қанды топалаң басталды да кетті. Оң жақтан да, сол жақтан да тозақ үні, топырлай шаңдатып, қарға өлтіру ойыны қызып жатты. Қолыма қайдан іліккені белгісіз, әлдебір қисық шегемен бір бейбақты мен де піскілеп-ақ жатыр екем. «Жетер!» – Жәкемнің дауысы. Қолы, бет-ауызы, киімі кан-кан. Қансыраған қарғалар жабыла жалбарынып, ойбайлап жатты. Мұндай зар-зәһар дауысты туғалы естімеген екем.

Қолымдағы қисық шегенің таттанған ұшынан қап-қара қан тамшылап тұр. Құлағымда тозақ үні. Қарғаның үніне Әділдің бақыра жылағаны қосылды. О, бұл неткен бақытсыз үн еді! Қара қауырсындары шашыла, жұдырықтай ғана денелері қанға малшынған бейбақтар өзара бақұлдасып жатты-ау деймін. «Қғғ-ғаркк. Өлдім. Өлдім. Өлдім! Қарғыс атсын! Қарррр-ғғыс ат-сссын, адам атаулыны! Қкккқайдасыңдар, балапандарым? Өлдім!» деп, зарлады бір кәрі құзғын. «Қғғғаааа-ааа-ааааа! Қап! Қарррр-ғыс тіледім!» «Өлдім! Өлдім!» деп жыласты қарғалар. Үш жүз, үш мың, үш жүз мың жылдар бойы бойына жинап келген қаралы қарғыстар атылды қарғалардың жүрегінен. Тозақтың бар тұрғыны арқалаған аһ ұрған ажал зары төгілді қарғалардың үнінен.

Қабыл қан-қан қолымен күйсандықты тоқтатты.

– Қарғаларды шығарып, босатып жіберіндер. Неге сілейіп тұрсыңдар!

Жәкем тілін жұтқан адамдай түнеріп барып, қарғаларды далаға лақтырып тастады. Үлкен ұл балтамен жіптерді киды. Төрт бейбақ әлсіз қарқылдай, қалбаңдай ұша-қона күнбағыс арасына сінді. Қалғаны қанаттарын сабалап, орындарында тыпырлайды. Дауыстары жыламсырай шығып, ақыры тыншыған болды.

– Жақсы жазылыпты! Магнитофоның керемет екен. Бәле, Әділдің де дауысы араласып кетіпті ғой. Ха-ха-ха! – Қойылымның бас режиссері айран-асыр, мәз-мейрам.

Әлгінде ғана өз қандарына тойған бейбақтардың жан тәсілім етердегі үндері таспаға ап-анық жазылыпты.

– Магнитофонды далаға шығарындар. Бар дауымен барқырата қосыңдар. Тыңдасын құс атаулы!

Қабыл арман ісі орындалған жандай разы рәуіште. Жәкем мен үлкен ұл сүйретіліп барып, күйсандықты тысқа шығарды. Аспан астын тозақ үні тітіретті тағы да. Сол сәтте...

Сол сәтте Сарыесік алабын жайлаған қарға атаулы таспадағы тозақ үніне қосыла қаркылдап, өзенге, одан әрідегі қоныр тауларға қарата атылған бытыраша тым-тырақай ұшты.

...Қарғалар өзара сөйлеседі екен. Өзара тіл қатысып, жанына жаққан жайды, жанына батқан қайғыны бөліседі екен.

Кешкісін қос басында Әділ екеуіміз қалып, өзгелер совхоз орталығына оралды. Қабыл қарғаға ажал әкелген қаздың, өзі ертең ішер сорпасын мақтап, Жәкем «қара пәледен құтылғаныңды жуасың» деп көлігіне жайғасты. Біз екеулеп жүріп, қарғаларды көміп тастадық. Қалыңға сіңгендері таптырмады.

* * *

Сол жылы Жәкемнің шекілдеуік майын шығаратын шағын зауыты іске қосылды...

Күйсандық күніне төрт-бес мәрте ойнатылады...

Сарыесік алабында қарға тұрмақ, құс атаулы қалмады...

Келер жаз Әділ бала суға кетіп қайтыс болды. Тәнін таба алмадық...

Ойыма Құран Кәрімдегі «Мәида» сүресі шертетін ескі аңыз оралды:

«Мұхаммед саллаллаһу ғалайһи уа саллам оларға Адам(ғ.с)-ның екі ұлының әңгімесін шынайы түрде оқы деді. Сол уақиғала екеуі

Аллаға жақындық үшін құрбан шалған еді. Сонда біреуінен қабылданып, екіншісінен қабылданбаған еді. (Құрбаны қабылданбаған Қабыл еді). Әлбетте, «мен сені өлтіремін» деді. Сонда Әбіл «Алла сөзсіз тақуалардың құрбанын қабыл етеді» деді. «Сен мені шын өлтіруге қол созсан да, мен сені өлтіру үшін қол созбаймын. Күдіксіз, мен әлемдердің Раббы Алладан қорқамын!» «Сөзсіз мен, сенің өз күнәңмен менің күнәмді жүктеп, тозақтық болуыңды қаламаймын». Осы, залымдардың жазасы. Сонда оның нәпсісі туысын өлтіруге қызықтырды да ол, оны өлтіріп, зиянға ұшыраушылардан болды. (Адам ғ.с. егіз ұл-қыздарды ауыстырып үйлендірседі екен. Бірақ, Қабыл өз сыңарымды аламын деп, Әбіл екеуі серттесіп, құрбан шалғанда, құрбаны қабылданбаған Қабыл Әбілді өлтіріп, қайтерін білмей көтеріп жүргенде, құдірет күші жіберген екі қарға таласып, бірін-бірі өлтіріп, көмгенін көріп, көмседі). Сонда Алла, оған туысының өлігін жасыруын көрсету үшін жіберген қарға, жерді қаза бастағанда: «Әттең! Маған не болды? Туысымның денесін көмген қарға құрлы бола алмадым ба?» - деді де, өкінушілерден болды...»

* * *

«Ей, қарғалар, аталарым туралы айтыңдаршы маған...»

ЖАЛМАУЫЗ

Каждый из нас одинок в этом мире. Каждый заключен в медной башне и может общаться со своими братьями лишь через посредство знаков. Но знаки не одни для всех, а потому их смысл темен и неверен. Мы отчаянно стремимся поделиться с другими сокровищами нашего сердца, но они не знают как принять их, и потому мы одиноко бредем по жизни, бок о бок со своими спутниками, но не заодно с ними, не понимая их и не понятые ими. Мы похожи на людей, что живут в чуждой стране, почти не зная ее языка; им хочется высказать много прекрасных, глубоких мыслей, но они обречены произносить лишь штампованные фразы из разговорника...

Сомерсет Моэм

«КарЛаг» тұтқыны Иманмұса Жантоқовтың шөбересі Ыбырай Мусин – белгілі түрколог ғалым. Оның егізі Мұсатай болса, облыстағы кардиоорталықта бас дәрігер. Бір ата-анадан өрген егіздер сенбі сайын бас косып, моншаға барып, одан соң, сыраhanaға снтеннен шыққанша толассыз дауласады.

 Кез келген адамның жүрегінде «АЛЛА» деген арабша жазу бар, – дейді кардиолог. – Жаңылысасыз, профессор мырза, – дейді түрколог, – жүректі шарбақтаған тамырлардан шығатын таңбалар Орхон-Ениссидегі көне түркі қаріптерімен дәлме-дәл келеді:

 «АЛАС», яғни, «Кет. Жолама. Аулак!» деген мағынаны береді...

* * *

«КарЛаг» тұрғындары сол түні ұйқыларынан шошып шықты. Қоршау күзетшілерінің күндізгі құқайынан емес. Қабаған жалмауыз иттердің ұлуынан, абалап үруінен де емес.

Түн ортасынан ауа лагерь шетіндегі жәпірейген тамнан шұбатылып шыққан өзгеше иіс жер тістеген баракқа қалықтай сніп, күлімсі қапырық сыз езген дәлізді бойлай есілген. Быламық ботқаға косылған жарты қасық сақардың майының иісі емес. Ет иісі. Ылжырап піскен, содан сәл бұрын ғана сойылып, сөлі сорғымастан қазанға түскен жас еттің иісі. Шеткі камерадағы жөйттердің мұрнына жетіп, есік аузында бүкірейген өлімші жігіт ыңырси ұйқысырап, шошып оянды. «Ет?! Ет пісіріліп жатыр!.. Есімнен ауа бастаған шығармын? Үйде жатқан жоқпын ба?». Қармана тұрғысы келіп еді, аяғын езіп, бұтына тығылған шалды сезіп, өзінің камерада жатқанын аңдады. Талмаусырап, тамсанып жатып, белгісіз үреймен бірге танауын қытықтаған ет иісіне елітіп, ұйқыға кетті. Дәлізді кезген міскін елеске еріп, күллі камераны адақтап шыққан ет иісі тыныс-демі күбір-күрсінске айналып кеткен тұтқындарды шошытып шықты түнімен. Мұндай елес күнде кезбейді түрмені...

— Тұрындар, иттер!!!

Сарт-сұрт етіп ашылған есіктен бозамық сәуле, сәулеге жармаса салқын сыз енді камераға. Қарауылдың тат жеген штыгы есік аузындағы Ыбырайымның бүйірін пісіп өтті. Ыңырси кираландап тұра бере құлаған өлексені аттап, өзге тұтқындар ілбіп, сыртқа ұмтылды. Бір-біріне

ұйлығыса сүйеніп, сүйретілген тірі аруақтар таңғы серуенге, серуен соңында камераға қайыра камалған соң, тесіктен үлестірілер бір-бір қасық таңғы тамаққа асығулы. Ыбырайымды соқыр шал ғана демеп көтерген болды. Ыңырсыған сорлы соқыр шалға сүйеніп, эзер оңалды. «Ет жейікші», – деді қырылдап, «Ет жейміз бүгін». Бүйрегіне кадалған сүңгінің орнынан қан да ақпады. Сырқырап ауырып, шаншып барады. Бірақ, осының өзі де ләззат секілді. Тырнағы сынған сұқ саусағын ауырсына апарып, сипап көрді. Ала көлеңкеде саусағына қан табы жұққанын байқаған. Жалма-жан сорып-сорып алған. Таңдайына нәр жүгіргендей. Тағы қарманып, бүйіріне саусағын тығып жіберіп, қанатқысы келді. Басы айналады. Саусағын тағы сорған. Тістеуге де дәрмен жоқ. Қарауылға қарады. «Тағы шаншып алса екен. Қаным қайда кеткен?! Мен есімнен ауа бастаған шығармын... Ет...» Шалға сүйеніп, далаға эзер шыққан. Аңсары аспан жақта. Мына жат аспан жанын езсе де, көк шатырдан кеңдік төгіліп, сызды салқын ауа ауру өкпесіне құйылып, өлімші жанына сәл демеу берген. Сүйретіліп жүріп, сопақ шеңберді үш айналды.

– Камера жаққа!

Ілбіген тұтқындар сүйретіліп, асыққан қалып танытты. Біразы құлап та жатыр. «Штык тығып алса екен! Итке қаптырса екен!». Жаналғыш карауыл керзі етікпен ғана тебеді қырсыққанда. Аласұрған иттер де алыста. Ток. Тірі өлекселерге карамайды да. Кенет барак жақтан жүгіре жеткен төрт-бес карауыл бұлардың күзетшісімен әлдене деп тілдесіп, оншақты тұтқынды жеке бөліп алды. Енді сырты көкпен сырланған әлдебір

үйге қарай айдап келеді. Әлгі үйге жақындағанда түнгі елеспен бірге естерін сілкілеген ет иісі тағы танау қытықтады. Ас пісіретін орын скен. «Ет!» десті тұтқындар. Үрейлі үміт тірілген өлімші кеуделерде. Көк үйдің тапал есігіне тала-сып, эзер сыйысты. Шұбалған тар дәліздегі бас сыймас тесіктен ұсынылған тегеште ылжырап піскен ет майсыз сорпаға батып, бу атып жатыр. Ыбырайым жалма-жан қолын салып жіберіп, қарпып алды. Аузы күйгеніне карамай талмап, қылғытып жіберді. Өзегіне өрт құйылған. Суырып барады. Күйіп қалған тілін коса жұтардай. Иегі кемсеңдеп, темір тегештегі сорпаны төгемөге сімірді. Қалшылдап, қабырғаға сүйсене кетті. Жанар алды буалдыр елес. Басы айналып, миы көзінің қарашығын сорып, солқылдатып жіберді. Салдыр ете түскен тегешті елемей, ішінс түскен бір кесек етті аялап, қабысқан қарнын қос қолымен қысып, жіберсе айырылып қалардай мәңгіп ұзақ отырды.

– Ет! Ет! – десті әруейлер ыңырсын.

– Ет! Енді күнде ет жейсіңдер! – деп, қаркылдап күлді карауылдардың бастығы.

«Бұл шынымен өнім бе, әлде, түс көріп жатырмын ба?». Аурулы кеудесіне гүрс етіп тиген керзі етік есін жинатты.

– Тұр орныңнан, сілімтік! Иуда! Сапка тұр!..

Жарты жалғанның жұраты жиылған Кар-Лагтың Көкөзектегі бөлімшесінде көктемнің сол сызды күндерінен бастап тұтқындарға, оның ішінде ұлты қазақтар мен өзге жұрт иттің етінен жек көрер жөйттерге күнде үш мезгіл ет асылып берілетін болды. Бұлжымас тәртіп, жоғары жақтан қатаң қадағалауға алынған. Кімнің

камкор назары түскені белгісіз – кырықшақты казак пен жүзге тарта иудей тұтқын ет жеп, оңалып, бір жасап қалды.

«Ет! Ет!» дейді ыңырысып, түн баласы түстеріне үрейлі елес кіретін тұтқындар. Сүйегінен сылынып алынған, әлде, ұзақ қайнатылып, сілікпесі шығып, жілігінен ажыратылған ет – адам еті еді...

* * *

– Авраам Сенковский!

– Мен!

Бұл бір адым алға аттаған. Жарты ай бұрынғы өлмелі әруей жетіліп, еңсе тіктемессе де, аяғын нық басар халге жеткен.

– 1900 жылы туғанмын. №57 статья. Жиырма бес жыл.

– Иманмұса Жантоқұлы!

– Мен...

Қазақтың үні құмығыңқы шықты. Тоқырауын бойын жайлаған ел Көкше теңізді кешіп өтіп, жалайыр ішіне сінгенде, Шалқар дария жағасынан кетпеген еді мұның ауылы. Қырық үйлі ауылдың молдасы да, тәуіп-емшісі де осы жігіт ағасы. Бұл да сол «елу жетінші» баппен келген. «Халық жауы».

– Бір адым алға, малғұн!

«Е, Тәңірім! Тағы неге душар қылмақ ойың бар?»

– Хижраның 1312 жылы. Елу жетінші бап. Жиырма жыл.

– Жап ауызыңды! Оңға бұрыл! Алға...

Сол күні қосақталған казак пен жөйттің бірінің оң қолына салынған кісен екіншісінің сол қолына тағылды. Алпамсадай тұлғасы арыған

нар қазақтың жанында тапал бойлы құстұмсық бұйрабас жігіт інгенге қосақталған тайлақтай сүмең-сүмең етеді.

– Апырай, құдай қоспағанмен қосаққа қоса тізілдік-ау, Ыбырайым. Бұлар бізді қайтер екен?..

Бір кісенге байланған екеу лагерьдің тау бөктерлей салынған есік-терезесіз тас қамалына қамалды. Зілбатпан темір есік сақырлай жабылып, жарықтан гөрі қараңғыға көздері үйренісіп қалған тұтқындардың жотасынан тірелген темір сүңгі дедектетіп, сүрінтіп-қабынтып, жықпыл-жықпыл дәлізбен түрме түкпірінен бір-ақ шығарған. Тас қамалдың тапал дәлізінен аттағаннан-ақ үйітілген құйканың иісі Иманмұсаның қолқасын қапқан. «О, Тәңірім! Мынау неткен сасық иіс?!» Күйген терінің, не бықсыған жүннің иісі. Авраам рақаттана дем тартқандай.

– Мал терісін ыстаған ба? Әлде, өртеген бе?

– Аңсаған екенсің сен де! Тымырсықта ұзақ жатып қалған өліктің иісі бұл! Өлген кісінің жаны жаһаннамға аттанарда тәні осылай сасып, қоңырсып кетеді. Ей, мына көр-лақатта бір емес бірнеше мәйіт жатқан сияқты ғой...

Қосақталған қазақ пен жөйттің көзі әбден үйренгенде өздері енген түпкі бөлменің қос қабырғасы мәйіттен қаланғанын аңдап, өкірс қашқан кері қарай. Жендеттің сүңгісіне де карамады. Сыртқы есікке барып тірелген.

– Қайт кейін!

– О, Алла! Алла! Көрмегім осы ма еді?!

Ыбырайым өз құдайына сыйынып, сарнап жылап кетті. Сүт пісірім уақыт өте екеуі де солықтап басылған. Сол кезде сыртқы есік те сарт-сұрт ашылды. Бір топ жендет ішке енген.

Тізерлеп отырған қос тұтқын орындарынан атып тұрып, тысқа ұмтылғанда, бірден таяқ астында қалды. Жарты сағат таяқ жеп, естерінен тана бере мұрындарына жеткен ащы нашатыр иісінен қайыра ес жиысты.

– Сілімтіктер! Бір ай бойы адам етін жеп келіп, енді қорқып тұрсындар ма?

Иманмұса қайыра шалықтай берді. Авраамның көзі шарасынан шыға, жүрелеген қалпы қатты да қалды...

Қарғыс таңбасы басылған тағдырға көнгеннен басқа шара жоқ! Бір кісенге тізілген қос бейбақ сол күндерден бастап, мәйіт соятын қасапшыға айналды. Екеуі де апта бойы көнбей, таяқ астына алынып, ақыры аштықтан тұралап өлімші болғанда ауыздарына құйылған спирттен естері мәңгіп, шала піскен адам етін қарбыта асаған. Көзіне ібіліс елестеген еді қазақтың, жөйттің жүрегіне шайтан ұя салған. Анығы – екеуінің де естері ауысып кеткен-тұғын.

Ендігі тірліктері міне – әуелі әкелген бетте тәнін жапқан киімдері сыпырылып алынған өліктердің кеудесін жарады. Мәйітті шалқасынан салып, төстің етегінен сәл төменге пышак ұрады. Ырсиған қабырғаларға жабысып тұрған теріге лыпыма селебе тиген бетте сасық иіс тұншықтырып, отырысып қалады бейбақтар. Төстен бір қарыс төмен кіндікке шейін тілінген көк етке бас бармақ сиярдай тесік жасалып, қабысып қалған ішек-қарынды жармай алу үшін ішке жел үріледі. Көк етті пышак жүзімен сөккен соң, мал сойып үйренген казак оң қолын төс қуысына сүңгітіп жіберіп, қабырғаға жабысып қалған өкпені ажыратып, кеңірдектен уыстай

ұстап, өңешпен бірге суырып алады. Борсыған сарысу сыртын қаптаған өкпеден кара қан ұйып, солып қалған жүректі арылтып, темір легенге жеке салады. Жөйттің кәсібі – абажадай темір пеште жанып жатқан отқа іріген ішек-қарын мен белгісіз ауыр дерт жеп, аштықтан шіріп, беріш басқан не соққыдан қан ұйып, қалпы өзгерген өкпе-бауырды салып, өртеп жіберу. Күніне жиырмашақты жүректі жармай алатын қос қасап өлекселердің өзге етінен жеуге жарамды жамбас пен сан етін мүшелемей шауып алып, терісінен ажыратып, пеш үстіндегі тайқазанға тоғытады. Керекті мүшелері алынған өлікті де екеулеп жүріп, пешке жұтқызады. Еті сойылған терілер жеке ыдысқа жиналады. Піскен ет иісіне мәңгіре масайып отырады әр кеш сайын екеуі. Көз алдары тұманданған қосақталған сорлылардың саналарын да тұман жапқан-ды. Күнде ертеңгілік бір-бір тостаған спирт пен су-суан енгізіледі темір есіктен. Түн ішінде шалықтап ояңған екеуі, таң бозында бір-бірін сүйретіп, есік аузында ояну да әдетке айналған. «Ет! Ет жейміз!» – дейді Ыбырайым қырылдап. Қазақ қарқылдап күледі. Баяғы-ы-ыда атасы алғаш бауыздатқан қоңыр қозы маңырайды ойында. Ксйде кісінеген ала айғыр боп арқырайды, тасаттыққа шалынған ақ қошқар, көк өгізше өкіреді өзі.

Кешкісін тағы ашылған есіктен жүрек салынған леген мен ет толы тайқазан әкетіледі. Ет – тұтқындарға тартылады, сыртын жаба қоңыр қан ұйып, қолқа тамыры салақтаған жүректер орталықтағы зертханаға – қанқұйлы ғалымдардың арам пиғылды зерттеулеріне аттанады. Орнына оншақты мәйіт – сол күні жан

тәсілім еткен тұтқындардың тәні енгізіледі. Бұлар екеулеп жүріп, өліктерді өздерінің қасапханасының қабырғасына қалайды.

...Әлде күз, әлде көктем. Күніне екі мезгіл сыртқа шығарылатын қос қасап өздерінің қарғыс атқан тірліктерінің соңғы күніне жеткен еді. Кешкісін шыққанда екеуі де ішке кіргісі келмей соққы жеді. Иманмұса өкіріп жылаған, көптен бері Алласы ауызына түскен. Ыбырайым да біресе күліп, біресе жылап, қосағын құшақтап, көрісе берген. Басы жарылған қазақ тірлік белгісін танытып, қалшылдап оянғанда, темір есікке сүйеніп жатқанын аңдады. Қылқынып барады екен. Ыбырайым мойынынан тас қылып құшақтап алыпты. Солықтап, күрсініп, діріл қағып жатыр. Аузынан қан аққан. «Е, бейбақ! Кімін сағынған екен?» Кенет өзінің соңғы жарты жылдағы күллі тірлігі жадына ғайыптан оралды. «Алла! Алла!» деді күніреніп. Ыбырайымның қолын ажыратып, орнынан атып тұрған. Әлгінде басына тиген ауыр соққы ауысқан есін қалпына келтіріп, жадын жаңғыртып, сана тұманын сөйілткен еді. Қан-қан қолынан, киіміне сіңген адам қанынан, ішек-қарындардан жұққан жындан жиіркеніп, лақылдатып құса берді. Өкіріп, ұзақ жылады. Түн баласы құдайына мың мәрте жалбарынып, мына тозақтан құтқаруды сұрады. «Бірақ, мен тозақтың өзінде жүрген шығармын?! Тозақ отына күйгендердің жүрегін жуып, арулап көміп жүр емеспін бе?» Миына кадалған паншу әнтек есенгіретіп, талықсып жатып ұйықтап кетті. Түсінде ібіліспен шарап ішіп отырды. «Кел. Жұтайық мына балдан», – дейді серігі. «Бал емес мынау, сайтанның сідігі», – дейді бұл. «Мен

енді ішпеймін. Татар дәмім таусылған». «Ха-ха-ха! Атау-керенді ішіп алсайшы. Ей, жалмауыз! Сен де тозаққа барасың. Сені де бір қасапшы мүшелемей сояды. Жүрегіңді жеке алып, жерге бермей жиырма жыл сайтанның сідігіне салып, сақтап қояды». Жүрегі аткақтап соғып жатып оянған. «Мен адам сойдым. Топыраққа берілмеген, арулап көмілмеген әруақтарды қорладым». Адам етін жегені жадына оралғанда шарасыздықтан шалқалай құлады. Тас еденге басын тарсылдатып соғып, жанталасты. Бірақ, жан тәтті екен. Өлмеді. Жүрегі шым-шымдап сыздап, тас боп бүріп ауырып, аузына қан дәмі келген. Тілін тістеп алыпты. Ұртына ұйыған қан толып қалғанын сонда аңғарды. Локсып, түкіріп қалғанда тістелген тілінің жартысы қоса кеткен. Езуінен шұбырған қан тоқтар емес. «Тілім кәлимаға келмейтін болды-ау! Иманымды кім үйіреді?!» Сүйретіліп, жүрелей отырған Ыбырайым сұқ саусағымен мұның қанды түкірігін түртіп, ішінде жатқан кесек етті – тілді шымшып ұстап, Иманмұса қолын қаққанша ауызына салып жіберді. Мылжаңдап шайнай бергенде, қазақтың жұдырығы шықшыттан тиіп, қырындай құлады.

– Аауыыайуатүіте.

«Аш аузынды, айуан. Түкір тез!» дегісі келген бұның. Жартысына жуығы қыршылып кеткен тілі икемге келмеді. Қос қолымен жөйттің ернінен ұстап, жағын айырмақ болған. Қатты күштегенде Ыбырайым ауырсына аузын ашқанмен, тілді жұтып та үлгеріпті. Жанындағы қосағының айуанға, аңға, әлде, әлгі шайтанның, жалмауыздың өзіне айналып кеткенін ұғынды. Өзінің де...

Тамұқ түн еді. Жаны ауырып, жүрегі жерге тартып, сазып қоя берді. Аузынан аққан қан да тоқтар емес. Мойны ерек ауырлаған басын көтере алар емес, мүлде. Бүк түскен қалпы жылай да алмай, күрсіне де алмай, санасына салмақ түсірген ауыр азапты ой мен қасіреттен еңсесі езіліп, отыра берді. «Өлу керек! Тозағы да жұмақтай шығар бұдан соң!» Жүрегiнiң түбiне шөккен иманының, жансебiл сенiмiнiң жұқанасы да калмапты. Көзi ашылмай, қос қабағы қосылар тұста әлдебiр саңылау пайда болғандай. Айналаны сонымен көрiп отыр. Кенет қарақұсынан да сызат саңылау бiлiндi. «Е, есiмнен танайын дедiм ғой». Беймәлiм халге ене бастағаны сәл жұбаныш бердi. Бiрақ, есi ауыспаған. Керiсiнше шүйде, жетесiнен сыздықтаған саңылаудан iлiп алған әлдене мұның тәнiн ауада қалыктатып, түпкi бөлмеге әкеледi. Жүрегі жоқ екен дейдi кеудесiнде.

Сүйретiлген Ыбырайым да ширақ. Жөйт орнынан тұра бере есiк аузындағы қос тостағанды да ала кеткен. Екеуi қиралаңдап барып, қасапхана үстелiне тақады.

– Аққан қанға мына у ем болады, Иоанн-Мошә! – дедi есi калпына келген Ыбырайым.

– Ы-ы-ы!..

Ишiнен «атау-керем шынымен мына сайтанның сiдiгi болғаны ма!» деген. Салбыраған зiлдей басын көтерместен үстел шетiндегi селебеге қол созды. Әдеттегiдей. Екеуi қатар қозғалған. Екеуi пышақ алып, мәйттiң екi жағынан шыққан. Өзiнiң айуандық халiне ерiксiз титықтай көнген Авраам не iстерiн бiлмей тұрғанда, Иманмұса кiрпiгiн әзер көтерiп, кешкi серуенге шығарда

үстелге шалкасынан салынған мүрдеге қарап, өкіре шыңғырып жіберді. Кеше кешкілік ішін тіліп, кеңірдегін суырып алып, өкпе-жүрегін ажыратуға әлдері келмей кеткен мәйіттің ішек-қарыны ақтарылып жатыр еді. Қалың кара шашы қаба сақалымен коса ұйысып, жүдеу жүзін басып кеткен жанның көздері ашық. Өлгенде жабатын жан болмаған. Аласы аз жанары Иманмұсаға қадалыпты. Қырлы мұрны зорайып шалынған. «Бауыры-ы-ем!» деді ыңырсип зарлап Иманмұса. Онысы мүлде басқа дыбыс боп шыққан. Қасқырдың ұлығанындай созылыңқы, күңіреністі боп шықты. Ішін тартып, өкірді есі түзелген қасапшы. «Бауырым, Тәңірбергенім!..»

Тәңірберген ағасы еді Иманмұсаның. Әке-анадан бір туған. Мұның қолына кісен түскенде істер дәрмені болмай аласұрып, шиті мылтығымен бір оқ шығаруға ғана шамасы келіп, кара атымен түнге сіңген ағасы еді. «Бауырым! Бақида бір кездесерміз! Қош!» деп айғайлай өкіріп кетіп еді. Енді, міне! Кездесті.

Мұздап қалған ағасының тәнін құшып, зарлап қанша жатқаны есінде жоқ. Аузынан аққан қан ұйып, үстел үстіндегі ылыққан жынға араласа қатып қалған. Еңсесін әзер тіктегенде қос қолдап, тостаған ұсынған Ыбырайымды көрді.

– Мә, Мошә! Жұтып ал, жақсы болады...

Бұл шіміркенбеді. Өз қанымен бірге ішкі сарайын аралаған у қайғысын шайғандай. Ағасын арулап жерлей алмайтыны, өз қолымен кеудесін тілгені ойына келді. Кісенін сылдыратып, қос жұдырықтай жүректі уыстаған. Еппен өкпеден бөліп алды. Қолқаның тармақталар тұсынан кесіп, жабысқан тамырлардан арыл-

тып, қос қолдап жоғары көтерді. Не істегісі келіп тұрғанын білер шамасы жоқ. «Аға!» деді. «Тәкем! Жалғыз сүйенішім! Нокта ұстатар, бас ұстатар, бата баптатар, ардағым!» Мәйітті айналып, Ыбырайымды ертіп, пеш алдына барды. Ыбырайым өкпе-бауырды пешке атып ұрды. Бұл жүректі де отқа жұтқызбақ боп сәл ойла-нып тұрып, айналдырып қарай бастаған. «Адам жүрегі жұдырығымен бірдей болады деуші еді. Нар ағамның кеудедегі асылы-ай! Ат басындай!» Қолқадан тармақталған тамырлардың қос құлақшаны қапсыра төмсидеп, бұтарланған күйі ерек быртыып, дертіп тұрғанын аңдады. Бездене біткен берішпен бірге тас боп қатып қалыпты. Пештің жабылмайтын аузынан шалқыған жалынмен әлгі тамырлар қозғалып тұрғандай боп шалынды. «Алла!» деді Иманмұса. Өз көзіне өзі сенер смес.

– Ыбырайым, «Алла» деген жазу мынау! О, Құдірет! О, Жасаған Алла! Сүбхан Алла!

Қошқыл қоңыр түске еніп, қатып қалған үлкен бүлдірген тәрізді жұмыр кесек еттің сыртын шарбақтай қатқан тамырлар өзара беймәлім ретпен жалғасып, тұтас жазу, түсініксіз таңбаларға айналған еді санасы сансыраған тұтқынның көз алдында. Күрт тізерлей отыра қалып, жүректі оннан солға қарата айналдырып, тәспік тартар машығын ұмытпаған сорлы саусақтары кезегімен қыбырлап, ерні дірілдеп, Құран сүрелерін созды қасапшы. Кесілген тілі казакшаға келмесе де, арабтың жұмсак әуезді сарынына ере, көмейден төгілген зарлы дұғаны кедергісіз ақтарған. Жарты сағат зарлаған бейбақ, орнынан ғапыл атып тұрып, Ыбырайымға қарап, жөйттің қолында тұрған

селебені алып, кенет шалқая бере өз алқымынан киялай тартып, айналдыра орып жіберді. Тік тұрған күйі сылқ етіп, тізерлей отырып, кенірдегі мен күре тамырынан атқақтаған қою кара кан тыйылғанда, шалқалап құлады. Әлгінде өзін-өзі шалып, бауыздап жібергенде, оң қолындағы селебені тастай сала, ағасының жүрегін қос қолдап ұстап, кеудесінің сол жақ тұсына басып үлгірген екен. Иманын үйіріп, ағасының жүрегін тәспікше тартып, дұға қайырған Иманмұса шалт кимылмен жан тәсілім етіп, шалқалай құлағанда денелі қазақтың салмағы басып кеткен Ыбырайым солға қарай теңселе шатқаяқтап, ашық тұрған пеш ішіне баспен кіріп кеткен-ді. Өкіре айғайлап жанталасқанмен, темір пештің жалмауыз аранынан шыға алмай тұншығып, әп-сәтте жалын құшағында жан тапсырды байғұс жөйт...

* * *

Адам баласы бабамыз Жұмақтан Жерге қоныс аударғаннан-ақ қашалы қарғыс аркалап келеді. Кара жерді қайыстырар салмағы бар каншама күнәміз жүрегімізді сәт сайын сығымдап, солқылдата қанын сорар тамырымызбен тарап, тәнімізді улаған. Жүректің басына киіліп, сыртынан шеңгелдей уыстаған тамырлар біреу үшін Тәңірінің есімі сынды құдіретке ие болса, біреу үшін бүлдіргеннің сыртын шырмаған өрмекшінің торындай – шыбынын шырқыратпақ, жанын жалмамақ. Қайткенде де, жұдырықтай кесек етке басылған таңба маңдайдағы пешененің биіктен құйылған, жарықпен зорайған зілмауыр

көлеңкесіндей. Өз жүрегімізді былай қойғанда, кара жердің қыртысын тіліп, тәніне сойдитып қаншама таңба салдық. Абайлап қарап отырсаңыз, Жер шарындағы жағаларын жойқын мұхит шайған құрлықтар да адам жүрегінің сұлбасына ұқсас келеді екен. Сол жүректің бір тұсында кімнің қолымен жазылғаны белгісіз «КарЛаг» деген қасіретті таңба тұр. Бәлкім, адам жүрегіндегі жазу басқа емес, осы таңба шығар? Абайлап, тағы бір қараңызшы...

Иә, адам үшін қарғыс арқалап өмір сүргеннен ауыр ештеңе жоқ шығар! Бірақ, бірақ, сол ауыр жүк еңсемізді езіп, жүректің басына зілмауыр темір тәж сынды киіліп, міне, бәленбай заман өмір сүріп келеміз! Өлгенде ұрпаққа қалатын мүлік-мүкәммалдың шаңына жұғып, сырына көшіп, сол қарғыс та мирас болады. Олар да өз уақыты түгесілгенде, келесі буынға ұластырмақ. Соңында қалдырарың неғұрлым көп болса, әлгі зілбатпан жүктің де үлесі соншалық болмақ. Араны ашылған жалмауыздай жұтқыншағың бүлкілдеп, маңыңа копа-қорыс жинасаң, түбі заман өзінді жалмағанда тірлікте есесі кеткеннің қарғысы да саған артылмақ.

Араб каллиграфиясын меңгерген дәруіштер адамның жүрегінде «Алла» деген жазу барын айтып, жалғанға жария етті. Жүрек те – бір кітап. Әлгі ғалымдар оқыған таңба мұқабадағы жазу болар. Ол кітаптың аты ма, әлде, автор қолтаңбасы ма, бізге беймәлім. Анығы – жүрек-кітапты парактап оқымақ болған кез келген пенденің мұқабадан әрі аса алмай жүргені...

АҢ

...Қара түннен кабарып туған елес еді.

Алапат үлкен де емес, тым кіші деуге де келмес. Тыриған арық, терісі сүйегіне кынаша жабысқан. Түн түнегінен де өткен қап-қара еді. Қып-кызыл көзін Тәңірім жаратарда тозақтың бір түйір шоғымен қарып жіберген тәрізді. Көз емес еді ол. Ол мәңгі жазылмас жара еді! Тісі ше! Ақсиган сары тістері сақ-сақ етіп, көмейден лықсыған ашу-ыза толы арылды кайрап, жанып, жонып, сүңгіше кезеп шығарғандай. Оң сзуінен салакұлаш тілі, тілден шұбырған жын-құсық та қоса ақтарылған. Өне-міне дегенше сақылдаған тістері тілін турап жіберіп, аяғының астында аунақшыған топырақ топанына араласып кетердей. Айғай-сүреңге басқан қарулы топтан жанталаса қашқан ібіліс үш-төрт қырдан аса алмады. Соңынан ысқыра жеткен ып-ыстық оқ шүйдесінен дөп қадалып, басын жарып жіберген сәтте ақтық рет көкке атылып, бес-алты домалап барып, жантәсілім еткен. Қуғыншылар эп-сәтте жетті. Тозак өртінен отқа оранып шыққан ібілістің тәнінде қылтанақ қалмай үйітілген екен. Аңшы етігімен төсінен бір теуіп, аунатып жібергенде шок қарып, пісіп қалған табандары сояу тырнақтарымен қоса түсе-түсе қалды. Адам алақанына жетеғабыл төрт табан енді жер баспайтыны анық еді. Сояу тырнақтар да қаһарлы иесінің әмірімен азығының алқымын орып түспес!

Ырғалған топты камыстың үкісі желге ұшып, сабағы қатып-семген қысыр күз. Аптапты жаздың ақырғы демі жалын атқан кез ауыл іргесіндегі Сасықкөлдің де табаны тілініп, қактанып қалатын. Бір тамшы су таппайсың. Көктемде акку ұшып, қаз-үйрек айдынына қанат жайған деп кім айтады? Тек қопасы қалың тұсында таңда түтін тәріздес дем шығаратын алақандай ғана батпақ қалар. Жазғытұрым алты ай жамылған тонының тігісі сөгіліп, тоңынан бу бұйраланып, жігі ыдыраған даланың барша суы жылғаланып, құйылар еді Сасықкөлге. Қопа-қорысына үйрек-қаз ұя салады. Таңнан Күн әулие үйіне қайтқанша батпақты көлшік үсті қаз-қаңқыл, сұқсыр-сұңқылға толады. Әріден әуілдектің құмыққан үні, беріден шегірткенің шексіз шырылы түнге ұзатады мезгілді. Сол күндерді аңсап, кенезесі кепкен Сасықкөл тамыздың соны, күйектің басында қылуетке түсіп кеткендей жер астына жасырынады. Құспен бірге көкке ұшып кетеді буланып. Қамысы қаудырап, қағы саудырап, жынысы тамыр-томар кемірген сұр тышқанға бұйырады. Аумағына ауыл қонғандай камыстың табанынан дымқыл дым, жанарынан жасы кеткенмен ық жағына шықсаң демала алмай қаласың. Сасықкөлдің өзі жоқ болса да, иісі қалады, жарықтық. Білетіндер қалың құстың саңғырығы, көрші ауылдағы соқыр шалдың көктем сайын жоғалатын малының өлексесінің иісі деседі. Ауылдан қаңғып шығып кетіп, батпаққа батып қалған тайынша-торпақ та бар, мал жоғалса осы камыстан іздендер деседі ел. Айтқыштар бірақ,

аяк баспайды бұл тұсқа. Әлдеқандай үрей айтысады ел. Біреулер таң бозында қамысқа енген топты шайтанды көрген-мыс. Ырсиған арық, сүмірейіп, сүмпііп қалған, бойлары бес-алты жасар баладан сәл ғана озыңқы екен. Түн ауа бәйгетөбе жақтан алтыбақан теуіп қайтқан қыз-бозбала қамыс арасынан жоқтау айтқан әйелдің зарын естіген-міс. Бәрі бірдей естіген. Бойын желік билеген біреулер барып, көрмек болған. Молданың немересі болмаса, барады екен дс. Сол алып қалған. «Жын жайлаған қамысқа бармаған абзал», – деген молдекеңнің тақиялы періштесі.

Сол Сасықкөл. Сасықкөлдің құпиясы бір-ақ күнде ашылды, керісінше, жылдар бойы елдің бай қиялынан тамызық алып келе жатқан қамысты қорыс-қопа бір-ақ күнде тып-типыл жойылды.

Тамыздың шырпы тастасаң лап ете түсер аптапты сәттерінің соңы күзге ұласқан, әлде қыркүйек, әлде қазанның шыбынсыз жаз күндерінің бірінде Шәкеңнің ауласына қос джип ксп тоқтады. Шәкеңнің қаладағы байшыкеш құдасы екен. Әкім атаулы, бай-бағлан бәрі жаппай аңшы боп кеткен, қаладағы сасық байлығынан жерігенсіп, дала кезіп кеткен кез. Бұлар да сол қатардан. Балық аулай шыққан, құс атпақ. Піл сауырлы қос джиптің жүксалғышы толған оқ-дәрі, ау-қармақ, арак-шарап, азық-мүкәммал. Құданың мойнында дүрбі, басына қакырайған ши қалпақ. Күнқағары төрт канат киіз үйдің шаңырағындай ковбой-қалпақ. Белге тізесін соқтырып, екі-үш қанжар ілген, оң иығынан оқшантай құлатқан. Үшінші дүниежүзілік соғысқа аттанып бара жатқан сыңайда. Маң. Маңғаз. Шәкең қалбалақтай қарсы алды.

– Уа, құда, кош келдіңіз! Апырай, кешегінің ба-
тыры сіздей-ақ болған шығар. Пай-пай!

Құдасы да қарқ-қарқ етіп, Шәкенді қапсыра
құшты.

– Құс атамыз, болмаса, бөтелке атамыз. Тіпті,
болмаса, құданың бір тоқтысын кәуап қып
кайтамыз деп келеміз, Шәкс!

– Ой, соның барлығын бірге көрген абзал
шығар! Ал, төрлетіңіздер! Біз сусын ішкенше,
бала да малға барып келер...

– Құдске, сштеңеге әуре болмаңыз. Таңдайымыз
кеуіп келе жатқан жоқ. Татып жүрген дәм ғой.
Қайта сіз бізге еріңіз. Азығымыз жолда деп
шыққанбыз.

Шәкен құдасы кіреберістен қайтты. «Құда де-
ген үйге бас сұқпаушы ма еді! Бірақ, бақайшағына
дейін қаруланған пәленің үйге енгені де жаман
ырым. Қазақ қылышын тастап кіруші еді ғой.
Кірмесе, кірмей-ақ қойсын...» Әп-сәтте дайын
болған Шәкенді көліктің алдына жайғастырған
аңшылар момақан ауылды шаңға қақалтып, түзге
тартып отырды.

Құдасына «Екі күн бойы табаным тартып жол
жүретіндей, алақаным қышып әлдекімге аман-
дасатындай болып жүр едім», – деген Шәкеннің
таңы айырылған екі күн дала кезумен өтті. Ұшқан
құс, жүгірген аң көзге іліксінші! Ақбөкені ауып,
аркары іргедегі полигон уынан арам өлген түлей
түз, тарғыл тауда неғылған аңшылық?! Ақыры,
сілелері катып, азықтары түгесіліп, соңғы
бөтелке, бір білек колбасамен ауылға тақай кеп,
Сасыккөлдің тұсына ат шалдырған. Оны-мұныны
айтып, бірер сағат отырып, шөлмектегі уды тау-
сып, көлік жіберіп, ауылдан арақ алдырған топ-

ты аңшы масайрап отырғанда жынды Жақай келген еңтігіп. Үсті-басы шаң-шаң әруей кезінде аруакты көкпаршы, айдарлы балуан еді дегенге кім сенер?

– Көкелер, өлтірмесендер, аузыма су тамызындаршы!

– Өй, не болды? Сен ішпеуші ең ғой?..

– Жок! Ішем! Дәл қазір! Бір ажалдан қалдым!

Жақай жылап жіберді. Шәкең әдемі отырысты кимағанымен, мына бәлелерден қалай құтылам деп отыр еді-ау.

– Ойбай, құйындар мынаған, – деді құдасы.

Балаша боздаған Жақай қырлы стақанды басына бір-ақ көтерді.

– Уф, – деді сосын, – Бір ажалдан қалдым! Қасқырға жем бола жаздадым!

Екі күн тірі анның қиын көрмей, сай-саланы шөлмек шынысына толтырып келе жатқан аңшылар «Қайдаласып!» атып тұрды орындарынан.

– Өй, жындының сөзіне сеніп! Ей, қайдағы қасқыр?! Бұралқы иттен қорқып қашып келе жатқан шығарсың, малғұн неме!

Шәкең басу айтқанымен, құдалар тобы тік көтеріліп, Жақай ботадай боздап, ауыл іргесі азан-қазан боп кетті.

– Шын айтам, көке! Дәу қасқыр, мына камыстың ішінде. Мен бұзау қарай шыққам. Осы копаға кірген шығар деп, сиыр соқпақпен тау жағынан сәл ғана бас сұғып қарағам. Бұзауымды паршалап тастапты. Мені көріп, тап берді. Бакырып, қаша жөнелгем. Ашыққа шығып үлгердім. Әйтпесе, өлген екем, сорлы басым!..

- Жүр, баста қасқырға!
- Жоқ, аға! Бармаймын!
- Айттым ғой, бұл жындышың сөзіне сенуге болмайды...

Аңшылар тәжікелесіп бес-он минут тұрған соң, ақыры камыс ішінде бұралқы ит болса да атпақ боп, мылтықтарын сарт-сұрт оқтап, атқа қонысты.

Сасыккөлдiң тау жақ тұсында сиыр соқпақ бары рас-тын. Шәкен еріксіз сонда бастады құдасын. Қаланың байын сасық батпақты қорысқа апаратынына қорынғанымен, амал жоқ. Қопаға кірерде құдасы өзі алға түсті. Жиырма шақты қадам жасаған бетте алға түскен батыр қакқан қазықтай қалт тоқтаған. Қамыс-құрағы жапырылған алаңқайда Жақайдың бұзауы жайрап жатқан еді. Ала бұзаудың басы мен қауқиған қабырғасы, ақтарылған қарыны, төрт сирағы ғана қалған. Қанды топалаң бірер сағат бұрын ғана болған тәрізді.

– Мынау иттің «қолтанбасы» емес. Қарандар, сүйегін опырып жіберіпті! Үлкен төбет болмаса, мынадай тайыншашығар бұзауды копаға сүйреп кіргізе алмайды...

– Иә, иә!

– Енді не істейміз?

– Ауыл іргесін жайлаған қаскенді қалай көрмегенсіңдер, ей?!

– Оны кім ойлаған?! Ауыл итінің бәрін тері-терсек жинайтындар жайратып тастаған...

– Жаяу камыс аралап жүргенде, айырылып қаламыз. Қасқырдан айла артылған ба? Кеттік, көлікке! Біз сәл алыстан қарап тұрамыз. Екі машинамен кіріндер!

– Ойбай, көлікті құртасың ғой, құдке!

– Вездеход кой жарықтықтар! Бұйым емес!
Тартындар! Кеттік!

Қамыс сыртына жүгіре шыққан жүргізушілер айналасы екі сағат ішінде аумағы төрт-бес шақырым болатын қамыс қопа ішін үш-төрт мәрте тілгілеп шықты. Тоспада тұрғаны бар, осы тұстан қылаң берсе-ау деп тұрғаны бар – аңшылар үп еткен желі жоқ күн астында қақталды әбден.

– Құдке, құрысын! Қайтайык! Қасқыр әлдеқашан қашып кеткен шығар!

– Жоқ, қашпайды! Қайда барады қашқанда. Тау алыста. Біз кіргенде шығатындай болған жоқ. Ауыл жаққа кете алмайды. Жерге сіңіп, көкке ұшып кетпесе, осы сасықтың ішінде жатыр.

Арада екі сағат өте қайыра жиылған аңшылар бас құданың шешімімен қопаға өрт қоймақ боп шешті.

– Күн желкем емес. Айнала тықыр, далаға өрт жайылмайды. Көрейік, жанкешті сабазды. Бір ауыл-әулеттің бұзау-горпағымен асырап отырасындар ма! Бір күні ойнап, саяқ кеткен балаға шабады. Тезек теріп шыққан кемпір-сампырды жарып тастаса, обалы кімге?!

Құда қаласа, жан қала ма! «Онсыз да сасып жатқан батпақты қорыс. Оның үстіне әлгіндей жаманаты бар. Құрғап-кеуіп тұрған қау қамыс лап етер де, өше қалар. Қасқыр көтеншегі күйер болған соң өзі-ақ жортақтар алдымызда» деген оймен Шәкең бастаған үш жігіт Сасыккөл қопасының үш тұсынан от қойсын.

Даласы да, қаласы да сан мәрте өртенген казактын. Күйген сайы да, күйік тауы да жетеді бір басына. Бірақ, мұндай өртті көрмеп еді ол ауыл! Әуелі отау үйдің ауласына қазылған ошақтың жалынындай сызылып жанған алау көзді ашып-жұмғанша жалмауыз жауға айналды. Сытырлай өршіп, сатырлай шапшып, қурап жатқан қамыс көкке қолын соза алаулады. Күллі ауыл қора-там төбесіне шығып, күн салып қарап тұр еді. Бесіктегі бала шошып оянып, есіктегі келін ісін ұмытқан. Лапылдай канат қаға, лақылдай құсқан от тұтаса келе жеті қабат қала үйіндей биікке шапшыды. Жалын тілі бұлты жоқ аспанға, одан әрі еңкейген Күннің орнын баспаққа атылды әуеге. Өршелене кеткен жалынның жалына жармасқан қап-қара түтін көк тіреген алып кара дiңгекке айналды. Аспанның беймәлім тұсынан әлдебір түнек есігі ашылып, жерді жұтып баратқан ақырзаман елесі орнап еді. Әжелер еріксіз кемсендеді, ақсақал бүгежектеп теріс айналды. Бала біткен шешесінің етегіне бас жасырған. Еңістен сәл қыраңға шыққан аңшылар, ауылдан алыстап, тау жақ бетке барып, оттың бет қарыған қызуына шыдай алмай, жүз-жүз елу метрге шегінісіп тұрды. Аспан жалаған жалын тілінің апшыған зәр-зәһәр ашуынан қорқып, шегінбеске шара жоқ еді.

– Апырай, мұндай ыстық болар ма еді! Бұлай болады деп кім ойлаған?!

– Қасқыры құрығыр, қашып кеткен-ау! Әйтпесе, мына тозаққа жан баласы шыдар ма еді!

– Қасқыры құрысын! Елге не бетімізді айтамыз!

– Е, немене! Осы қамысты тамағына қосып ішуші ме еді елің?! Сасып-борсып жатқан бок-қала емес пе!

– Күллі ауыл қарап тұр! Ой, Алла-ай! Атың шықпаса, жер өрте деген! Енді кайттім?! Тірідей көмдің ғой, құда-ай!

– Сен коя тұр, құда! Ауыл-орманың, бау-шарбағың өртеніп бара жатқандай зарладың ғой!

Төс қағыстырған қос құда қыраң басында, көлік ішінде жүз шайысып отырғанда, шопыр бала айғай салды:

– Ойбай, қараңыздар! Шайтан! Шайтан!

– Шайтаны несі?!

– Оттың етегін қараңыздар! Әлдене секіріп жүр!

Бұлар көліктен секіре түскенімен, қызуы бет қаратпас өрт жаққа қарай алмай, қорғалақтап қалысты. Сәл мезеттен соң көк тіреген жалынның жалы жығылып, қаншама жыл құстың саңғырығы, мал жапасымен шымтезектей тұтасқан қамыс қопа қара түтін құсып жатқан еді. Жанарға қадалған нартқызыл от еңкейіп, қара түтін дінгек жерге жығылып, айналаға жайыла бастаған. Сол қап-қара түннің елесінің етегінен, түтінге тұншыққанымен әлі де тозақтық дүлей қызуы апшыған от шетінен әлдене сәт сайын секіріп-секіріп түсіп тұрды. Әлгінде жан-жақтан от қойғанда күңірене шулаған ауыл жаққа қаша алмай, тау жақтан анталап тұрған піл тұрыпты қос көліктен сескенген кәрі қасқыр – өткен қатал қыста жас арландар үйегінен айырып, сирағын сындырып кеткен, содан бері осы қорысты паналап, түн баласы әлсіз ұлып, Тәңіріне зарын

төккен кәрі арлан – от ортасынан эзер сытылып, тұс-тұстан анталаған қалың жауына беттеп бата алмай, тозақ оты шыдатпас шаққа жеткенде, құйрығын шалып, жамбасын күйдіріп, сүйегін қарығанда ғана бір-екі секіріп қалып тұр еді.

– Ойпырай! Не деген ерлік, неткен ғаламат төзім еді мынау! Біз жүз метрден бетімізді басып, жасқанып тұрмыз, не деген жанкешті мақұлық еді!

– Ойбай-ай! Обал-ай! Тірідей өртеніп кетіпті-ау!

– Тәйт! Обалы несі! Көлікпен жақындандар жігіттер! Қашсын! Далаға қашып, күйігін басып алсын! Атып, қызығына қарық болайық. Ақыры терісі түкке жарамас, өті мен тырнағын алайық! Мініндр атқа!

Құданың бұйрығын қалт жібермес екі жігіт пен аңшылар көлікке жандәрмен жайғасқанда, Шәкең қыр басында жер шөкелеп қала берді...

Ал, қасқыр – қаладан келген байшыкеш казактың қас дұшпаны – екіаяқты жауларынан қаймықса да, от-тозақта тірідей өртеніп, терісі жидіп, қақталып, сүйегіне жабысқан бөрі ақтық рет арс етіп, секіріп түсіп, жанарынан, бауырынан қан шүмектеп таудан сәл қиыстай шаба жөнелген. Джипке мінген әулекі топ қасқырды бір-екі қыраңнан асырмай қуып жетіп, бірден өлтіре қоймай, арыған денесінде бір қылтанак қалмай үйітіліп кеткен, сол кеспірімен далалық аңнан гөрі тозақтық ібіліске дөп келетін бейбақты әбден салықтырып барып, атып алған еді...

* * *

Қайран, Бөрі!

Кеше киеміз-тұғын! Бүгін бейшара міскін кейіпті жауымызға айналып кеткен. Жау да емес. Қарсы шауып, қайрат танытар күштен ада. Қашқын. Алланың қуғынға ұшыратқан шайтаны кейіпті, іңірде іргеден өрген көлеңкемен нәттес ібіліс дерлік. Сізге де, бізге де бар өкпе-қапасын қара түнде көкке жолдаған ұлыма күйімен білдірмек. Ұлыма зарды кім естісе де, қайран Бөрінің тағдыры үшін жауапты! Жауаптымыз – естігеніміз үшін, қол ұшын созып, қорғамағанымыз үшін. Ести тұрып, үріккеніміз үшін. Киемізді танымай, көкірегімізге үрей паналатқанымыз үшін! Ұлыма зар құлағыннан еніп, сүйегіңе жеткенін білер хал де жоқ. Сүйекке шағылған соң, ертең-ақ қанға сіңеді. Одан әрі... Одан әрі әйтеуір бір бейуакта, күңірсенген ғаламның күрсінісі шерлі деміңмен қатар өрілгенде өзің де Бөріге айналасың. Бөріге емес-ау, кәрлі ібіліс, шалдыққан шайтанға. Бақи өртінен қашпаққа амал жоқ сосын!..

АУЫЛЫҢ СЕНІҢ ІРГЕЛІ...

(Этюдтер)

Жаңбырлы жаз

Аудан орталығындағы аурухананың травматология бөліміне Көкенай мен Бақан жексенбі күні түс ауа жеткізілді. Демалыс күні қай дәрігер бәлністе болушы еді? Әрі науқан – қыс қырка сыртында қылпытып қылышын қайрап жатыр. Екі наукас еріксіз дүйсенбіні күтеді. Көкенайдың «Жасыл орақ» кәмпәниясының соңы бірдеңеге ұрындыратынын құрғыр іші сезген Бақан – әттең, тілі болса жақсылап бір сыбар еді – “атаманын” көзбен атып, ызбарланып жатыр. Анау өкпелеген кісіше бұған желкесін беріп тоң-торыс...

* * *

Көкенайдың отбасындағы науқандық «Кәсіподақ жиылысы» биыл жылдағыдан ертерек, әрі көрінеу жайма-шуақ атмосферада өтті. «Кәсіподақ жиылысының» күн тәртібіндегі негізгі һәм жалқы мәселе – «Жасыл орақ – 199...» науқаны. «Одақ төрайымы» Көкенайдың кемпөшкесі Рәзия күйеуі мені інісіне (кәсіподақ мүшелері) былтырғы, одан арғы жылдарға шолу жасап, шүйлігіп өтіп, биылғы жылғы жалпы шығындар мен дайындық мәселесі туралы хабарлама жасады. Тура артық-кемсіз екі аптаға

созылатын кәмпәнияға 2 тоқты, жарты мешөк ұн, 1 келі шәй, 3 келі қант, 1 пәшкі тұз, 400 литр сәлеркеге 8000 теңге (сәлерке удай қымбат!), трактірдiң май-пай, оны-пұнысына плюс 200 теңге, 200 грамм кәмпит, тура сонша пішинә, 10 литр айран, дегендей 7 пәшке «Полет», 500 грамм спирт (спирт өт-те аз!), 10 пәшке сiрiңке бөлiнедi.

– Кемпiр, спирт бөлгенiң жақсылықтың нышаны екен...

– Әдiрsem, саған берейiн деп отырмын. «Берекелi болсын» деп көршi маңайдың iшкiштерi келмей ме? Өзiң-ақ ертiп әкелерсiң...

– Бәсе, неғып ий қалды десем, кәмпит-пiшинә жегiзбексiң ғой, биөнсiр кездегiдей...

– Әдiрем...

– Бiржола салат-мәнтi қоспадың ба?..

– Жарайды, ол кiрмейдi сметаға... Боссындар, ертең ертемен тұрып, тiрәктiр зәбәйт ет, қосқа шейiн жетерлiк сәлерке бар. Сосын 8000 теңгенi тура шөп шауып бiткен күнi аласың, тасуға. Қалған бiрөдуктiң дайын. Шалғы шындаулы, киiм жуулы. Отбой, жатындар.

– Құп болады, тәбәрiш..., тәбәрiш бiрәпсөйүз. Қыз дайын болса, бiз дайын.

– Қызшылын...

Жиылыс сонымен тарқаған. Тауық шақыра бастағаннан-ақ тiрәктiрдi «зәбәйт» еткен екеу тележканы тiркеп ап, екi апталық тамақтарын тиеп ап, тартып берген. Аршалы сайдағы шабындық әжептәуiр жер. Оған екеуi қалай жетiп, қалай қос тiгiп, бiр тоқтыны құбылаға қаратып шалып

жіберіп, бірін қазыққа арқандап, т.б. өйткен-
бүйткенін тізе берсе көп. Сөз шығын. Әуіріммен
жеті күн өткен...

* * *

«Жатыр едім жайлауда пішпен шауып-ай,
Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-ай...»

Төпелеп өткен көп тамшы көнетоз ақ көйлегін
денесіне жапсырып кеткен Көкенай шешіп,
сығып киюге ерініп, ыңырсып әуен төгіп,
ысқырып отыр. «Қайран, қазақтың әндері-ай,
тура маған арналған. Бірақ, осының ылғи арғы
жағын еске түсіре алмай қор болам. Қойшы.
Шөпті айтсайшы. Мына жауын айналып келе
берсе, шөпті су ғып ауырлатып жібереді-ау. Онда
план бұзылады».

– Әй, Пахан, менде интереснейшіі бір идея
бар. Айтайын ба? Тура төбеңнен төмен қарай ал-
тын құйғандай төгіп жіберейін бе? Еһ, шіркін!..

– Не боп қалды? Жапан түзде қаңғыған не идея
ол?..

– Айтайын ба? Айтып кеп жіберейін бе?..

– Айтсайшы енді, үздіктірмей. Қызын бұлдаған
құдағиша...

– Ол былай. Мә, әуелі күбінді ыстап ал
(қалтасынан алып темекі ұсынды). Ол былай.
Желдіртіп жеті күн өтті. Шабындықты нәшти
біттік. Жалпы, сен мәләдессің, тура атмәшинеден
кем смессің...

– Жә, көпшік қоймай. Идея?!

– Енді екі-үш күннен соң шөп тасу үшін
сәлеркеге ақша аламыз. 8000 теңге! Біз
бірәпсөйүздің шешімімен сенбі күні соңғы
рейс – оныншы рейсті жасап бітуіміз керек. Ол

апаң жұма күні қалаға балалардың сабақ киімін әкелуге кетеді. Сол кезде біз он рейстің орнына жеті не сегіз рейс жасап, қалған ақшаға гөләйт етуіміз керек. Түсіндің бе?

– Вот, мәселе қайда! Содан?!

– Соданы несі-оу! Бір рейске 40 литр сәлерке – 800 теңге. Екі рейс 1600 теңге. 1600 теңге литрін 400 теңгеден алғанның өзінде 4 литр спирт. Жете ме саған! Жете ме апаң келгенше екі күн бура болуға?

Бақан орнынан қалай қарғып тұрғанын білмей қалды.

– Жетеді. Жетпек түгілі асып кетеді! Сенің басың бас-ей. Қайдан бәрін ойлай бересің, а?!

– Ойнама, жаман жездеңмен. Ей, шіркін, сосын бір гөләйттасақ, ә! Көрші ауылдың брәкөнерлеріне барып қайтсақ, мотоциклмен. Бірақ, ол үшін еңбек ету керек. Күннің жаумауын тіле, сонда мен жауам, сел ғып жіберем. Сылкитып тұрып, он рейстің шөбін сегіз рейске сыйдырып тиеу керек. Шөптің суланбауын тіле. Искусство трэбует жертв! Өзінді, трэктірді аяма. Во, сонда. «Ауылың сенің іргелі, шәйі көйлегің бүрмелі...»

Екі күнгі тамақ ішілмей қалды. Екі күн бойы екі шөпші қосқа от та жаққан жоқ. Қолға аттай 8000 теңге түсетін атты күнді күткен. Жай күткен жоқ, шөпті шөмелелеп, тәйт десе тұра қашуға дайын отырды. ...Әупіріммен екі күн өтті. Жанбыр жаумады. Үш күннен соң кәсіподақ төрайымы қалаға кетпек. Ақша кәссіден шықты. Содан не керек, екеуі шөпті сылкита, тележканың рессорын қайқита тиеп, үш күнде ауылға алты қатынады. Бәрі ойдағыдай. Көкенайдың жобасынша енді екі

рейстік шөп қалды. Рәзия да қалаға кетті. «Демалыс күні түс ауа келем, амандық болса. Шөбінді бітіріп, етінді асып, дайын отыр».

Өз есебі түгел Көкенай оны ұғып жатқан жоқ...

* * *

Жұма күні кештетіп, Аршалы саймен келесі жазға дейін коштасқан екі шөпші Көкән қорасының төбесіне шошайта маялап, ала сиырдың нәпақасын үйіп біте сала, жақсылап шаңбасар ұйымдастырып, ұйқыға кеткен. Содан сенбі күні таң бозара шөліркеп оянған Көкенай Баканды жұлқылап тұрғызып ап, мотоциклді ауыл сыртына итеріп апарып, «көрші ауыл, қайдасың, әйт, шүү» деп тартып отырды. Айттып-айтпай не керек, сол күні түннің бір уағына шейін Қоңыраттың қалың итін абалатқан екі сері әлдебір достарының сенегіндегі үстел басына түнеп шықты. Таң ата тағы шөліркеп оянған Көкенай «Иждін» бордачегінде қалған 300 гр спиртті әкеп, бірге сұлаған бес бөріні оятып, бас жазып алып, «ауыл, қайдасын» деп аттың басын елге бұрған.

«Қош бол, қалқам, көргенше,

Қайта айналып келгенше...»

Күн жексенбі. Түске шейін Күн де өртеніп, мотоцикл қайта-қайта қызып, жүріс өнбей қойды.

– Ой, итаяқ, не подведи меня!

– Есегіңе мінгенше, жаяу кетем.

– Қой, ей, Пахан, кемедегінің жаны бір. Сәл шыда, эне, қарашы, бұлт айналайын деді. Құрығанда шыбыштың кішәсіндей сіркіретеді.

– Рас-ау, ә?!

Мотоциклдің «қаны» және бір көтеріліп суый бере баданадай ірі тамшылар жетті жерге.

– Иә, сәт. Жолымызды оңғара көр. Бірәпсөйүздің қаһарына қалдыра көрме. Кеттік.

– Давай, тарт. Түс боп қалды.

– Ей, жатыр едім жайлауда пішен шауып-ей, Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-ау...

– Дальше?..

– Арғы жағын ұмытып қалыппын. Ылғи есіме түсіре алмаймын.

– Сен құда шығарып салғанға жете алмай, мас боп қаласың ғой, постоянно.

– Возможно...

Өзен жағалай біткен қалың шилеуіт арасындағы жалғыз аяқ жолмен төтесінен тартып келе жатқан мотоциклдегі қос қыран кенет оң қапталдағы өзенге қарап аңырып қалды. «Апыр-ау, бұ неғылған плэж?!» Өзеннің тал-бұтасы сиреген құмдауыт жағалауында бір топ қыз-келіншек суға түсіп жатыр екен. Жаңбыр сіркіресе де, Күнді бұлт құшпаған. Жаздың соңғы қызығын сарқып алғысы келмеген беймарал, мөлдір, бейкам, шадыман сәт. Топты ару жайдақ өзенде су шашысып, даланың дарқан тыныштығын мәз-мейрам «карнавалға» айналдырып жіберген.

– Мәссаған, қыздар, е-һей!

– Айдалада неғылған қыздар-ей?!.

– Па, шіркін! Жатыр едім жайлауда пішен шауып-ей,

Ақ көйлегім су болды жаңбыр жауып-оу...

Кенет таспадай сиыр соқпақта лекітіп келе жатқан косаяк «Иждін» доңғалақтары көктен кеп ұшты да кетті. Екі көзі қыздарда боп жолды ойламаған Көкенай бұл маңда ескі тоғандардың сорабы барын тарс ұмытыпты. Оң қанаттағы өзенге қарап әндете «ұшып» бара жатқан

Көкенайдың есіне өлеңнің жалғасы сақ ете қалды:

...Сен есіме түскенде, беу карағым-ай,

Ак боз аттан жығылдым есім ауып-ай! «Тура маған арналған өлең!» Келесі сәтте дүние бұлдыр тарта берді.

* * *

Екі сері естерін «ГАЗ-53-тің» бортында, қалың қыздың ортасында жиды. Екеуінің де сөйлеуге жағдайлары келмей, бастары өзен жаққа қарай қисайып, жақтары қарысып қалған. Әлгінде бұлар аударылғанда көріп қалған қыздар жылдам машиналарын жеткізіп, аудан орталығына бір-ак тартқан. Бұлар әлде Алматы, әлде Жезқазғаннан келген Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясының мүшелері екен.

Дүйсенбі күні бәлністің бар дәрігері, Көкенайдың кемпөшкесі, көрші-қолан бәрі жиылып, екі шөпшінің басы бірдей неге оңға қарап қисайып қалғанын білмей дал болды...

Сіз бармаған бір қыстақ

...Осы даладағы қаптаған тау-төбенің әйтеуір бір бөктерінде сіз бармаған бір қыстақ жатыр. Кәдімгі Хрущевтің тұсында қызыл кірпіштен өріліп, қаланған шатырлы барак үй, баз қора, көктемінде көннің иісі мұңкіген шарбақ, шоқ шидің ту біткен тұсынан қазылып, қынасыз таспен шегенделген тұщы құдық. Екі басты барақтың бір басы – фермер мырзаның ордасы, сыртының сылағы көшкен екінші бөлігіне күзем жүн мен жабағы жүн, тулақ-тері кіріп алған. Тау қолтығында ұйлыққан топ теректің

ұшар басынан ала қарға қарқ етсе, маубас төбет іргенің май топырағын бұрқ еткізіп, үш-төрт қарғып, әрі барып, кері қайтады. Ескі жолды төмен құлдилатқан қотыр қайқаннан бері кадалған жеті-сегіз бағанның кісі бойы жетер тұсына дейін қоңыр бояуын көшіріп, сүйкенген тана-торпақ, қақпағы қаңтарылған құдыққа доғарылған арық-тырық қауғасап, барак үйдін тықыр желкесіне тік шаншылған сырык-антеннаның жел шайқаған теңселі болмаса, бұл маңайда өзге қыбыр еткен тірлік нышаны жоқ. Айтпақшы, үй орнындай төбесі тайпақ біткен төбешіктің кіндігінен көтерілген оба-тастың тапал көлеңкесінде зеріккен қойшы бала отыр. Ендеше, тау астында тұп-тура жүз немесе екі жүзге тарта қой көк шөпті бырт-бырт жұлып, жайылып жүр деңіз. Қойшы балаға қосарласқан шабдар шолақ иегін ауыздығымен қасып, келте мойнын тұқыртып, қоңыр топырақты пыс-пыс иіскейді. Топ теректен тағы да ала қарға қаркылдайды, маубас төбет те өз міндетіне адал. Ал, төргі үйде Оралхан ағамның әңгімесінен көшіп келген күйде төсек астындағы сандықты ашып, «анау жылы қайнысының құдасы кигізген», «түнеукүні орталықтағы абысыны беріп жіберген», «өзі алғалы үш киіп, қысқарып қалған» көйлек-жаулықтың нафталинін иіскеп, сол қалпында ұйқыға тұтқындаулы бәйбіше қорылдайды. Құдай-ау, бұл неткен марғау тірлік?!

Сәлден соң қотыр қайқанның а-арғы жағынан кәрі «Москвичтің», «ы-ы-ы» деп ышқынған «53-тің» үні шығады. Қойшы бала, шабдар шолақ, маң төбет пен ала қарға, тіпті, төргі үйдегі бәйбіше де елең-елең етісіп, тіріліп сала береді.

Айдаладағы ауыл әп-сәтте абыр-сабыр ию-кию боп кетеді. Тайпақ төбеден қойшыекен құдилап, бәйбіше күркедегі пештің күйесін білегіне шейін жағып алады. Маң төбетіңіз ендігі қайқанның жотасында жорғалаған шығар. Қайқаннан, қара жолдан шаң шығады. Мыжырайған күркенің тесік атаулысы көк жібек (жібегі де құрыған екен) түтінді есіп кетеді. Оны, қайдан келгені белгісіз, бір самал паршалап жатыр. Қара шәйнек томпаңдап пешке мініп, «ыз» ете қалғанда, есік алдына скі көлік тоқтайды. Базарға апарған малы өтіп, тиын-тебенге «жарты Қазақстанды көшіріп әкелген» отағасы шұбатылған шаң сейілімсійнше кәбсңкеде бүгежектеп, әлденені шұқылап, түспей қояды. Сәскеге ауысқан Күнді бұлтиған бұлт құшса да, көзін көлегейлеген бәйбіше күркенің есігіне сүйеніп, керісінше, есікті иығына сүйеп, шаңның үстінен басын қылтитады.

– И-иә, амансыңдар ма?

– Ат-көлік аман ба?

– Халдарың қалай?

– Қалай барып қайттыңдар?

– Мал-жан аман ба?

– Мәшинелерің бұзылғаннан сау ма?

– Ит-құс мазалаған жоқ па?

– Шаршадыңдар ма?

– Не жаңалық бар?

– Өздеріңде не жаңалық бар? – секілді жауабы жоқ, жоқ болса да түсінікті сауалдардың басын бір қайтарған соң, барлығы екі машинаға, одан соң үйге қарай аяндайды. Әуелі бәйбіше есік ашуы керек, одан соң кожайын кіреді, қойшы бала кожайынның саптама етігін мықшындап шешуі керек, фермер төрт-бес рет ахылап-үхілеп біте

бергенде екінші көліктегі нән сөмкелерді есікке эзер сыйғызып, үлкен ұл кіруі керек. Мұнан соң қаланың лебін ала келген ала сөмкенің «ішек-қарыны» ақтарылып түседі. Төрт-бес бөлек шай, арзан кәмпит-пішинә, бір бұрыштан қытайдың жылтыр сағаты шыға ма-ау (оны қайтейін деп жүр екен?!). Жетілік шамның екі-үш метр білтесі, оншақты пәшкі «Полет», «Коланың» құтыларында езілмеген техн. спирт жатады. Мұның бәрі қайдан, қалай, қаншаға алынғаны, неге керектігі сарапка түскен соң, бұрыштағы ескі шабаданға аттанады. Келесі сөмкеден екі-үш керзі етік, тағы да қытайдың тәпішкесі иісін аңқытып шыққан соң, бір бұрыштан бәйбішеге арналған көйлек-жаулық қылаң берседі. Бәйбіше оны жымың-жымың етіп, тексеріп біте сала «нафталин әлеміне» бағыштайды. Енді күркеде қалған қара шәйнек еске түседі, ол болса-болмаса, бұрқ-сарқ ашуға мінген. Қойшы бала таудан асып, ұсақ малды боқтап-сыбап санап әкеледі. Үлкен ұл мен бәйбіше баз қорада бес сиырдың желінін қақтауға кіріскен. Маң төбет жағы айырылып кеткенше есінеп, бүгін түннің мазасыз болатынын ойлап, сыңқ етіп қынсылап қояды.

Рас, бүгінгі кештен түннің бір уағына дейін қыстақты мазасыздық жайлап алады. Фермер көкең баз қораны екі-үш айналып, шарбақты ыңырсыта сүйеніп, қойын санап ыңылдап жүреді. Қойшы бала көлікке мініп, дүрілдетіп қояды.

– Қой, ей, кой!

Төргі үйдің төрт ұялы терезесінен жетілік шам іңірге сығалағанда, маң төбет те шоқ теректегі ала қарғаға ұн қосады. Оны түсінбеген үлкен ұл

мылтығын сипап, шатырға шығып түседі. Содан Жетіқаракшы Темірқазықтан ширек орам озғанша, маң төбеттің арпылына үлкен ұлдың керзі етігінің тарпылы үндесіп, айрандай ұйыған түн іріп кетеді. Құдай-ау, бұл неткен мазасыз жұрт?!

Ертесіне бар тірлік қайтадан өз калпына ауысады. Сол баяғы Хрущевтің барағы, баз қора, көң шарбақ, шеген құдық, қой мен қойшы бала, фермер мен бәйбіше, ала қарға-маң төбет, үйленбеген үлкен ұл айдалада – «Тәңірінің назарынан тыс қалған» ауылда ғұмыр кешіп жата берсіді. Ол жаққа газет-журнал да бармайды, телефон-телевизор, радио-магнитофон келместей боп кеткен. Анда-санда бір соққан орталықтағы туыстар мен қаңғыған құйын ғана мазаламаса, бұл ауыл жылына екі-ақ рет абыр-сабыр болады: күзде және көктемде – фермер қалаға мал сатып қайтқанда ғана...

«Эктер» зонадан кашқанда...

Лагерьдегі күндер жаңалыққа толы болатын. Сондықтан да, болар, таңертеңгі дабылдың үнімен ұйқыңнан тұрған бетте «бүгін не өзгереді екен?!» деп бір есінейсің де, тәпішкенді тырпылдата сүйретіп, бет жуу үшін бұлаққа қарай саппен жүгіретін қара домалақ тақырбастардың қатарына қосыласың. Тамылжыған жазғы таң. Аңқыған ауа. Сүлгінді беліңе буып ап, оған тіс шөткесі мен пастаны қыстырып, сопақ, жалпақ, доп-домалақ тікенбастарға қарап, ең соңында мен де түлкібүлкілге басып бара жатамын. Биылғы соңғы маусымда – тамызда таң

суып, шөп-шаламның желкесіне шық мінген. Жалаң сирағыңмен сипай өткенде, сап-салқын боп, бақайыңның арасынан дым жүгіріп, қаныңқырамаған ұйқынның соңғы «тұқымдығы» тек көкжелкең мен қабағыңда қалады. Сәлден соң ол да ұмыт.

Таңертеңгі жиын жатақтың ту сыртындағы шалғыны тапталған алаңқайда өтеді. Ұл-қызы аралас үш топ кара сирақтың ересегі – тістері қисық-қисық ноқай Жәпек мұғалімге рапорт берген соң, козықарын қайқыбел физрук:

– Құрметті «Арай» пионер лагерінің демалушылары, оқушылар, бүгіннен бастап лагерде тәртіпке аса қатты мән беріледі. Артық жүріс, бос қаңғу, тауға, тоғайға біздің қарауымызсыз, өз беттеріңмен кетуге тыйым саламыз. Өйткені, зәктер зонадан қашыпты! – деп салтанатты түрде хабарлады. Бәріміз үрпидік те қалдық.

Таңертеңгі ас ешкімнің тамағынан өтпей қойды. Бәрі мұғалімдер жаққа ұрлана қарап, күбір-күбір етеді. Тасқарын Тақай ғана жанындағы Сәшкесбайдың котлетін ұрлап жеп жатыр.

- Зәк деген кім, сй?!
- Зонадан қашқаны несі?!
- Ө-өй, қалқозбай! Соны да білмейсің бе?
- Білем, бірақ айтпаймын!
- Айтпасаң, Айтбайдың...
- Айтамын, айтамын...
- Айтшы, ал!
- Мұғалімге айтамын сендерді!
- Өй, өсекші!
- Мұғалім!

Мұғалім шашалып қалды. Жырқ-жырқ күлкі.

– Мұғалім, мыналар бағанағыны айтып отыр.

- Айтса, несі бар?!
- Ұялып қалды, ұялып қалды!
- Тыныш! Не айтып отырсыңдар?

Енді тамақ ішу мүлде ұмыт қалды. Тасқарын Тақай екінші үстелге көшіпті.

– Қаратай зэктің кім екенін білмейді.

– Иә, саған!

– Зона деген қай жак?!

– Мұғалім, мұғалім, айтыңызшы!

– Ө-өй, мама! Аяғымды ездің...

– Тыныш! «Зэк» деген орысша айтқанда «заключенный» – «қамалған» деген сөздің қысқартылған түрі. «Зона» деген үлкен лагерь, түрме. Сотталғандар содан кашқан ғой...

Ондаған бала демін ішке тартты.

– Біздің лагерь сиякты ма?! Өткенде Ешон да кашты ғой...

– Ей, койшы-ей, сен! Жыпылдамай!

– Қазір шығасың ғой!..

– Тыныш, тындайықшы!

– Жок, балалар! Біздің лагерь – оқушылардың демалыс лагері. Табиғаты қандай! Тамағы, жатын орны қандай! Ал, анау – түрме, онда тек жаман адамдар ғана отырады...

– Сонда олар біздің тауда, тоғайда тығылып жүр ме?!

– Мама! Мен ауылға қайтам!

– Мұғалім, давай, оларды ұстап алайык!

– О, маубас! Түнімен түсінен шошығанын ұмытып...

– Қойшы-ей!

– Так, енді былай болсын! – Мұғалім оң қолына сүтке толы стаканын ұстап орнынан тұрды. – Қандай да болсын «партизандыкты» койыңдар!

Түк болмағандай, тәртіпшен демаламыз!

Түстен кейін төбемізден тікұшақ өтті «тырылдап». Түскі ұйқыға Тасқарын Тақай мен қорқақ қыздардан басқа ешкім жатқан жоқ. Қозықарын мұғалімнің беделі аяқ астынан өсіп кеткенімен, біздің қызығушылығымыз одан да күшті. Кешке дейін жан-жақтағы тауларға қарап-қарап, көзіміз талып, аузымыз көпіріп, дауласумен болдық. Екі күн, үш күн түскі тамақта Тасқарын Тақай ғана армансыз тойды. Кейін бәрін ұмытып кеттік. Қайтарда, тіпті, мұғалімді күлкіге айналдыра бастадық...

Одан бері жиырма жылдан астам уақыт зыр етіп өте шығыпты. Бейкүнә балалықтың бояуы жастықтың нөсер-нөпірімен жуылып-шайылып, санаға сіңіп кеткен. Тек энеу жылы жазда «Арай» демалу орталығы қайыра ашылғанда, осы бір аңыз миымның бір түкпірінде жылт еткен еді. Содан бері Шабекем ауылына барған сайын, топтанып келіп жатақтың ту сыртына жиынға тұрып жатқан біздер құсап, тауға қатарласа біткен қарағайлардың арасында әлі де әлдекімдер жасырынып жүрген сынды болады да тұрады. Бәлкім, ол Қаратал-Қызыларайдың қатпар жонында дамыл тапқан балауса балалығымыз шығар?! Кім білген?!

ДҮР ЕНЕНІҢ ТАЙПАСЫ

немесе анаеркі дәуірінің азалы анызы

(Хикаят)

Ұлы Ағашты алапат өрт шарпығалы Көктегі Оттың неше мәрте жанып-сөнгені Төбекұстың есіне түспеді. Үлкен жартастан ағынға құлай өскен алып теректің шіріп, қуыстана біткен сусінді өзегінің ішіне бүрісе тығылып жатқалы қашан. «Неге сөйлемейсің, Алып Терек?» Алып терек сықырлап, күрсінген болады. Оның тілін түсінуге де дәрменсіз еді Төбекұс...

Ұлы Ағашқа түнек қараңғылықты жамыла аттанған тайпаның соңғы еркегі тура жиырма түн жоқ боп, Үлкен От басына оралмағасын, әбден үміті үзілген Дүр ененің тоғайға лақтырған алауы От маусымы қақтап-құрғатқан орманды айналасы бес-алты күн ішінде алапат өртке орады...

Ұзын судың кең қолатты алабын қоршаған Ұлы Ағаш мұндай өртті алғаш рет һәм соңғы рет көрді. Нешеме ғасыр сыңсып бітеу өскен ну жыныста алғашқы түні-ақ адасқан Төбекұс, енді қайтып От басына оралмасын сезгендей, таң бозында тауып алған жартастағы жығыла өскен ағаш өзегіне төрт түнеді. Айға бесінші рет бас иер түні тағы да Ұлы Ағаштың Айлы алаңқайындағы елес-қыздардың биін тамашаламаққа аттанған. Ол жолы тағы ада-сып, уақыт есебінен жаңылды. Тек, әлдебір таңда жартас басындағы терек қуысында ащы түтін исінен тұншыға ояғанда, жынысты қалың от жалмап, өрт қаулағанын, «Егер еркектердің кері оралмас ізіне түсіп, От басына келмей қалсаң, жиырма

рет Ай әуенін айтып болып, Ұлы Ағашты Үлкен Оттың киесіне құрбан етем» деп Дүр ененің өксіп айтқан сөзінің орындалғанын түсінді...

Енді бәрі де кеш-тұғын...

* * *

Алып От маусымының соңын ала тіршілік кенет салыңқы тартып, бірер күн ішінде айнала сары ала түске боянып шыға келеді. Сона-ау ұсақ шоқылары шымқаса, жымдаса тізбеленген апай төс алаптан бас алар қаптаған бұлақтар да жаз бойы біртіндеп тартылып келіп, айналасы екі-үш-ақ тәулікте сөңкеге айналады. Сансыз бұлақ-тұмалар жауын-шашын кезеңінде жердің тәнін сойдита тіліп, жықпыл-жыра атаулының тінін тітіретіп-қақыратып, ну жынысты алапқа армансыз жайылатын. Дөй даланың төсіне тармақтала тізілген мол бұйра бұйрат, тапал тау, тоқал шоқылардың қолат-сайларына ұйлығыса өскен неше мың жылдық Үлкен Ағаш суға әбден бөгеді. Әсіресе, аспанға жалпақ жалын күдірейтіп, мойырт мінезбен шөге жатқан Жылаңдыдан бастап, жауыр жоталы Жосалы, жеке-саяқ үрке үздіккен Жетімшоқыға дейінгі аралықта ерен сәнмен қапталдаса өскен ақ қайың, сары теректі тоғай мүлде суға шылқиды. Терең сайы, ашық алаңқайы, ойыс ойпаты сол судан жаз бойы құрғамай дымданып жата береді. Шалғыны да шүйгін, жеміс-жидегі орасан мол өлкс.

Дүр ененің тайпасы Ұлы Ағаштағы алаңқайдың өкпе тұсына дөңгелете тіккен қонысын тастап, таудағы үлкен үңгірге тығылғалы да қаншама уақыт өтті. Ілкіде сіркіреп сирей тамған тамшы-

лар көкті құрсаулаған бұлт тұтасып, қатпарлана қалыңдаған сайын молайып, ұзақ-сонар сен көшкінге айнала берді. Әредік лекіте нөпірлеп, бір сәтте бұйра-бунақ бұлтты жойқын жел сілкіп қап, тамшы топанын жерге тұтасымен бүркіп жібергендей болады. Көктегі Оттың жылуы қалың бұлт, тұтасқан сұп-сұр дымкыл мызғымас мұлтты көктеп өтпей, көрер көзден таса болғалы да қашан. Жұлдыз да жоқ, Ай да жоқ. Көкжиекті көлбеген тұнжыр таулар кенет алыстап, кеңістік шымқай сұрқай бояуға тұншыққан. Жосалының жапсарына жанаса қонған қатпар әжім маңдайлы дүлей таудың ұшар басына қарайғы қынасыз жалтыр тасты жақпардың құларман боп біткен етегінен үлкен үңгірдің үрейлі кіреберісі үнірейіп тұр. Жай уақытта сырт көз мүлде елеместей тұмшаланып, тал-бұта, жапырақтармен көлегейленер үңгір аузының дәл бүгін ашық аңқайып жатуы тегін емес. Бұл – жауын-шашын кезеңінің аяқталып қалғандығының, От маусымының басталатынының белгісі. Үңгір аузындағы ебедейсіз ергенекті шетке ысырып тастаған тайпаның от иесі Кәрі тіс әже. Өзі сол ергенектің астына бүрісе жайғасып, тілім-тілім ерні жыбырлап, әлде үрей, әлде зор қуанышқа толы көздері шарасынан шыға сұр бұлтты, сұр көшкінді аспанға телміріп отыр. Ол мұнда түн ортасы ауа үңгір ішін күңгірлете нажағай ойнап, Күн күркірегенде ақсандай басып жеткен. Тумысында аз ұйықтайтын, талып-қажу дегенді білмейтін қатпа кәрі әруей бұл түні де тым сергек мүлгіген-тұғын. Ендігісі міне, нажағай дәметіп, кәрі аспанға телміруде. «Ұзын Қайың, Сары Терек, сендер біздің кәрі шешелерімізбен

бірге талай мәрте аппак Айға бас игенсіндер. Көктегі Оттың жарығымен аспанға алақан жайып, немереммен де бірге өсіп келесіндер. Отты шыбықтың қызуын тарта көріңдер бойларына. Немерелеріме жылу керек, от керек. Олар сендердің де немерелерің. Мен де сендердің қыздарыңмын». Кәрі тіс тоғай алабындағы қалың ағашпен тілдесіп отыр әредік. Қалың орман да шуылдасып, құптайды оны...

Бұдан әлденеше заман бұрын, ұмытпаса, үлкен үңгірде әлде, жиырма, әлде он тоғызыншы рет қоныс жанартқан жылы қою түнде күркіреген отты дабылдың күніренген үнін естіп, жылы орнынан тұрып, ергенекті жұлқа ашып, көкке телмірген. Ол кезде қою қолаң шашы жотасына жалдана жығылып, тілерсегін қайшылайтын. Қап-қара, қап-қатты ерек еді. Сол кезден бері ергенек астына жайғасып, ұзын шашын беліне бекем орап, Отты дабыл үнін және естімекке ынтығып, ыңылдап От әуенін салып келеді.

Қара түннің қойнауынан шыққанбыз,
Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.
Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.
Сенен жылу, сенен жарық сұраймыз.
Қара үңгірдің қойнында туғанбыз...

Дәл сол жылы болса керек, қап-қара боп түнерген бұлттар мұнартқан тауларды жаныштаған алыс көкжиек жақтан жарқ еткен Отты шыбықты, лып еткен жарықты бір ғана сәт байқаған. Сәлден соң күтір етіп көк қаусағандай қаһарлы дабыл денесін дір еткізді. Бұл От әуенінен жаңылып қалған-тұғын. Дір-дір етіп, тісі-тісіне тимей үрейленіп отырғанда, Отты шыбық қара бұлтты

және бір осып өтті тура көз алдында. Жосалының қыр арқасына қадала өскен қарағай қак айырылып сұлаған. Ауа өзіне етене жақын от исіне, лаулаған жалын, бықсыған күңірсік түтін исіне толып кетті. Әлде қуанып, әлде қорқып, қалш-қалш етіп, түк басқан салалы саусақтарымен жас жуған жүзін жасырып еңірей берген. Келесі сәтте тайпаның барша әлеуетті әйелдері үнгір аузына топталып, От әуенін айғайлап айтып тұрғанын аңғарды. Ергенек астынан бұл да шығып, еңсесін тіктеп, үрейге, үмітке толы әуенге қосылып кетті:

Қара түннің койнауынан шыққанбыз,
Отты дабыл, сенің үнің тым күшті.
Отты дабыл, сенің үнің тым сұсты.
Сенен жылу, сенен жарық сұраймыз.
Қара үнгірдің койнында туғанбыз...
Ее-һе-ей, Ес-һе-ей,
От ене, се-һе-ей, От ене...

Одан соң қаншама от тұтанды... Аспандағы үрейлі бұлттарға да жалынады тайпаның От иесі. «Ей, аспан балалары! Сендерге Үнгір енем өрбіткен тайпаластарым атынан өтінем, Отты шыбықты өз жоталарыңа дарытпай, Ұлы Ағашқа босата көріңдер. Менің немерелерім тоңып қалды...»

Биыл Кәрі тіс әже өзінің соңғы Отты маусымы екенін сезеді. Ішін бір үрей үңгіп, алаңы көбейген. Түсінде де үнемі сонау балғын кезін, одан кейін От иесі атанып, бір тайпа тұқымның түтінін түзу түтеткен әлеуетті шағын, жеті-сегіз еркекке дес бермес деген кездерін кешіп жүреді. Әр түн сайын ертеректе көрген түсі жалғасып, тым әрі-әріге, өзі қайдан, өзгелер қайдан шыққанын

білмес, күнгірт беймәлім кездерге көше береді, көше береді. Түбі сол есіне түспейтін ескі кездерге еніп, оралмай көшіп кететінін аңғарады және оның тап биылғы Отты маусымда болатынын анық сезеді.

Кәрі тіс әже ыңылдап ыңырсып, өз ой-орманында адасып отырғанда алыс мұнарлар арасында лыпыған сәуле жүгіріп, тұтасқан бұлттар тіні сөгіліп жатты. Күңгірлеген дабыл даусы талып жеткенімен, сілбірей сыңсып, күллі даланың иінін түсірген калың жауын тыйылатыны байқалады. Жауын-шашын маусымы қарсаңында үңгірге енгізілген құрғақ отын таусылғалы да біраз уақыт өтті. Соңғы Ұлы Терімде жиналған қорек те азайып, көк жасық сусінді тамырлар мен нәрсіз құрақ-жапырақтарды талғажау еткен қырық қаралы тайпалас осы атты күнге «шықпа, жаным, шықпалап» әзер жеткен.

Енді әрі кетсе бір-екі күн өткен соң-ақ зілмауыр бұлттар көктің төрін айғыздай жөнкіліп, Отты дабылдың сұсты үнінен тырағайлап қашып, аспан тазарып сала береді. Әне, сол кезде қаншама күндер-түндер бойы бүрісе тығылып, аппақ Ай мен көктегі Отты сағынып, үрейге жем болған әйелдер тайпасы үңгірді тастап, алып От маусымына қадам басады. Оған дейінгі аз ғана уақытта Кәрі тіс әже көктен көзін алмай телміріп, отты шыбықтың жерді осып, алау тұтатар сәтін күтуі керек. Көктегі Оттың жерге қадар шыбығы қай маңға түседі, сол маңды от иесі тап басып тауып, тайпа отын түтетуі керек. Бұл тіпті де оңай емес. Көктің тоңы ыдырап, аспан ойдым-ойдым көк бояуын, күн сәулелерін төккенімен, дымқыл ауа әлі де сыз тартып, жер бусанып, бу ыдырап,

торғын тұман төңіректі тұмшалайды. Бірақ, бұл да ұзаққа ұласпай, ауа тазарып, тымырсық желсіз күндермен алмасады. Бұл екі арада жер батпақтанып, даланың жасыл тәні сарғайып, кара-қоңыр топырақпен лайлана араласып жатады.

Кәрі тіс кенет іргедегі ергенектің етегі түріліп, әлдекімнің бүгежектеп тақап келе жатқанын байқады. Сәл ығысып, орын босата бере, тонқандап тақап қалған әйел емес, еркек екенін байқады да, ызбарлы көздерімен сестене жалт карады. Анау оған қыңған жоқ. Қайта жалбыраған шапшарты арасынан жайнақ көзі жарқырап, аксия ыржиып қояды.

Әйелдерден бұрын еркектердің тысқа шығуы ырымға сыйғысыз, кешірілмес жәйт. Мұны тайпабасы байқаса, дереу жазалайтыны аян. Бірақ, бұл келе жатқан Дүр ененің ұлы Төбекұс. Төбекұстың кіндік шешесі мына отырған Кәрі тіс әженің тап өзі. Ендеше ол кімнен қаймықсын! Дүр ене алғаш тайпабасы боп сайланған жылы жүкті боп, үңгірге келіп, өмірге осы Төбекұсты әкелген. Кәрі тіс Төбекұстың басын тасқа тигізбей, көтеріп ап, жапыраққа ораған. Одан кейін де оншақты рет үңгір аузы қармен қымталды. Сол Қарлы қыстарда Төбекұсты жылытқан Кәрі тіс әжесі.

Кәрі тіс Төбекұсқа ысырыла орын берді. Төбекұс жайғаса бергенше болған жоқ, көз алды жап-жасыл отқа толып кетті. Зәрессі ұшып, дәрмені құрып, әруейдің қойнына бір-ақ сүңгіген. Анау да әзер отырса керек, тас боп қатты да қалды. Аспан асты, жер үсті шатыр-күтір алапат үнге толып кетті. Көк қарс айрылып, жер байғұс аунап

кетіп, құрдымға құлап бара жатқандай әлемет бір дүние. Басын бұрып көкжиекке караған От иесі Отты шыбықтың Жыландыға таман алыс мұнарлар арасына қадалғанын аңдады.

– Алыс, тым-тым алыс, – деді күбірлеп, – Ол маңға жеткенше оттың түтіні де қалмайды...

Сенен жарық, сенен жылу сұраймыз,
Отты дабыл, От ене!

Әлде түн, әлде күндіз. Мұнартқан жапанда жалғыз отыр екем дейді Кәрі тіс. Жап-жалғыз. Жан серігіндей болған Төбекұс та жоқ. Үңірейген үңгір де ізім-қайым. Аспан қайда, жер қайда?! Маңына бажайлап қараса, бұлтиған бұлтқа мініп кетіпті. Апыр-ай, дейді, бұлттың үстіне жайғасқанмын ба? Төменге үңілсе түк көрінбейді. Кенет қолына әлдене ұстап отырғанын байқады. О, ғажап! Отты шыбықты өз аса таяғындай серт ұстап, бұлтты сапырып отыр екен. Бір мезетте бұлттар тым-тырақай жосып жөнелді. Бұлттар ыдырағанда төменде алақандағыдай боп жер жазылып жатқаны көрінді. Жер жарықтық. Жөңкіліп жақындап келеді. Әне, бұйраланған Жосалы жоталары. Дүлей таудың шодырайған шекесі Көктегі Отқа шағылып жалтырап тұр. Үңгірдің аузы ергенекпен бітелген. Ендеше Дүр ене бастаған тайпа ормандағы қоныста болар? «Апыр-ай», – деді Кәрі тіс. – Отты шыбықты топыраққа қадамап еді-ау. От орны белгісіз, тайпа қайда сонда?» Сол-ақ екен, астына бөктерген бұлтың бұлт Ұлы Ағаштағы Айлы алаңқайға қарай жөңкіді. Кәрі тіс енді ес жиды – Отты шыбық өзінде екен. Бұлт бұлтың-бұлтың етіп жерге тіпті тақап келеді. Енді қайтпек?! Жан-дәрмен жанталаса бұлтты

от өріммен осып-осып жіберді. Астындағы бұлт шіріген ергенек құрлы болмай, ыдырап, тоз-тоз боп кетті. Енді өзі ғана тізерлеген қалпы төменге құдилап келеді. Төменде Дүр ене, Төбекүс және басқа тайпаластары От әуенін айтып тұр екен. Бұл Отты шыбықты қос қолдап ұстаған бетте зымырап жерге қарай ағып келеді. «Кетіндер», – дейді бар даусымен. – Кетіндер! Қашындар алыс. Отқа ұрынасындар». «Өзін ше?» – дейді төмендегілер. «Өзін өртеніп кетесің ғой», – дейді олар жанұшыра. Сонда ғана аңдады – Отты шыбықты тас қып құшақтап алыпты. Өмірі мұндай ыстықты сезбеген болар. Жан-тәнімен сріп, лапылдап келеді екен. Жібере салғысы келеді. Мүлде мүмкін емес. Төмендегілер де қашпайды. Бәрі аңтарылып бұған қарап қалған. Бұл жерге мүлде жақындап қалған сияқты еді, әлі жете алмай заулап келеді, заулап төменге ағып келеді. Кеудесін керіп, дем алайын десе, от жұтады екен. Мұндай ыстық болар ма еді! Кенет ақ қайындардың жел тербеген бастары көз алдына келді. Бұл бір қолын босатып ап, ағаштардан қарманайын десе, ұстаған бұтақтары лезде күл боп жанып кетеді. Кенет өзі де лап ете қалды. Күйдім-ау дейді. Жоқ, күймейді екен. Керісінше, рахаттанып, белгісіз, бұрын кешпеген ләззатқа шомып барады екен. Көзін ақтық рет кең ашып, айналасын, ашық аспанды, түпсіз ұлы Көк аспанды, От атаулының анасы Көктегі Отты жанарымен аймалағысы келді. Тіпті, үрей тудыратын бұлттарды, одан өретін қап-қара көлеңкелі Түнді де көріп кеткісі келген. Бірақ, көзі жоқ екен. Жоқ болғанда, қайда қараса да, тек Отты ғана көреді екем дейді. Төмендегілер От әуенін шырқап

тұрды. Кәрі тіс Отты шыбыққа айналып кеткен
скем дейді.

Қара түннің койнауынан шыққанбыз,
Отты дабыл, сенің үнің тым күшті...

Нажағай жарқ ете қалды да дүлей таудың тура
бөктеріндегі Айлы алаңқайдан сәл әріректегі
ұзын алып қайың лап етіп тұтанып, шарт сынып
көкке атылды. Бүткіл тоғай қолаты жап-жасыл
отқа шарпылып, күтір еткен кәрі аспан жерге
жүрегімен соғылып күл-парша сынғандай бол-
ды.

Кәрі тіс мүлгіп кеткен екен. Төбекұс «әже,
әжелеп» жұлқылап оятқанда, созалаңдап орны-
нан тұра келе дүлей таудың теріскей бөктерін
тіке көлбеген кең алаптағы мүлгіген тоғай
арасындағы ең алып қайыңның отқа оранып,
қою түтінді көкке ата жанып жатқанын көрді.
Үңгір аузына топтала жиылған әйелдер қуаныш
пен үмітке, үрейге толы үнмен От әуенін шырқап
тұр. Кәрі тіс оң мен түсті айыруға дәрменсіз еді.

* * *

Сол күні үңгірді тастап, ну жыныстағы
Отты шыбық өртеген алып қайыңға аттанған
тайпаның бес-алты мүшесі ұзақ ұйқыдан оян-
бай қалды. Он әйел мен он сегіз еркек тау
бөктеріндегі құрғақ, ықтасын жерге кемпірлер
мен жас балаларды қалдырып, үлкен жауын-
шашын кезеңінде тасыған топан әлем-тапырық,
астаң-кестең еткен орманды көктеп, жаңа
қоныстарына қарай бет түзеді. Бір карағанға, ол
маң жақын. Бірақ, тұтасқан қалың ну толағай то-
пан топалаң еткесін, мүлде аяқ басқысыз: жер
батпак, ағаштар бей-берекет сұлаған, жиі бағыт

алмастыруға тура келеді. Кейде жүз жасаған теректердің көктегі оттың сәулелі саусақтары дүниесі жаралмағалы сипамаған қаранғы қапас қойнауы адастырып кете жаздайды. Кәрі тіс бағытынан жаңылмайды бірақ. Енді бір сәтте алдан отты шыбық жайпаған маңайдың ағаштары жанып-бықсып жатқандығының хабаршысындай түтін иісі жетті. Қоп-қою ащы түтін. Әбден сусінді боп шірі бастаған ағаштар ысылдап-пысылдап, көк қою түтінді локсып-локсып жібереді. Ағаштардың басын шулатып жел жүйіткігенімен, төменде тымырсық. Үп еткен ауа қозғалысы жоқ. Қою түтін жер бауырлай жайылып, жылтыраған жалынның тілі эзер көрінеді. Топ алдында келе жатқан Дүр ене кілт тоқтап, сол қолын көтерді. Кәрі тіс соңында келе жатқан Төбекұстың иығына секіріп мініп, одан жоғарыдағы теректің иір бұтағына жармасып, жылдам өрмелеп, лезде биіктеп кетті. Мұнысы – желдің бағытын анық білу. Кеше ғана қаусап, қартайып отырған от иесі бүгін ерекше жігерлі. Аласы көп көздері ұшқын ата ойнақшиды. Жел дүлей таудың қыр желкесінен бағыт алып тұр екен, демек, олар әлі әлсіз жанған оттың ық жағына шығып, тасқын сындырған, сел ағыс айдап әкелген ағаштарды отқа сала беруі керек. Ондағы мақсат – отты сөндірмеу. Ол үшін топ үшке бөлініп, біразы жапырағы түсе қоймайтын саласы біртекті ұзын өскен құрғақ терек таңдап алып, түтінді сейілте, отқа желпүмен айналысады. Екіншілері ағаш бұтақтарын сындырып, отқа тасып салып отырады. Қалғаны түтінге тұншықпай күш алған от межелі жерден асып, бой бермей кетпес үшін сынған ағаштардан тазарған маңдағы тамыры-

нан ажырамай көктейтін бұталардың бұтақтарын сындырып, жалын тілі жетпестей етіп, сиретуге тырысады. Бұлардың әрекетіне Кәрі тіс басшылық етіп, бақылап отырады. Кей жылдары екі-үш күн жанталасып жасаған әрекет зая кетіп, сығырайған әлсіз алау түтінге тұншығып, бықсып-бықсып сөніп қалатын. Кей жылдары арындаған алау тайпаның ырқына көнбей тұтас орманды отап кететін. Сол үшін де Кәрі тіс тайпаластарына оттың айналасынан үлкен шеңбер жасай қоршап, ағаш арасын неғұрлым сирете түсуге күш салды. Әуелі отқа тез құрғап жанатын шырпы-шыбықтар, қау жапырақ, құрғақ құрақ тасталып, бұтақтар кептіріле бастады. Алаң сыртында қалар ағаш бастары сыртқа майыстырыла тартылып, әріректегі ағаштарға байланылып тас-талады. Алаң ішіндегі ағаштар да осы тәртіппен байланды. Әу баста Отты шыбық түсіп, тұтанған алып қайың желпуіштер көмсігімен маздап жана бастағанда, су бұтақтарды кептіріп жүрген от жағушылар тұтанған бірнеше ағашты алаңның әр шетіне таман үйілген құрғақ қауларға таси бастайды. Әрі оларды да желпіп, отты қаулата түсті. Біраздан соң тау бөктерінде қалған оншақты бала мен кемпірлер де жеткізілді.

Аумағы кең алаңқай өргеліп тазартылғанша, от жылуын, түтін иісін сағынған тайпаластар алаңның әр тұсына топталып, екі-үш тәулік отқа телміреді. Қаншама заман қалыптасқан дәстүр бойынша маңайдан сынған тал-бұта жиналып, алаңнан сәл алыстау үйіле береді. Қоныс әбден тұрақ-жай жасауға дайын болғанша алып От маусымында тайпа алауын сөндіріп алмас үшін мол

қор жасакталады. Күні ертең Ұлы терім жыры шырқалып, От иесінің жалынмен жандасып, Ұлы би түнгі болжамы айтылған соң Дүр ене бастаған ерессектер алғашқы терімге алыс-алыс қиырларға аттанады. От басында Кәрі тіс және екі-үш еркек, терімге жарамсыз ұсақ балалар мен кәрі-кұртаң кемпірлер ғана қалады. Ол кезде ешкім де алаңқайдан аттап баспайды. Жауыншашын кезеңінен қалған азықтарды дәтке қуат етіп, әр күн сайын Көктегі от ағаштардың басына шыққанда ғана От иесі бастап бұлаққа су ішуге барады. Онда да отты иесіз тастамай еркектердің бірін күзетке қалдырады. От маусымының алғашқы ширегінде шөлдеп қаталау аса көп бола қоймайды. Алаң маңында әлі де сусінді ағаштар мен тамырлар көптеп кездеседі. Тамырларды топырақтан суырып алу да оңай, таңғы шық та қалың түсетін кез. Ал терімшілер оралғанша құрт-құмырсқа тіріліп, от маңынан алыстау мүлде қажетсіз боп қалады. Маусымның дәл ортасына қарай бұлақ не өзенге дейінгі аралықтағы тал-бұталар да отынға айналып, алаңқай кеңіе түседі.

Алаңқай әбден өртеліп тазартылған соң ортадағы Отты шыбық қадалған ең үлкен алауға ағаш үйіліп, өзге от орындары тып-типыл тегістеліп, сөнген күлдер тайпа алауы маңын қоршай төгіледі. Кейін үлкен алаудың күлдері осы алғашқы күл астына көміле-көміле әжептәуір биік, отыруға да, түнде жатып ұйықтауға да ыңғайлы орын пайда болады. Көктегі от Жосалының жотасына жасырынар сәтте от иесі алауды ұзын асасымен көсеп, жанып бітіп, күлге

айнала бастаған шалаларды шетке ысыра береді. Балалар әлі суый қоймаған күлді өздері жататын тұсқа таласа-тармаса үйеді. От иесі болса, ең өжет, әрі шыдамды баланы өз себетіндегі нәрлі жеміспен марапаттап, ынталандырып қояды.

* * *

Жылдағыдай емес, биыл тайпа конысы орманның ең бір қалың жынысты, көкке ұмтыла биік өскен тұсынан тиді. Сондықтан да, Кәрі тіс алаңқайды кең алуға тырысқан. Оншақты жерден жанған алау да тура бес күннен соң барып, алаңды әзер тазартты. Осы уақыт ішінде отқа ентелеген тайпаластар күндіз де, түнде де аспанға бір карамай, тек От әуенін ғана айтып жүрді. Таудан түсер таң әлетіндегі үрейлі түстің әсерінен әлі айыға алмаған Кәрі тіс қана мазасызданып, нешеме уақыт көрмеген Көктегі от пен бозарып толған Айға, сансыз жұлдыздарға карап, өзінің жаңа жырын, жаңа болжам-жорамалын һәм соңғы жорамалын іштен түйіп, түйіліп жүріп алды. Алаңқайды әдеттегіден кең алғанын ескерткен Дүр енеге де ашылмай, қыстығып, Ұлы Би түні тақаған сайын дегбірі қашып, өмірі кешпеген жан толқыныстарымен әуреленіп, бөлекше қатайып кетті.

...Ол кезде Кәрі тіс әлі балаң қыз болатын. Оны тайпаластары да Кәрі тіс деп атамай, Ай анасы берген Әссем қайың атымен атайтын. Дүр ене әлі өмірге келмеген де. Ақ жалын кемпір отқа өртеніп кеткен жаз еді ғой. Дүлей таудан түскен қырық қаралы тайпалас Айлы алаңқай іргесінде қоныстанған. Тайпабасы Ақ жалын айтқан болжам да есінде.

Қара түннің қойнауында туғанмын,
Қара түннің соңына еріп кетермін.
Менің атым – Ақ жалын!
Аппак Айдан сүтін іштім анамның,
Аппак Айдан соңыма ерген Қара елес.
Шошытпашы баламды!
Қара үңгірге ене алмайды ол елес,
Қара түнде шошытатын ол емес.
Көктегі оттан соңыма ерді сол елес,
Оның аты Көлеңке!
Айлы түнде неге келдің, Көлеңке?
Менің ғана мекенім ғой иен өлке!
Кет, аулак! Аулак!
Немерімді шошытпа!
Немеремді қорқытпа!
Айлы түнде құшақтарсың ұлымды,
Айлы алаңға бастаймысың ұлымды...
Менің ғана мекенім бұл ең өлке!
Аулак, аулак, Көлеңке!..
Е-һе-һей! Е-һе-һей!

Ақ жалын кемпір алауды айналып билегенде
Көлеңке соңынан еріп, қосыла билеген. Ол қалт
тоқтағанда дір-дір қағып, оттан қорқып ығына
тығылған. Отырса, отырады. Тұрса, ол да тұрып,
қоса жүгіреді. Бірде бүк түсіп, қорқып отырған
бұған Ақ жалын тақағанда қоса жеткен. Әсем
қайың ыршып түсті. Күл үстінен құлап, көзін
тарс жұмып жатып алған.

Менің келіп ішіме түс, Көлеңке!
Оттың келіп ішіне түс, Көлеңке!
Қара ағаштың ішінде ғой мекенің,
Кет, кет! Аулак!..

Бұл орнынан тұрып, күл үстіне қайыра
шыққанда Ақ жалын ұзын асасын қолына алып,
Көленкені ұрғылап жүр екен. Жерге жатып ап,

жанталасқан Көлеңке де бұл құсап, үнін шығарар емес. Ақ жалын секірген сайын ол да қашпак болып, кемпірдің табаны жерге тигенде қайыра созылып жата қалады. Тайпаластар Би түні бойы алауға кезегімен от салып, елеспен алысқан елтінің әр сөзін қалт жібермей тыңдап отырған. Көп жаңа сөздер айтты сол күні Ақ жалын. Аһ ұра айғайлап, аласұрып, ақыры аппак Ай Жосалыдан әрі асып кете бергенде, қалт тынған. Асасын басына қос қолдай көтеріп, ортадағы отқа қарады. Көлеңке де қалт тынды. Ақ жалын бір басып, екі басып, отқа тақаған. Көлеңке бүрісіп, жиырылып қалды. Кенет бар даусымен қарқылдай күлген Ақ жалын аспанға тік қарғып, тура оттың ортасына топ ете қалды. Көлеңке де кемпірмен бірге секіргенде отқа оранып зым-зия боп кетті. Сол сәтте-ақ Көлеңкенің отқа жұтылардағы ащы зары, Ақ жалынның қарқылдай күлген даусымен араласып, орман іші азалы үнмен жаңғырыққан. Сосын, сосын от ішінен белгісіз бір иіс мұнкіп, Көлеңке түтінге айналып аспанға ұшып кетті. Ақ жалын кемпір Ай жаққа кеткен еді. Әнсе, Айдың тура үстінде өрмек тоқып отыр. Ал, Көлеңке... Көлеңке бұл есейгенде қайтып оралды. Әлі күнге сонынан қалар емес. Мұның бар істегенін қайталап, тек бұл кара орманға кіргенде ғана от басында қалады. Айлы алаңқайда ғана мұны басқа Көлеңкелер қарсы алады. Ол елестер мұның өз көлеңкесіндей емес, дауыс шығарып, оны жабыла қайталап, таза естен тандырады. Сол Ақ жалын кемпір Ай жаққа ұшқан жазда бірнеше еркекті Айлы алаңдағы елестер алып кеткен болатын. Кейін тайпадағы еркек атаулыны үнгірден шығармай, Айлы алаң жайлы аңызды ел әбден

ұмытқанда ғана Ақ жалын кемпір жиі-жиі түсіне енген мұның. «Мен оттың ішіндемін» дейтін сол әжесі. «Оттан алыстамандар! Көктегі оттың да өшіп қалмауын байқап жүріңдер. Көлеңке Айлы алаңқайға өз тайпасын бастап апарған. Еркектерді жібермендер онда. Барсаң От ала барып, өртеп жібер! Әйтпесе, тайпаңды тегіс жалмайды көлеңкелер». Сол маусымда Айлы алаңқайға жапсарлас қонған тайпадан төрт-ақ адам үңгірге оралды. Одан бері Көктегі от та қаншама мәрте жанып-сөнді. Үңгірге енген бұлардың тайпасы да молайып, соңынан ерген шөберелері де бой жетті. Ал, биылғы маусымда тағы да сол Айлы алаңқайға жақын қоныстануға мәжбүр болған. Көктегі оттың бұларға жіберген Отты шыбығы осында әкелген. Айлы алаңқайдағы елестер туралы аңызды өзі де ұмыта бастапты.

...Ертеде, өте ертеде, Көктегі оттың әлі тұтанбаған заманы болыпты. Жо-жок, тұтанған, сосын, ұлы селдің күшімен өшіп қалған уақыты болыпты. Қасиетті кара орман, Ұлы ағаш жермен-жексен жапырылып қалған екен. Аспан, Көк аспан қап-кара боп түйіліп, жерге жабысып қалыпты. Мұның әжелері тек стпетінен түсіп қана жүре алады екен. Тізерлеп отыра алады екен тек қана. Бұлардың тайпасында бірер әйел ғана қалып, еркектер бойын тіктемек боп, аспанның зіл салмағына жаншылып, көкке ұшып кеткен деседі. Сонда кара үңгірдің іргесіне келіп, төрт аяқты бөрінің баласы көкке кеткен енесін жоктап, аспанға қарап ұлыған дейді. «Ау-у-у-у-у-у! Уа-у-у-у-у! Уа-а-а-а-а-а! Ау-у-у-у-у-у!» деп жылаған дейді бөлтірік. Қаншама уақыт үңгір іші мен жермен-жексен болған орман ішін осы

үн жаңғырықтырған. Бір күні бөлтіріктің тасқа шағылған үнінен ұшқын ұшып, от тұтанып, дүлей таудың етегі жалынға ораныпты. Содан соң аспан да биіктей берген. Әуе де ашылып, орманнан шыққан өрт Көктегі отты тұтатуға сеп болған-мыс. Үнгірден мұның әжелерінің бірі алғаш шығып, көкке қарап жылаған бөлтірікті қысып қойнына салып, сүтін ішкізіпті. Кейін Бөрі жігітке өз қыздарының бірін берген. Содан тараған ұрпақ қазір орман ішінде де, алыс сулар жағаларында да көп екен деседі. «Бірақ, біздің тайпа неге көбеймейді? Ал, осы маусымда таза құрып кететінін мына сіңлілерім мен қыздарыма қалай айтамын?!» Бөрі жігіт үнгірді тастап кеткен жауын-шашын маусымы соңында тайпа алғаш рет тұтанған отқа жылынып, демеу тапқан екен. Сол жылы Айлы алаңқайға қоныстанған тайпаның біраз балғын қыздары алаң ортасындағы бұлақ батпағына батып кеткен. Қара жердің адам жұтатынын алғаш көрген әйелдер тайпасы ол алаңға енді бармасқа, алаңқайдағы көлеңкелерді енді көрмеске серттесіпті. Айлы түндері әлгі алаңда елес-қыздар билейді екен. Иә, бұл көрген сол елестерді. Аппақ Айдың жүзінен тозанытқан сәуле төгіліп, әлгі алаңды бозамық шуаққа шомдыратын. Тоғай ішін тінткен жел де кенет тынып, Ай сәулесінің сиқырына арбала солықтайды. Күрсінген кәрі терекке сыңсыған қайың қосылып, жылаушы еді. Алаңдағы бұлақтан басын көтереді бір елес. Айға қолын соза, аппақ шашын көкке жаяды. Сосын, сыңқ-сыңқ күліп, әлде жылап, бойын тіктейді. Боз толқынды шаштары Айға дейін жетеді шұбатылып. Қос қолын да еппен көтеріп,

толықсып бір биге салады дерсің! Кенет әлгі бу-
алдыр елес қыздың биіне елтіп тұрғанда, бүкіл
алаң ішінде ойнақ салған көлеңкелердің ортасы-
на түскенінді білмей қаласын. Сыбдыр-сыбдыр
жапырақтар, тал-құрақтар косыла билеп, тенселе
кетеді. Айлы алаңқайдың әр тұсынан ағараңдаған
елестер бұлақтан бой көтерген қыздың еркімен
шалқып, сыңсып, жоқтау айтады. Демін тартып
күрсінісіп, уілдеп, сызылтып сылқылдай жы-
лайды. Кенет тына қалып, шу етісіп, сыңғырлап
күледі. Елес қыздардың биі түнгі орманды оята
бергенде аппақ Ай бұлақтан шыққан қыздың
шашынан ұстап тартып әкетеді. Ағаштар діріл
қағып, көкке созған қолдарын кенет жинасып
алып, сапырылысып, шуласып кетеді. Айдың
жүзін бұлт бүркеп, алаң қараңғылыққа тола бер-
генде кетіп үлгермесең, бұлттан секіріп жерге
түскен алып көлеңке кеудеңе қона кетер болар.
Сол сәтте-ақ қара жер өкіре күрсініп, аяғыңнан
тартып, жұта бастайды...

Ескі аңызды есіне алып, елтіп отырған Кәрі
тістің жанына Дүр ене келді.

– Отқа әбден жылындық, шешей. Ұзын судың
бойымен терімге шығар күн ертең. Ай анам
да албырап, ақ жол тілейтіндей. Бассаңшы,
Ұлы биіне! Арғы күнім жайлы оттың тілі не
дейді? Бергі күнім жайлы Айдың жүзі не дейді?
Жеткізсеңші білгенінді біздерге!

Дүр ененің ләмін коштаған тайпаластар да
уілдесіп қоя берді. Кәрі тіс қанталаған көзімен
толған Айға телмірді. Ай жақтан бұлақтан
шыққан бұла қыздың шашы желбіреп түсіп
келе жатқан еді. Ашалы басына кепкен шор сал-
бырай байланып, жылтыр тас, айқұш-ұйқыш

томар таңылған асасын қолына алды Кәрі тіс. Күл үстінен секіріп түскенде жотасына төгілген шашының арасынан Көлеңке де сырғып түсіп, ербең ете қалды. Ортадағы алауды кең қоршаған күл үстіне тізерлей отырысқан тайпаластар гу-у етісіп, тынды. Отқа жақын отырған тайпа басы Дүр ене көлденең жатқан іші қуыс шор теректі зілбатпан ағашпен дүңкілдетіп соға кетті. Дүңк-дүңк еткен үн қалыпты ырғаққа түскенде тайпа әйелдері де «У-уа!» «Һу-уа!» десіп, теңселіскен. Төбекұс тайпаның өзге еркектерімен бірге отқа ағаш салып, әйелдердің ырым-жораларына араласпай үн-түнсіз үрей құшағында. Кенет Кәрі тіс шашын серпе шалқая Айға қарап қалт тұрды. Асасын жерге қадап қалғанда кеудесін жара күңіреніске толы айғайы да аспанға атылды. «Һу-уа!» Сол бетте-ақ, селк-селк етіп, шалқая түсіп, шашы жерге тигенше қайқайып, қос қолымен асасының без бұтақты бас жағынан ұстап, артына қарай бірақ секірді. Көлеңке бір мезет кемпірдің астында қалып қойды да, ол аяғымен жерге дік етіп түсе қалғанда қайыра сұлай жатты. Асасын қос қолдап, тік биікке көтерген Кәрі тіс қос аяғын тарбита секіріп, биге басып кетті. Алауды қос аяқтап секіріп, айналып шығып, шаңдатып та жіберді. Күлдің шаңына тұншыққан Көлеңке жермен-жексен боп, мүлде көрінбей де қалды. Төбекұс ол қашып кетті деп ойлаған. Аспанға атылған ақ жалынды екінші мәрте үйіріле айналып, сынар аяқпен секіріп жүрген Кәрі тіске қарап аң-таң. Жылдағы биіне мүлдем ұқсамайтын, тың қимылдар. Сәлден соң, асасын бұтының арасына тығып алып секіруге көшкеніне қарап, тіпті, таң қалды. Төбекұс қана емес, шор теректі дүңкілдеп отырған Дүр ене де,

тайпаластар да үрейлі еді. Асаның жерге тиіп жатқан ұшы із тастап, Көлеңкені тіліп-тіліп кетуде. Бір мезетте асасының басын отқа малып алған елті тоқтай калып, зарлы жырын аңыратты.

Е-е-е-hey!

Қара түн!

Қара үнгір, ұлы енем!

Қойныңнан шыққанбыз,

Көлеңкеден тығылып,

Қойнына бұққанбыз!

Аппақ айға атылған

Судан туған қыз көрдім,

Су бетінен тараған будан туған қыз көрдім!

Қара үнгірден тараған балаң жылар күн келді,

Қап-қара елес күнімді қараң қылар күн келді!

Отқа енген Ақ жалын енем, емшегіңнен қан

көрдім,

Айға ұшқан аппақ елес қайыра оралды орманыма!

Табаныма тапталған Көлеңке,

ізімнен қалмай қойныма кіріпті,

Сүт саулаған төсімнен сорып, қанын шығарды,

Ішіме еніп, менің қозіммен қарап тұр немереме!

Сенің көзіңмен қарап тұр ол маған!

Көктегі оттан тараған жердегі Оттың иесі ем,

Орманымды жалмайды-ау ішімдегі елесім!

Өрт!

Өрт көрдім алапат!

Уа-а-а-а!

Дүр ене, сіңілім!

Сенің ішінде сол Көлеңке,

От жанады ішінде!

Саған тапсырдым отымды!

Тек сен өртерсің көлеңке атаулыны...

Бірақ, өзің өртенбесең құтылмассың бұл елестен!

Айлы алаңға от қойып, Айға атылған

елесті күлге орандар, жандарым!

Қара шашты шарт түйіп, түнді орандар, жандарым!
Сары Терек, Ұзын кайың, шешелерім!
Сендерге тапсырдым немеремді, шөберемді.
Төбеңнен ұшып өтер Төбекұсты қорғағын,
Мына өрттен сақтағын!
Көп адасып жүрсер ол, ұзын аңға мінер ол!
Қойныңда түнер ол!..
Еhe-he-ей, Қара үнгір, қарт анам!
Ергенегің жабылмас, енді барар жан табылмас!
Отта туған Ақ жалын енем, кайдасың сен!
Құшағыңа ал мені!
Жылуыңа сал мені!

Еліріп алған елті Ай сырғанап Жосалыдан әрі асқанда, Көктегі от қалың ағаш арасынан сығалап қарай бастағанда дүр сілкініп барып тоқтаған. Тенселіп отырған әйелдер түрсегелісіп, бір-бірінің иығынан қапсыра ұстасып, күл үстін шандатып билеп жүр еді. Дүр ене шор теректі қос қолдап дүңгірлеткен. Маңай бозамық тартып, оттың тілі биіктеп кеткенде Көлеңке де әлсіреп, шаң арасында адасып жүр еді. Кәрі тіс би басталғандағыдай аспанға кайқая қарап тұрып, асасына қос қолдай сүйеніп, от ішіне орғып түсті. Кемпірдің шұбалған шашына жармаса Көлеңке де отқа орана кетті. Ала-сапыран бимен естері танған тайпаластар от ішінен Көлеңкенің шырқырай шыққан үнін естігенде ғана қалт тынды. Дүр ене жүзін тарамдай аққан жасты білегімен сүртіп, орнынан атып тұрған.

«А-ааа-ауууу! Ууууууа-аhh!» – деп айғайлады Көлеңке. Кенет от ішінен Кәрі тістің асасы ұшып шығып, Дүр ененің алдына түсті. Лапылдай жанған аса таяқты шап берген Дүр ене де шынғыра айғайлады. Таяқты үйілген күлге шаншып-шаншып, қолымен отты ысыра, күйгеніне қарамай сөндіріп алып, алапат биге баса кетті Дүр ене!..

Көктегі от екі рет лапылдап жанғаннан соң ғана тайпаның әлеуетті әйелдері бас боп, Ұлы терімге аттанды. От басында От иесі атанған Дүр ене мен Төбекұс бастатқан бес-алты еркек, балалар ғана қалды. Төбекұс Кәрі тістің Ай жаққа кетерінде айтқан жырының денін түсінбеген еді. Шешесінен сұрамақ болып қанша мәрте жақындағанымсн, әлденеге ызбарлы, алаңдаулы тайпабасы асасын білеп, маңына тақатпай қойған. Дүр ене Ай жаққа кенет кетіп қалған Кәрі тісті жоқтап, қайғы кешкен-ді. Кәрі елтінің айтқан жорамалы да жұмбаққа толы. Ұлы Ағашқа үрейлене енген әйелдер бұған қарайлап-қарайлап, беймәлім сапарға еріксіз аттанған. Сол түні ағаш іші де тынышсыз еді. Алыстан Ұзын судың күрсінісі естіледі. Сықырлаған теректер арасында көлеңкелер өріп жүргендей. От басына келіп жылына алмай, тек алаңқай шетінде ғана сенделіседі олар.

Сонау бір заманда, Төбекұстың үңгір ішінде жапыраққа ораулы кішкене кезінде көрген түсі кеше қайыра оралған. Әлдебір отсыз алаң көрді. Қара түн болса да айнала анық шалынатын. Көлеңкелерден аппақ Ай түсті жарық шашырайды екен дейді. Алаң ортасында аппақ бұлақ жатты ақтарылып. Бұлақ үстінен шұбалған шаш көрген. Айдың шашы екен жерге түскен. Кенет әлгі шаш арасында жапыраққа ораулы баласын байқаған. Аспанға қарай желбірсеі тарқатылған бозаң елес баланы көкке қарай әкетіп бара жатыр еді...

«Кәрі тіске жалын тілі не деді? Айдың лебі нәні айтты? Неге кетті ол кенеттен? Әлде кеткен жоқ па? Мына оттың ішінде жылынып отыр ма? Сөндіріп карасам қайтеді? Жо-жоқ! Тайпа отын бұл сөндірмеуі керек! От өзі сөнбесе, әйел баласы жаққан отын өшірмеуі керек қой. От өз ішіңнен жанады деді ғой Кәрі тіс». Құрсағы жылымағалы не заман өткен. Әлсіз еркектерге карады. Бәрі мұның ызбарлы жүзінен қаймығып, төменшік тартқан. Үйілген күл сыртында балалар ғана жерге шұқшиып, құрт-құмырсқа теріп, қыбыр-қыбыр жайылуда. Бұл асасын жайлап жерге қадады. Енді еркектер де қоңыз, құрт термекке жан-жаққа жылыстаған. Көктегі от төбеден сәл тайып, түн келер жаққа ығысыпты. Енді сәлден соң Жосалы беттен көлеңкелер жер бауырлап өрмек. Олар терімге шыққанша, бұлар үлгеруі керек. Күн ағаш бастарына жақындағанда балаларды ертіп бұлаққа қарай ілбіді жазған ене. Бұлаққа қарап еңкейіп, су ішінен қараған жүзі қорқынышты бөтен біреуге тесілді. Толқын-толқын кара паш кең маңдайынан кері сұлаған. Мұның ағаш тілген тыртығы тәрізді тілгіленген маңдайдын етегі қалың кара қас. Жойқын күш пен ашу белгісіндей. Қос көзі де бұған от шаша ызбармен қарайды. Жалпақ бетінің ортасындағы дем тартар қос тесіктен ұйлығыса шыққан түктеріне шөп-шалам жабысыпты. Бұл қолын созбақ болды. Су ішінен де бейтаныстың қолы сумаң ете қалды. Қолы суға тиген бетте әлгі шегініп кетті. «Су ішкенде көздеріңді ашпаңдар!» – деп айғай салды басын көтеріп. «Бұлақтан Айға ұшатын қыздар туралы Кәрі тістің айтқаны рас екен».

– Айлы алаңқайдағы әппақ қыздарды көрейік, шеше, – деді кешкісін Төбекұс.

Бұл отырған жерінен ұшып тұрып, асасымен ұлының кеудесінен сарт еткізіп ұрып, шалқасынан түсірді. Үйме күлдің етегіне құлаған Төбекұс ыңырсып, бөтен үн шығарып, жылап жіберген. Сол түні отқа құрақ таситын еркектердің бесеуі жоғалып кеткен. Төбекұс та, Дүр ене де оларды Кәрі тіс айтқан Айлы алаңдағы сиқырлы биді көрсетуге көлеңкелер ертіп кеткенін білді. Ағаш іші сытыр-сытыр, сықыр-сықыр. Бұлардан гөрі көлеңкелердің саны көбейіп кеткен еді. Шешелері орманға сіңгеннен мазасызданған ұсақ балалар түнімен шошып, жыласып шықты. Таң бозында тыным таппаған бірін Дүр ене сирағынан ұстап, отқа лақтырған.

– О, Кәрі тіс! Жұбатшы мына шөберенді!

Сәлден соң-ақ, отқа түскен бала тыным тауып, ұйқыға кетті. Төбекұс Кәрі тіс айтқан жыр-ертегінің шырмауынан шыға алмай, ұзын аң деген белгісіз елес туралы ой кешіп, ағаштардың төбесінен ұшатын кезін елестетті. Ертесіне тайпадағы жеті-сегіз еркек қатарынан Айлы алаңқай соқпағымен келмеске кетті. Қара түн бұларды қапсыра қоршап, қатары азайған тайпаластарды таптап тастамаққа бекінген еді. Аласұрған Дүр ене терімге кеткен ошақтастарын шақырмақ боп шашын қиып, асасының басына шалып, өртеді.

Еһе-һей, Уа-а-аһ!

Қараңғы түн, қарт ене!

Шор теректің түбірін қаққан қолым қарысты,

Айлы түнде алаңға тартқан жолым жабылсын!

Ақ жалыннан өрбіген жарық қайда, қарт енем?

Жанарымды сүймей ме зарыққанда, қарт енем!
Қара үңгірдің ішінен үн шығады құмыққан,
О, оны енді кім ұққан?
Қайт, қайт кейін!
Шегін әрі, Көлеңке!
Шашым кидым ормандай оталмас деп құрағым,
Қара түнге жара сап лапылдады шырағым.
Өрттің иісі шарпыды қалың қара шашымды,
Қара үңгірім қара түнде кімге ашылды?
Ай әуенін ұмытты ма ұлдарың,
Зар әуенін тындатты ма қараңғы?
Қай соқпақта адастың, менің жазған қыздарым!
Еһе-ей! Оһо-ой!

Дүр ене отты айнала биледі. Мойнына таққан кепкен жиде моншақтары сартылдап, асасына таққан тастар тарсылдап, бақайлары сыртылдап, көзі алақшып, езуінен сары көбік бұрқыраған. Еңкейе қалып, бүкшиіп қарт енесінің биін салды, қайқая қалып, асасын аспанға көтеріп, дірдір ете елтінің биін салды. Төбекұс шор теректің іші қуыс дүмін келтек ағашпен ұрғылап отырды. Кенет өлім жайлы ой ойлаған. Алғаш рет. Бұрын Кәрі тіс әжесі ғана ойлап, бұған ертегі ғып айтатын алыс сапарлар жайлы ойлады...

Таң ағаш ішіне сүтін төккенде Дүр ене есі ауысып, күл етегіне құлады. Тайпада жеті-сегіз бала мен үш-ақ еркек қалған еді.

Ұлы Терімге кеткен әйелдер от маусымының соңын ала оралмақ-тұғын. Ағаштардың шаштары тарқатылып, жидіп түсе бастады. Дүр ененің өртеген шашымен бірге олардың да бұрымдары жанып, сарғайғанымен әйелдер келмеді. Дүр ене айлы түндері көкке қарап, төсін керіп, ұлитынды

шығарды. Тайпада бұлықсыған бойжеткен қыз жоқ, әлеуетті еркек жоқ. Өзінің де құрсағынан бұлақ тартылған. Мына отты келесі маусымда кім тұтатпак, Қара үңгір енесіне сегіз баланы қалай жеткізбек? Түн сайын іргесіне жақын келіп, ыс-пыс етіп, ұйқы бермейтін Үрейден, ағаш арасынан шығып, күлдің етегіне кеп жылынып жүрген калың көленкеден қалай құтылмақ?!

«Ау-у-у-у-у-у-у!» – дейді зарланып, Дүр ене.

Ауу-ууаһ!

Қайдасындар, қыздарым!

Көккес саудым төсімді,

Айдан шыққан қыз емеді сүтімді.

Сары Терек, Ақ Қайын!

Саумалынды кім ішер?

Жапырағың қуарды, жасыл шашың тарқады,

Желегіңді кім өрер?!

Төсі түкті Жер ана, жидегіңді кім терер?!.

Көктегі оттың қызуы бой жылытар күндер алыстаған кездердің бірінде Төбекұс еркектердің соқпағымен Айлы алаңға баруға бел буды. Дүр ене оған қарсы тұра алмас еді – Кәрі тістің болжамы орындалуы керек! Ұлы Би түні айтылған құпиялы сөздердің алдында дәрменсіз еді бар тайпа.

– Адасып, Ай жаққа кетіп қаласың-ау, Төбекұс!

– Ерлер салған соқпақты басар шөп жоқ қаулаған, Айдың жолын білемін, алаңға бастап апарар. Кешікпей оралармын. Елес қыздардың биін қарындасыма үйретермін әлі!

– Адасып ағаштардың зәу басымен бұлттардан асып кетесің-ау, Төбекұс!..

Ұлы Ағаш демін ішке тартып тұр. Жапырақтары қозғалмай, сыбдыр-сыбырдан да күрт тиылған. Алып От маусымы қаңсытқан қау құрақтар да жерге жабыса солықтап, кәрі теректер сықырлай күрсінудің доғарған. Ұзын судың дем-тынысы әлсіреп, кәрі кеудесінің күркірі сырылға айналып кеткендей. Алыс-алыс қараңғы қойнаулардан көктегі бұлтқа емінген жас өскіндер ғана әредік қалғып кетіп, басын қайың діңіне ұрып алып, дүр сілкінеді. Мың-мың жылдық меніреу тыныштықты Төбекұстың аңдап басқан қадамы астында жаны шыға жаншылған құрғақ қамыс-құрақтың жалынышы бұзады. Айлы алаңқай Көктегі от төбеден ауар жолдың кәміл астында. Түн қараңғылығы келгенде Айдың да аппақ шашы сол жолға шұбала жайылады. Бірақ, қалың орман көкті бүркеп, ештеңе көрсетер емес. Төбекұс оң құлағына әлсін-әлсін шалынатын ұзын судың сылдырын ғана бағытқа алып, бүкшіе басып келеді. Әне, қыр желкесіне бозамық сәуленің лебі жылу жүгіртті. Көктегі от ағаш басына өрмелейді қазір. Аппақ Айдың сілеміне түнде басын иген. Қалың нулы қапаста қасына алғаш түні серік болған Көлеңке де жоғалған. Көктегі от көтеріле айнала алашұбар жарыққа толғанда теректің етегіне басын сүйеп қалғымақ. Ұйқының ұйыған әлемінен қанша үрейленгенімен, жетегіне ереді ол еріксіз. Көзі жұмылған бетте қолынан шап бере ұстаған елестермен бірге аспан мен орманды кезіп кетеді. Ертеде, өте ертеде, Кәрі тіс әжесі айтқан Қара үңгірдің ішінде алғашқы адам дүниеге келіпті. Аспаннан саулап бұлақ ағады

екен, Жерден қаулап терек өседі екен. Үңгірдің ұйық қанасынан басқа жердің бәрі топан су болыпты. Кенет әлдеқайдан жеткен бөлтірік ұлып, белгісіз бір ұзын аң кісінеген екен. Бұл бөлтірікті бауырына қысып, ұзын аңның арқасына жатып ұйықтайды-мыс. Ұзын аң аспанды, бұлттарды, Айды, алып ағашты, ұзын суды кесіп өтіп, шарлап жүреді. Дүр ененің асасының үніндей, шор теректің дүмінен шыққан дүңкілдеген дауыстай бір ырғақпен соғылған үн әлден уақытта тынғанда бұл ұзын аңның үстінен құлап кетіпті. Құлап келе жатып, айғайлады дерсің. Айғайлап жатып оянып кетті Төбекұс. Тыныш орманды аралап жаңғырығы кетті киянға. «А-аа» деді әлдекім алыстан. «Уаа!», «А-аа!» деген дауыстар жан-жақтан талып қайталана берді. Сол мезет орнынан ұшып тұрған Төбекұс дауыс шыққан жаққа қарай бүкшендеп жүгіре жөнелді. Орнынан тұрған бетте оң құлағымен тындап келе жатқан ұзын судың күркірінен жанылып еді. Күн жүгірді, түн жүгірді. Адасқан еді. Әлдебір кеште талықсып құлағаны есінде, танауына судың иісі жеткен. «А-аа» деді ішінен. Дауыстауға әлденеден секем алды. Үрей келді алыстан алқынып. Нешеме уақыт жүгіргенде жете алмағаны байқалады. Ырс-ырс етіп, біресе он жағынан, біресе сол жағынан кезек шығып, болдырып тұр ол да. Бұл оны анық көре алмай, басын көтергенімен айнала бұлдырап, тәлтіректеп құлай берді. Сол сәт Үрей демеді қолтығынан. «Тұр. Құлама. Құласаң Көленкенің астында қаласың. Суық жерге жұтылып кетесің!» Еңсесі езіліп, терекке сүйенді. Ішіне кіріп кеткен әлдене

эл-куатын сорып барады. «Тамыр қазып жеу керек!» Тамыр есіне түскенде әнтек ойы сергіп, дәл жақыннан судың сылдырын естіді. Ұзын судың жағасында тұр скен. Жартастан құлай өскен терекке сүйсініп тұрғанын да аңдады. Деген теректің діңіне шығып, өзенге құлай өскен бұтағымен ақырындап сырғи отырып, суға иіле кеткен тұсына дейін жетті. Аяғымен ағашты қысып, салбырап тұрып, суға басын мала сімірді-ай бір. Су жағасынан қамыс-құрақ шалынған көзіне. Бұтақпен тағы біраз өрмелей барып, қолын созып суырып алып, тіске басты...

* * *

Дүр ене қайғыға қамалды. Түн қойнауында жалғыз қалып, алауға ағаш тасумен шалдыққан. Ұсақ балалар шырылдап жылап, жұбанар смес. Ақыры ауыр шешімге бекінді. Балалардың ішіндегі ең әлді екеуін ғана қалдырып, қалғанын Ақ жалын мен Кәрі тіске тапсырмақ. Дір-дір етіп, опыр-топыр бауырына тығылған ұрпағын кезегімен көтеріп, жанарынан жас саулап отырып, еміреніп иіскеді. Балақайлар мұның көзінен аққан жасты жалап, жұбанған болады. «От басына тастап кетсем, Көлеңкеге жем болар!» Өз ұрпағын өз қолымен Ай жаққа аттандырам деп ойлап па еді! Кәрі тіс кетпегенде ұлан-асыр ойнақ салып, күлді шашып, алаң ішін күлкіге толтырар еді ғой. Мұның шашынан тартқылап, төбесінен қарғып, бұтына тығылып, мазасын алушы еді ғой. Қазір бәрі әлсіреген. Көктегі оттың да қызуы қайтып, тайпалас әйелдер терімнен оралмаған соң, алаң айналасы ыбырсып, шырпы-талға то-

лып кетті. Әр бұтаның түбінде көзсіз көлеңкелер діріл қағып, түн сайын отқа жақындасып келеді. Мұның асасы да ортасынан сынып, қысқарып қалған. Айға он тоғыз мәрте басын иді кеше. Қоштасарда Төбекұсқа зәрленіп, зарлап тұрып, жиырмасыншы түні келмесе, Ұлы Ағашты отқа құрбан етерін айтқан. Бүгін келмеді Төбекұс. Ауыр ой еңсесін езіп отырғанда балалардың үрейден жылағанын да ұмытты. Аңырап жалғыз қалам деп пе еді?! Үнгір енесіне қайыра жалғыз баруға қорқады. Кім жылытар онда мұны?! Мұнда қалса қайтеді?! Күні ертең-ақ Ұзын судың бетін мұз басып, қарлы маусым келеді. Көктегі от та, алаң ортасындағы алау да өшеді. Жок! Бұл әлгі шешімінен бас тартпауы керек! Үнгір енем кешірсін мені! Соңғы рет Ұлы бимен – Кәрі тіспен сырласқысы келді. Жалын ішінен сыздықтай көтерілген түтін Ай жақты нұсқап тұр еді. Түтін ойына қарсы болған. Көлеңкені сабарлық асасы да сынғаны жадына оралды. Ақтық рет көтеріліп, күл сыртынан бұрнағы күні әкелген томар мен дарақты сүйреп әкеп, отқа тастады. Жалын шалки көтеріліп, қою түтін есілді. Ағаштар су тартыпты. Күн суытатын сәттер де жақын. «Сен келмедің, Төбекұс! Айлы алаңның шетінде бүрісіп, қара жерге жұтылып кеттің бе екен?! Түн астында қара бұлт бар үрейлі, сен жоқсың онда, Төбекұс! Көктегі от астында Алып Теректің шулы шашы бар тарқатылған, сен оны ұстаған жоқсың, Төбекұс! Ай астында аппақ қыздың бұрымы шұбалып тұр, сол сені әкетті ме, Төбекұс!» Дүр ене шырылдай жылаған баланың бірін алып, көзін тарс жұмып, от ортасына лақтырды. От ішінен Көлеңкенің шырылы шығады. Келесі сәтте еңбектеп бауырына

тығылған кенже немересін қос қолдай лақтырды. Қара түн құлағын бітеп ап, от ішінде арпалысқан Көлеңке баласының даусын тыңдағысы келмей, солықтады. Шулы орманның балаң терек, қыз қайыңдары сыңсып, шуласты. Ұлы ағаш ішін тартып өксіді. Ұзын су алғаш шыққан үңгіріне тығылғысы кеп, аяғын тартты арнасынан. Дүр ененің екі жағында бір қыз, бір ұл немересі ғана қалды. Солқылдай жылаған тайпабасы асасын отқа матырып, жалын көсеп, лапылдай жанған сынық ағашты басынан жоғары көтеріп, қос немересін ертіп, Айлы алаңқайға бастар сокпаққа түсті.

* * *

Ehe-hey!

Кәрі енемді жұтқан қара орман,

Тайпамды жұтқан Ұлы Ағаш,

Ізімді көмген ну ағаш,

Ақ жалын мен Кәрі тісті көкке әкеткен

Оттан жаның артық па?!

Көктегі отты жасырған бұлттан сесің күшті ме?

Ай бетінен шұбалған аппақ қыздан елесің

үрейлі ме?

Қойныңа тығылған Көлеңкеден бұққан

баламнан шуың күшті ме?

Қолтығынды аршыған Ұзын судан тете едің,

Сары Терек, Ақ Қайың, шешелерім демейін,

Отқа бердім өзінді!!!

Айлы алаң жоқ, сен кетсең,

Отты шыбық қалалған қонысым тұл, күл жапсын!

Айға шашын өргізген ақ елесті күл жапсын!

Зор бұлақтан есілген боз елесті күл жұтсын!

Қойны суық Қара жер, батпағыңды күл алсын!

Тірі болсаң Төбекұс, Көлеңкеден қашарсың!

Ұзын суға бір түссең, Оттан да аман шығарсың!

Айлы алаңқайға жеткенше соңында қалып отырған қалың ағаштың бұтағына от тигізіп, Ұлы ағашты өртеген Дүр ене тізесінен батпаққа батып тұрып, зарлады-ай. Қос немересін Айлы алаңдағы бұлақ басындағы жалпақ тасқа жатқызып, ұйықтатқан. Пыс-пыс етіп, терен күрсінген батпақты бұлақтан сәт сайын көкке атылып жатқан елестер лап етісіп, тұтанып жатты. Айналасы бір түн ішінде Ұзын су қолатындағы қалың орман лапылдап жанды. Асасын ұзын терек бұтағына алмастырған Дүр ене Айлы алаңқайдың елестерінің лап етісіп, жанғанына үрейлене қарап тұрып, кенет шалқая кетіп, жотасына төгілген шашына от тигізді. Келесі сәтте шашының арасына енген Көлеңке шырылдап жылап, өзі де бүк түсіп қатты да қалды.

Алапат өрт Көктегі от бірнеше дүркін жанып-сөнгенше басылған жоқ. Алып теректің сусінді қуыс өзегіне түнеген Төбекұс жан-жақтан каумалаған жалын тілінен құтыла алмасын сезіп, жартастан Ұзын суға қарғыған. Судың жеңіл ырғақты ағысы қақпакылдап, төменге қарата ағызып әкете берді тайпаның соңғы еркегін...

* * *

Ұзын судың қос жағасынан лапылдай ұмтылған оттан қашқан Төбекұс әлденеше заман өткенде өзенге құяр басқа сағамен бойлай өрттен құтылып еді. Жіңішке өзенді кеше жоғары өрлей жүріп, Бегазы тауларының бөктеріне жетті ол. Кейін осы тау бөктеріне алып тастан қорған соғып, өз тайпасының – еркектер тайпасының тірлігін ұштады...

Иә, арада каншама заман өтсе де Дүр ененің тайпасы жайлы аңыз ұрпақтан-ұрпаққа ұласып, айтылып келеді. Ұмыт қалған тұстары болса, оны сонау ескі замандар жайлы көрер үрейлі түстерімізден шошып оянғанда жадымыздан жаңғыртып аламыз. Тарих аңызшы сонау ескі дәуірлерге Анаеркі (Матриархат) дәуірі деп ат берген. Ол дәуір енді келмеске кеткен деседі ел. Бірақ, Ұлы Ағаштың шуылын бойына сіңірген Ұлы тас қалаларда сәт сайын алау тұтанып, оның соңы алапат өртке ұласып жатады. Ай бетінен төгілген аппақ елестің шашына оратылып, талай еркек от басынан адасты, барсакелместің соқпағымен ізім-қайым жоғалды. Ал, анаеркі дәуірі ертең қайыра оралып, әлгі аңызда болған оқиғалар әлі талай қайталанатынына Бегазының бөктеріндегі тас қамалдар мен Жосалы баурайындағы бұла бұлақтар һәм өртенген орманның орны кепіл.

Солай. Тәмәт. Тәмәм!..

1999-2009 жж.

*Кеңгір – Көкше теңіз – Тоқырауын
– Бұқпа суларының жағалауларында
жизылды.*

ТЕҢІЗ ТОЛҚЫНЫНДАҒЫ КАФЕ

...Су бетінде шикі өкпе қалқып жүр. Жағаға шашын жая шалқалай сұлаған толқындармен ілесіп келген болар, сірә?! Тереңнен қалқып шықты ма, әлде, жылы бұғаздың жатаған жағалауындағы қой сойған көп қазақтың бірі лақтырып жіберді ме? «Тереңнен су бетіне қалай шығуы мүмкін, балықтар жеп қоймай ма?!» Жакындап келіп, таяқпен іліп ап, лақтырып жібермек болдым да, баяғы бала кезде оқитын ертегілердің үрейлі оқиғалары кенет есіме түсіп, қалт тоқтап, шегінгенімді байқамай қалдым. «Мыстан кемпір шығар?!» Бұл мастық дегенді қойсайшы! Ойламайтын пәлең жоқ. Күлкім де келіп барады. Жағада иленген жұмсақ құмға жамбастай жайғасып, сылқ-сылқ күлкіге арбалған қыз-жігіт байқамады әрине. Ертегіде суда қалқып жүрген өкпе әлдекім таяқпен түртіп қалғанда мыстан кемпірге айналып шыға келетін. Бірақ, ол ертегі ғой. Ал, мынау шын. Сонда да су сорып, бозарып кеткен өкпеге жақындағым келмеді. Мәңгіріп, су бетінде шашыраған шуаққа елтіп, ұзақ тұрып қалыппын. Сәлден соң бізден таяқ тастам әрірек жайғасқан көршілердің бірі көріп, асығыс адымдай кеп, қолындағы пышағымен іліп әкетті.

– Ана балаға шайып әкелуге тапсырып ем, суға лақтыра салыпты. Айып болмасын, інішек.

Ақсия күлген жас жігіт мені қаланың ақсаузақ қазағы деп ойлады ғой деймін. Сірә, суда жатқан өкпеден, сойылған малдың суға араласқан қанжынынан жеркөніп тұр деп шешті. «Көке, мен

нағыз қазақпын! Қырдың қазағымын! Судан да, оттан да, қаннан да қорықпаймын! Атам шопан болған» дегім келді. Ертегіні ойлап тұрғанымды қайдан білсін?

– Ертегі оқып па едіңіз? – дедім зорлана жымып, – Бала кезіңізде..?

– Ой, інішек. Сен де қайдағыны сұрайды екенсің. «Біз не көрмедік, шетелдің босвик фильмін де көрдік» дегенді білуші ме ең?..

Көрші суға шырт түкірді де, теріс айналды. Езуінде қаланың қара қазағына деген сұмпайы жиіркеніш кетті.

– Мен ауылда туғам...

Ішімнен айттым. Бәрібір. Түсінбейді.

Оншақты жыл бұрын... су бетіне тура осы шикі өкпе тәрізді қалқып шығып, жастықтың жарқын күндерін жұтқан қасірет ойыма орала берді.

Күн тас төбеге көтеріліпті. Еріне басып, көлдің құшағына ене бердім. Әуелі сирактан тартқан ерке толқын. Қырық-елу қадамнан соң тізеден сәл ғана асты. Балқаштың бұл тұсында жағалау жатаған келеді. Жүз-жүз елу метрден соң ғана су еппен тереңдей түседі, онда да жағаға лықсыған толқын кері қайтқанда сипай тегістеп кеткен құмдақ табаны сиыртандайланып көрініп жатады. Боз жасыл зүмірет түстес су ерекше майда, бипаз. Денеңді құшқаны балқытып, көл табанының сәл ойыс тұсына келгенде алақанына салып, әлдилей кетеді. Табаның құмға қайыра тигенде сылқылдап, сиқырлай күлген нәзік толқын кеудеңнен жайлап қана итеріп қап құлатады да, көл құшағына тарта береді. Теңіздің майда құмды табанының бедерін қызықтап, едәуір ұзадым. Су қыл мойнымнан келгенде, бақайымның

үшымен серпіле көтеріліп, айдынға карай ерiне құлаштай бастадым. Бес-алты метр, он-он бес метр, акыры отыз-қырык метр ұзадым-ау деймін. Бұрылып, жаға жаққа қарағанда бiздiң қыз-жiгiт те, шұбалған сұйық түтiн iшiндегi көршiлерiм де құртақандай боп шалынды. Шалқамнан аударылып түсiп, қолымды жайып тастап, бiраз демалдым. Тұнық аспан, тымық теңiз астасып жатты. Ұйқым келдi. Нивх тайпасының нерп аулаушылары мұхит тұңғыығына кезегiмен батқанда, қайықта жалғыз қалған бала сынды сезiндiм өзiмдi. Осындай тымық болған шығар? Кенет ғаламдық ұлы мұхит пен шетсiз-шексiз аспанның адам аяғы, құлашы жетпес иен ортасында болмасам да, өзiмнiң мүлде жалғыз, тұлдырсыз жалғыз екенiм есiме түсiп, өкпеме өкiнiш тығылды. Жүрегiм шым ете ауырып, қабағым қосылар тұсқа кеп сызат салған егiз сызықты әжiм шекеме әнтек батқандай болды. Жұмсақ жiбек су да тасша батып, кенет ауырсындым. Жағаға қайту керек едi...

* * *

Оншақты жыл бұрын...

Су бетiнде қалқыған үлкен резеңке камераға иек сүйеп, масайып жатырмын. Кiндiк тұсымда белге жалпак резеңкемен қапсыра байланған тағы бiр камера судан арқа жонымды аяғыма шейiн көтерiп тұр. Жеңiл көлiктiң жел тығындағышы. Бұл камера үлкен камераға байланып тасталған. Екi метр арқанмен. Жағалаудан жүз елу метр қашықта қалқып, күнге қыздырынып жатқалы төрт-бес сағаттай болды-ау деймін. Уақыт мөлшерiн бағамдауға хал де жоқ. Үлкен камераның суға

тиер төмен жағынан брезент қапталған. Мүлде батпайды. Көлік доңғалағына киілер ортасы кәдімгі ыдыс секілденіп жабылғандықтан, іші құрғақ. Бұл – біздің «дастарқан». Төрт-бес шиша да менің астымдағы камера секілденіп, дастарқанға жіппен байланған. Тіскебасарымыз салынған пакеттер ғана бос. Қос қолды дастарқанға артып қойып, жағалауда маңыраған теңіз сиыры құсап, басынды бұлғап тастап, шарап сілтейсің. «Денсаулық үшін!» «Осындай керемет кафе ойлап тапқан Дархан дос үшін!» Үшеуміз даурығысып тілек жұптадық, барқырап ән айттық. Рахат!

Кафе расында кермет еді. Толқын үстінде тербеліп жатып, демаласың. Ортада үлкен камера. Оған тіркелген үш-төрт кіші «шлюпка». Бас-басыңа бір-бір орындық тиетін дәмхана тәрізді. Жағаға қағылған қазыққа байланған арқанды жөргемдеп тартып, теңіз ортасына карай жүзшақты метр асықпай жүзіп барасың да, банкет жасап жібересің! Судан қорықсаң, «орындығыңды» беліңе тас қып байлап ал. Одан соң өмірі батпайсың ғой кеудеңде жан болса. Күн еңкейіп, толқын көтеріле бастаған кезде кожайын өзі тартып алады. Ешқайда қашып та кете алмайсың. Жағаға шыққан соң, кепілге өткізген киімінді алып, ақшанды санап бересің де жөнейсің. Даяшы ғана жетіспейді. Бірақ, мынадай романтикада даяшы да керек емес. Төбеде мәңгі зеңгір тұнық, төменде одан ғапыл кем емес зүмірет көл. Көкжиектің сызығын андай алмайсың. Масайрай бастасаң, өзің құсап майда толқын әлдилеген қызу көршілеріңе барып қайтуға болады. Көршің қатты қызу болса, байланыса бастаса, төбелесе де алмайсың. Табан

астыңда тіреу жоқта қайдағы төбелес?! Қайта керісінше, түпсіз көк пен терең су ортасында жаның бір боп шығады. Көңілің босап, шет жерде кезіккен жерлесіндей ыстық боп шыға келеді. Жағалаудағы қосмекенділерге қарап, айғайлағанның өзі неге тұрады! Кафе расында керемет еді...

– Бөке, сыраны суға матырып қоямыз-ау деймін, жылымшы тартыпты...

– Сөйтейік. Бір-бір жүзді тастап алайық. Закусканы қалдыратын түрі жоқ, мына су перісінің.

– Не үшін ішеміз, ағайын? Өзің бір тілек айтшы. Кейде бір пәлсапа соғатын жақсы ғадетің бар еді ғой. Бүгін тым ойлы боп, көп үнсіз отырсың. Мана қызыңды ала кел дегенде тіл алмадың. Су перісін суда құшқан жақсы екен а, Бөке!

– Мен не дейін? Сендердің бакытты болуларың үшін іше бергім келеді. Владимир Санги деген сахалиндік жазушы болған. Нивх деген халықтың ұрпағы. Мәскеуде тұрды. Баласы Мәксеуде дүниеге келген тұңғыш нивх екен. Біздің де балалар қалада дүниеге келетін болды. Жә, мәселе онда емес. Сол Вакеңнің «Кевонгтардың үйленуі» деген керемет романы, әлде, повесть пе, жадымда жоқ, туындысы бар. Біздің түбіміз сондай болмаса екен! Сол үшін ішейік! Кевонг әулеті Сахалиндегі нивхлердің бір бұтағының кішкене ғана өскіні болған ғой. Әлеуетті әулет болмаған соң, ағайыны қызын бергісі келмеген. Берсе де ұрпақ қалар-қалмасы неғайбыл. Түбі әлгі әулеттен тұлдыр қалмапты. Біз де азайып барамыз. Бірақ, үміт бар бізде!!! Үміт үшін!

– Әй, ерім-ай! Ел үшін уайым ойлайсың! Айдаладағы нивхіге қазақтың тағдырын қайдан теліп тұрсың! Біз өсетін елміз!

– Жаксы тілек! Бірақ, менің шарабым таусылып қалыпты.

– Официант! – Абзал төменге, суға қарап айғай салды. – Қазір келеді мұртты жайын. Бізге бір шиша молдаван шарабы. Ол келгенше біз тарта берейік.

– Официант деп құр айғайлағанша, барменге тікелей барып келсеңші, – Назым наздана күлді.

– Екеуіңнің тойында өзім официант болмасам, мына су перісінің қызы шарапты шараяқпен сіміреді екен!

– Қой, Бөкен! Сен асабасың ғой. Бір тойым болатыны сөзсіз менің, дәл қай сенбі екенін айта алмаймын...

– Ойнап айтады. Тойдың күні белгіленіп қойған. Саған сюрприз болсын деп айтпай отырмыз! Енді үш аптадан соң! Дайындала бер, Бөкен!

– Әй, не деген дәті берік адамсыңдар! Манадан бері неге үндемей отырсыңдар? Құйылысын! Ернеулетіп!

– Ха-ха-ха-ха-хей! Бірден айтқан қызық болмай қалады! Ал, енді осы тілекті тік тұрып айтшы, түрегеп тұрып ішсйік екеуіміз де.

Белдегі рзеңкені шешуге тура келді. Қалт-құлт еткен жұмсақ камера үстіне әуірімдеп тұрдық-ау. Назымда ішек жоқ. Үш-төрт мәрте құлаған бізге су шашып айран-асыр. Шын бақытты еді.

– Жастардың бақыты үшін!

– Кеттік!

Екеуіміз бір-бір ауыз сөз ғана айтып үлгердік те, стақанды шалқалай көтеріп, ащы арақты жұта сап, қайқая секірдік суға. Су бетінде тұрып аузыңа толтырып ап, суға сүңгіген бетте жұтып жіберсең, керемет әсерлі болады. Дем ала алмай, осы зәһәрді өмірінде алғаш рет жұтқан

сәттегідей тұншығасың. Су астында қайдағы ауа?! Өнешінді өртеп өткен жылы арақ соңынан дем шығарған да өзгеше. Жанталаса су бетіне шыққан бетте жұтқан ауадан соң тіскебасар да қажет емес. Біз құсап ешкім ішпеген шығар!

– Ой, рақат-ай!

– Кер-ре-мет!

– Фууу! Теңіз үсті арақ мүңкіп кетті ғой.

Бірақ, мұндай ішіс тез шалдықтырады. Алғаш дәмін татып байқаған талай жігіт қызық көріп, қайталаймын деп жағаға жеткенде балық құсап, былқ-сылқ етіп қалатын. «Солтүстік халықтарының түбіне де осы у зәһар жетті ғой» деп ойладым «орындығымды» беліме байлап жатып. «Біздің ел ше? Біз де оңып тұрған жоқпыз ғой. Осылардың тойынан соң, қоймаса болмас!» Манаурап ұйкым келді. Екі мас, екі жас бір-бірін қытықтап ойнап кеткен. Ортадағы камераның тасасына барып, жаласып жатыр-ау шамасы.

– Мен аздап мызғып алайын, – дедім дауыстап.

– Боссыз!

«Осы дерттен айыға алмай қойдым-ау!» Он алты жасымнан берідегі біраз жыл осымен бірге өтіп келеді. Біреулер бір күн тойласа, екі күн демалып жатады. Менде олай емес. Он бірінші класстан бастап, тұрақты түрде күнделікті тұтынып келемін. Ел құсап мас болмаймын да, сана сау, кеуде таза. Бірақ, қою керек! Уақытымның бәрі осымен кетеді екен. Ойыма Кевонгтар келген...

Мәңгіріп жатып, ұйықтап кетіппін. Шөліркеп ояндым. Төсектен тұрмақ болғаным есімде, қолымды тіремек болғанда ауып кетіп, су жұтып қоя жаздадым. Күн еңкейіпті. Екі ғашық та ортадағы камераға арқандаулы қалыпта маужырап жатыр.

– «Оян, қазақ!» «Ай, қап!» Ұйықтап қалыппыз ғой...

Күн еңкейген. Толқындар да бастарын көтерісіп, жағалауға қарай асықпай лықсуда. Толқын шуынан енді сәлден соң жел тұрағыны да аңғарылады. «Қой, жағаға қайтпаса болмас!» Кенет жағалаудан едәуір алыстап кеткенімізді байқадым. «Мүмкін емес! Ұйқымды аша алмай тұрған болармын». Еппен ортадағы камераға жақындап, жағаға тартылған арқанды қармап, нақты қашықтықты бағамдамақ болдым. О, күдірет! Құмдақ жағалаудағы қазыққа байланған арқан тартқан кезде домбыра ішегінше ширай шертілуі керек еді. Мынау бос жатыр. Жалмажан қос қолдап тартып қалдым. Арқан су бетіне көлбей жатқанның орнына, салбырап, сусінді ауыр салмағымен терсеңнен шұбалды. Тағы карманып, бірнеше метрін тартқанда, жүрегім зу ете қалды. Арқанымыз босап кетіпті!!! Әрі бізді ұйықтата тербеген толқын жеңіл камераларды қақпақылдап, айдын ортасына қарай кетіп қалыппыз!

– Ей! Арқан босап кетіпті! Біз айдынға шығып кетіппіз. Қарандар! Жағадан алыстап кетіппіз!

– Не дейсің? Қалай босап кеткенбіз? Жағадан алыстағаны несі?!

– Қара өзің! Бір-екі шақырымдай кетіп қалыппыз!

– Мама! Су да суып кетіпті. Біздің үйшіктер көрінбейді ғой!

– Е-хе-хей! Көмектесіңдер! Көмектесіңдер!

Досым ортадағы үлкен камераға шығып алып, қос қолын ербеңдете айғайлады. Жағалау жақ тым-тырыс. Кенет толқын легін сипай жел жүгірді.

– Жел тұрайын деді!

– Енді қайттік?

– Ештеңе де емес! Жағалауға қарай жүземіз ғой. Камера бар – батпаймыз!

– Толқын көтеріліп кетсе, жағаға бара алмаймыз. Керісінше, желмен ығып, ашыққа шығандап кетуіміз мүмкін.

– Мама! Қорқам! Не істейміз?! Бірдене қылыңдар! Өлеміз ғой!

Назым өкіре жылап жіберді. Досым жұбатып әуре. Қыздың жылағанына, қос қолымен суды сабалап, бейапарланғанына толқынның кенет өсе түсуі қосылып, желмен бірге су бетін сызған әлдебір үрей жон-арқамды шымырлатып кетті. Келесі сәтте бәріміз қосыла айғайладық. Есітер адам қайда! Шамамен биіктігі бір метрге жетеғабыл толқындар жағаға қарай жосыла жөңкілгенімен, бізді жалына көтерген бетте аунақши кетіп, артқа қарай тастап жібереді. Сол сәт келесі толқын көміп қалады. Жағаға қарай емес, тереңге қарай лықсып бара жатырмыз. Су жұтқан, ортадағы үлкен камераға үш жақтан жармасқан үшеу барылдай айғайлап барып тоқтадық. Қызға қосыла жылаған тәріздіміз. Бірақ, онымыз бетімізді шайған тұзды судан білінер емес.

– Бөкен, жағаға қарай құлаштайық. Болмас!

– Камераны тастаймыз ба не?

– Жоға! Мына толқын бізді тереңге қарай қақпақылдап бара жатыр. Әрекет қылмасак болмайды! Жүзу білеміз ғой.

– Жүзгеннен не пайда?! Толқын көміп кетіп тұр ғой.

– Өй, осылай тұра берсек, қазір қатып қаламыз. Біраздан соң таза шығандап, Алматы жақтан бір-ақ шығатын шығармыз.

Назымның тісі-тісіне сақылдай тиіп, тоңғаны, оған қосыла жылағаны үдей түсті. Ықылық атып қояды. Сірә, су жұтқан. Кенет оң қолымда әлдене ұстап тұрғанымды аңдадым. Арақ екен. Ортадан сәл төмен. Өзегім өртеніп бара жатқанын да сол кезде байқағам. Сәл шалкалай, суға батамата жұттым. Жып-жылы екен. Бірақ, шөлімді кандырғандай, құрысқан терімді жазғандай, қуаттанып қалдым. Ұлы мұхитта кемелері апатқа ұшыраған теңізшілердің шишаға хат салып, айдынға лақтырар соңғы жантәсілім әрекеті капелімде еске түсіпті. Езуіме жымыыс ұялады. Қайдағы апат?! Қайдағы мұхит?! Мыктаса үш метрден аспайтын суда жанымыз мұрын ұшына келіп тұр. Белгісіз өжеттік бойыма тараған умен бірге серпілкен. Арақтан босаған бөтелкені аспанға бір-ақ аттым.

– Кеттік! Жағаға қарай құлаштайық!

Бәліме ораған арқанды жөпелдемеде тексере қозғап алып, жаға осы болар-ау деген бағытқа қарай етпеттей құлаш ұрғаным есімде. Су саба-лап, батып-шығып, деміккенім есімде. Бір мезет құлағым Назымның жылағаны естілді. Досым екеуіміз толқын жалдарынан секіргенсіп, жүзе жөнелгенде, үлкен камераға артылған.

– Абзал, тоқта! Назымға бірдеңе десеңші.

– Не дейін?! Жаным-ау, сабыр етші. Қазір, екі жақтап үлкен камераға шығарайықшы. Кел, демеп жібер.

Жылаған қыздың құсеттенген тастай қарынан ұстап үлкен камераға шығардық. Сіңірім тартылғаны байқалды. Күні бойы жып-жылы демімен тәнді әлдилеген су мұнша суық болар ма! Тізем мұздап барады екен. Өлген адамның

тәні бұдан жылы болар деп ойладым қос аяғымды бір-біріне шырмап. Күн тапал көкжиекке тақап қалыпты. Қанкүреңдене суық сызданған Күн астынан ызғар есетіндей. Теріскейден қалың қара бұлт өріп келеді. Үлкен камераға иек арта сәл саябырсыған болдық. Манағы маннан бір метр де жылжымаған тәріздіміз. Сірә, жоғары қарай тербеле лықсыған эскалаторға аяқ артып, төменге түспекке ұмтылған жанның өнімсіз тірлігін қайталағанбыз. Әлде, жағаға жақындадық па? Толқынның демсуімен серпіліп, айналаға көз тастадым. Көз сүрінер ноқат жоқ. Жаға да, көкжиек сызығы да жанарға шалынбайды.

– Мен тоңдым! Белім қарысып тұр. Бөкен, қозғалыссыз тұрсақ, тоңа береміз. Қимылдайық.

Тағы да аршалыс. Жанталас. Назым бүрісе жатқан үлкен камераны сүйреген болып, жаға осы-ау деген тарапқа қарата снтелей құлаш ұрдық. Он минут, он бес, жиырма минут, бәлкім, бір сағат құлаштаған шығармыз. Құлағымнан Назымның өксіп, ықылық атқаны кетер емес. Әлде, өзім бе бұл?! Бір мезет тоқтап, өз-өзімді тыңдағым келді. Жағым қарысып қалыпты. Құлағыма белгісіз толассыз гүріл келеді. Арнасы алапат шайқаған алып өзенде беймәлім бағытқа ағып бара жатқан тәріздіміз. «Стикс». Жан-жағым жөңкілген толқын, гулеген жел. Шым ете түскен кеудемді жарып жіберермен боп тарсылдаған жүрегім су арқылы күллі денемді билеген әлгі гүрілмен бірге мына алапаттан құтқарар жаққа асықтырады. Бірақ, ол қай жақ?! Тамырымда қан жоқ екен деймін. Қарысқан жағымды жазып, жұтынғым келді. Тілім таңдайыма жабысып қалыпты. Шөл қысып барады. Үлкен камерада су құйылған бөтелкелер бар екенін ойладым.

- Неге тоқтадың?
- Шөлдеген сияқтымын...
- Қайдағы шөл?!
- Қазір...

Кері айналып, үлкен камераға қарай бұрылдым. Құлашты екі сермеп барғанмын. Толқын көміп, ойнақшытқан камераға оң қолымды аса сүйенгенмін. Қатып, кәрі ағаштай сықырлаған мойнымды шайқап, иық комдап, бойды қармаған суықты кумаққа талпынғанмын. Тек ол қарекетім кері шықты. Камераға асылған бетте үлкен жел тығындағыштың әнтек жұмсарып қалғанын байқадым. Сол сәт Абзал да жеткен. Жалғыз ғана жалт еткен мезетте екеуіміз бір-бірімізге үрке қарадық. Жүрегіміз дүр сілкініп, тоқтай қалғандай болды. Шүйдемізден тартылған жұлынымыз кенет ширатылып, жотамыз тоқ ұрғандай дір еткені есте. Тастай суық су сорған маңдайымыздан шоқпар тигендей кері серпіліп, жалқы мезет – жалт еткен секунд сәттің ғұмырымыздан да ұзақтау созыла кеткені есте. Үлкен камера ішінде Назым жоқ еді!

– Назым!

Екеуіміз қосыла айғайладық. Қыздың есімін неше қайталағанымыз есте жоқ. Белгісіз құдіреттің күшімен желі шығып, жұмсарып қалған камераны аударып-төңкеріп, қанша тұрғанымыз белгісіз. Кенет айдын ортасында екеніміз еске түскен. Айғайлай жылап, суға сүңгідік. Аласапыран толқын шайқаған су асты көрдей қараңғы еді. Тереңге қарай қос қолды серпе сүңгігенмен, су қысымы толқын төсіне лақтырып шығара берді. Жүрегім тоқтап қалған тәрізді. Су жұтып, қақалып-шашалып, ыза-

лана аңырағаным есімде. Ұлыған тәріздімін. Дәрменсіздіктен айғайлай аңырағанмын. Тілімді тістеп, қан жұтқанмын сумен бірге. Нәтижесіз әрекетті қанша мәрте қайталадым. Бір мезетте камералардың едәуір ұзап кеткенін байқадым.

– Абзал!!! Абзал, қайдасың?

Сапырылысқан толқын арасынан бір сәт су бетіне қалқып шыққан досымды байқадым.

– Абзал! Не болды? Назым, қайда?

Сол сәтте досым көкке қос қолын көтере аңырай айғайлаған.

– А-а-а-а-а! А-а-а-а-а! На-а-а-зым! А-а-а-а-а!

– Абзал, қойшы! Қойшы, Абзал!

Ол мені естір халде емес-тұғын. Қолын көтере айғайлап жылаған бетте суға көміліп кетті. Есімді жинай бастадым. Назым жоқ! Енді Абзал батып кетсе, қайтем! Оқыс ойдан үрейім ұшып, досымның соңынан сүңгідім. Қара түнек елес шымқаған су астында Абзал қос қолын жайған қалпында батып бара жатыр еді. Оң қолынан шап беріп ұстап, жоғары тарттым. Тұншыға бастағанда су бетіне шықтым-ау. «Камералар қайда екен?» Су жұтып, кенет нажағайша осып өткен азапты қайғыдан, осы тірлігіміздің шын өмірлік оқиға, әлде үрейлі ауыр түс екенін ажыратудан дәрменсіз Абзал талықсып кеткен-ді. Көкжиекті қанға бояп, ұясына байып қонуға әзірленген Күн астынан қарауытқан камералардың сұлбасын көрдім. Абзалдың ту сыртынан шығып, шашынан уыстай ұстап, шалқалата сүйреп жүзе жөнелдім. Әйтеуір бір уақта жеттім-ау. Теңіз үстін ымырттың ерекше бір қараңғы зіл салмағы езіп тұрды. Жүрегімді де езіп кеткен түнек қайғы менің кеудеме қонақтап,

жанарымнан жанталаса сніп, тәніме сіңіп бара жатты. Құлағым тарс бітіп, салыққан жүрегім ештеңе де сезбей, белгісіз бір саябырлы сабырмен досымды үлкен камераға тіркелген кіші камералардың біріне байладым. Енді батпас. Өзім де толқын ұрған сайын дірдек қаға секірісіп қалатын жеңіл желтығындағыштардың екеуін қос қолтығыма қысып алып, саусақтарымды бір-бірінен ажырамастай кармап, серейіп тұрдым. Қыстың қабағы ашық күндерінің шатырдағы қарды жылыта еріткен кезінде тамшыдан түзіліп, салбырай қататын сүңгі тәрізді сұп-суық қалпымда қатып тұр едім. Ойыма Мелвиллдің «Моби Дигіндегі» ақ киттің кит аулаушылар кемесін күйреткенде табыт құшақтап тірі қалған бейбак туралы оқиғасы келген. Кеудемнен жан қашып бара жатыр ма деп үрейлендім. Сонда да, қозғалуға дәрменсіз мұз сүңгі кейпінде, асты үстіне шыға сапырылған тозақ қазанындағы қараңғы көр түнекке шым батып бара жаттым...

Шығыс жақтағы қара бұжыр тасты жағалаудың иығынан жанарынан қан тама кайғырып, Күн шығып келе жатқанда ес жиыппын. Қарысып катып қалған қолым ажырамаған қалпы, қос камераның ортасында бір түн өткіздім бе, әлде, тұтас ғұмырым өтіп кетті ме – тірлік пен өлімнің арасында қанша уақыт тұрғаным белгісіз. Теңіз беті жым-жылас. Жемтігін жұтқан соң жанарынан жас тайғанайтын алып қолтырауынның көз жасындай мөлдіреп жатыр еді жалмауыз көл. Тамағымды кенедім кенет. Әлдене дегім келген. Кімге?! Сол жақ қапталымнан әлсіз ыңыранған дауыс шықты. Абзал! Сіресіп қалған мойнымды сықырлата бұрып, қол созбақ болдым.

Дәрмен жок. Өзер дегенде әупірімдеп тебініп, жақындадым. Тірі. Тіріміз! Әлде, ана дүниедеміз бе?! Көзімді сығырайтып, айналаға қарадым. Бейтаныс аймақ. Күншығыстан жартасты жағалау көрінеді. Тым алыс емес. Бір мезет Назымнан айырылғанымыз есіме түсті. Бірақ, сол сәт бақытсыздығымызды бағалар хал жок болған. Бастысы – екеуіміз тіріміз...

* * *

Бірақ, сол таңнан бастап – түнімен тозақ өзенімен ағып, бейтаныс жағалауға шығандап кеткен, ертесіне кешкілік табанымызды тас тілгеніне карамастан жиырма шақырым жердегі үйшіктерімізге титықтай жеткен екеуіміз өзіміздің тірі екенімізге күмәнді едік. Күні бүгінге дейін. Тымық теңізден жартасты жағалауға итшілеп шыққан соң күн тас төбеге көтерілгенше, өлеусіреп жатқаным жадымда. Әлдебір шакта лақылдатып жасыл запыран құсқан Абзал сандырақтай бастаған. Әлдекайдан шулаған шағалалар оған қосылып, кеше толқын үстінде тарс бітіп қалған құлағымды жарып, миға шаншу боп кадала беріп еді. Сүйретіліп, үлкен камераға жақындадым. Назым жок скені анық. Тек «жып-жылмағай су ортасында қалған резеңкеден жел қалай шығып кетуі мүмкін?» деген зілмауыр ой сүйретіп кеп еді. Өлі мен тірі арасында шалажансар болсам да, жантала-сып жатқаным таңмын. Камераның брезентпен қапталған суға жанасар төменгі жағынан алақан сиярдай жырық таптым ақыры. Іші суға толмаса да, ауыр тартқан желтығындағышты

төңкеріп, жаншып, суын ағыздым. Қабысқан қара резенкенің жырығына қолымды тығып, сипалап жатып, бір қуысынан үйшікке киімімізді тастап, тіскебасар-тамақпен бірге ала шыққан шолақ кездікті суырып алдым! Назымның ажалына себеп болған қара кездікті Абзалға кафенің иесі Дархан сыйлаған еді...

* * *

Күмәндімін – тірлігіме. Арада он жыл өткен. Өз жүрегімдегі терең теңізге батып кеткен қос ғашық туралы аңыз жылжыған жылдар легіне ілесе келген қайдағы бір естеліктер дауылымен қайыра калқып шыққан еді жадымның тақтасына.

Аймақтық басылымда бес жыл қызмет істеп келемін. Жаздың әлдебір шуақты күндерінде редакцияға келді. Сол естеліктің хабаршысы. Газетке жарияланатын еске алу, құттықтау, көңіл айтуларға қосақталатын тақпақ-өлең атаулы алдымнан өтеді. Сол тұрыпты кезекті еске алуға өлең жазуымды өтініп, Назымның ағасы келген еді алдыма. Бастапқыда танымай калдым. Тек қолындағы суретті ұсынғанда ғана жартасты жағалаудағы шулаған шағалалардың шаңқылы мен Абзалдың сандырағы, Назым қыздың өксіп, ықылық ата тоңғаны – бәрі-бәрі құлағымды жарып, жүрегіме шаншылған. Қыз ағасы сол зауалды күндердің қарсаңындағы қос ғашықтың ең бақытты сәттерінде түскен тойға шақыру билетінің жартысын ұстап келіп тұр еді. Абзалдың суретін еппен, білінбестей, қыздың жанында мүлде болмағандай кылып, қиып алып тастаған.

– Мына суреттің жартысы қайда кеткен?

– Не дейсіз?!

Менің үнім шықпай қалды. Әуелгі сауал кеудемнен кенет шығып кеткен күрсініспен бірге ақтарылған еді.

– Сіз бұл суретте екі адам болғанын қайдан білесіз?!

– Жо-жок! Білмеймін ғой. Тек... монтаждalғаны көрініп тұр.

Қыз ағасы орнынан тұрып, үстелімді айналып жаныма жетіп келді. Жетіп келе жағамнан жармасқан. Тесірейіп көзіме қараған. Мен тік қарай алмадым.

– А, залым! Сен Назымды өлтірген екі жігіттің бірі екенсің ғой! Сен әлі тірі екенсің ғой! Ажалың менен болады! Біреуіңді құртып едік, сен жер басып жүр екенсің ғой әлі!

Сол сәт есік ашылып, бастық енді, бастықтың соңынан біздің бөлмедегі оқыс шуды естіп, редакцияның өзге қызметкерлері де жетті. Опыртопыр төбелес кенет басталғанындай кенет аяқталды да қалды...

«Апырай! Біз Назымды өлтірмеп едік қой! Иә, Иә...»

Иә, сол зауалды күндерде Назымның туыстарына қайғылы қазаны естіртіп, су бетін сызған қайықтармен, сүңгуір мамандармен бір апта көл түбін қопарып шыққан едік. Табылмады Назым қыз. Қолымызда сол күндерден белгі болып, екі жүз елу шақыру билеті мен Назымның өмірінің соңында көлге киіп келген киімдері ғана қалды. Аһ ұра жылаған қыз туыстары мен достарымыз жиылып, билеттер мен киімдерді қаланың шығыс бетіндегі қалың қорымның шетіне жерледік. Азапты түннен ауру жамап шыққан Аб-

зал қатыса алмады қасіретті қоштасуға. Үш апта – тура той белгіленген күні ауруханадан шыққан Абзал мен оны алып шығуға барған мені полиция қарсы алып тұр еді. Одан соң іркес-тіркес тергеу, айыптау, жылау-сықтау. Өмірден күдер үзілді. Тірлікке күмән толды. Болашағымыз бұлыңғыр еді. Бірақ, барлық шаруа бір-ақ күні тыйылды. Белгісіз себептермен қыз туыстары айыптаудан бас тартқан. Айып дерегі болмаған сон полиция бізді қапастан босатқан. Тек... Тек сол зіл салмақты күндердің бірінде Абзал дос ізім-қайым жоғалып кетті. Ешкіммен қоштаспастан, бет алған бағытын айтпастан жоқ болған. Үш күн сұрастырдық, іздедік. Барша болуы керек маңдарды шарладық. Ақыры Назымның қабірінің басына барғанбыз. Онда да жоқ. Қабір басында Назым жақсы көретін алқызыл раушан гүлдері ғана жатыр еді. Әлі солмаған. Соған карап, Абзал келіп, қоштасып кеткен екен ғой деп түйдік. Сонымен тәмәт-тәмәм!

...Арада оншақты жыл өткен. Иә, тура сол күн – қыз ағасы келіп, маған еске алу жаздырар қарсаң – одан кейін газет жария болатын бейсенбі күн екі ғашықтың тойы болатын күн екен ғой! «Біреуінді құртып едік...» Қапастан шыға жоғалып кеткен Абзалды – жастықтың бастан асар көп қателіктерінің бірінің кесірінен бола алмай қалған күйеубалаларын қыздың ағалары суға батырып жіберген екен. Ал, мені ұмыт қылған. Ғайыптың жазуымен тірі қалғам. Не үшін?! Бәлкім, осы естелікті жазу үшін бе?! Әлде, қапияда қаза болған қос ғашықтың бүкіл арман-мұратын аркалап, сол боздақтардың көз жасындай мөлдіреп жатқан зүмірет көлдей қайғыны кешу үшін бе?! Білмедім... Тірімін!

* * *

...Су бетінде таң бозында көтерілген бозамық тұманның есімі Назым еді.

Алапат шайқап, аласұрған теңіз толқыны біздің жастық шағымыз екен.

Біздің жүрегіміз де дауылды түні копарыла кетер теңіз ғой.

Сол теңіздің толқындарының астында талай естелік көміліп қала береді.

Тек, санамызға байланған құдірет қылын үзуге құштар сезімдерге ие болсақ екен.

Тек, тұнық тірлік жағалауынан адасып, мәңгі шексіз тұмандықтарға жоғалмасақ екен.

Тек жансебіл көкірегіміздің етегіне қара кездіктей қасірет қадалмаса екен!

Ал, әзірге тірімін...

01.10.2010

ЖАРТЫ ҚАП КІТАП

(Жойқын мұхиттың жұтқыншағы бүлкілдеп, қалтылдаған кемені жұтарда кім тастай қашушы еді сапарластарын?! Қапырық бөлмеге жарық шам ызғарлы сәулесін шашқанда да қуыс-қуысқа тығылатын тарақан еді ғой. Ал, біз... Біз бәріміз тозақ кемесімен аттанып барамыз – бір бағытқа ғана билет сатылған – жетер, шалдыға жетіп, салығып ұйқыға кетер, бәлкім, салыққанда ұйытар ұйқы да тәніңді тастай қашар тұрағымыз – Тамұққа аттанып барамыз. Сіз неге біздің кемені тастай қашқыңыз келеді?! Билетіңізді ұсақтап жыртып, ауаға шашып жібергеніңізбен, бұл сапар Сізді тастап кетер жайымыз жоқ! Алып кемемізден қашып та құтыла алмайсыз. Шарасызсыз! Мінәжәтіңіз осынау ғаламдық кеме – Жер шарындағы миллиондаған күнәһардың даусынан озып Көкке жете ме екен?! Әлде, менің күйреуік өлеңім сынды тек өз жанымды ғана мүжитін немесе жұбаныш жұптайтын былдыр-былдыр ертегіге айналып кетер ме?!

Шарасызсыз – менің әңгімемді тыңдауға еріксіз көнесіз. Себебі, Сіздің мінәжәт пен Көктен түскен жазбалардың әр карпіне бір тәмсіл арнап жазуды біздің мойнымызға жүктеген. Ал, ол түпсіз уақыттың шырғалаңында адасқан Сізге бірден-бір алданыш. Әйтпесе, қасиетті жазбаларды тікелей оқып, ештеңе түсінер емессіз. Уақытыңыз да аз. Тәніңіз кемені тастай қашса да, ғаріп жаныңыз қайыра оралып, қайғылы кейіпте, жалғаннан ештеңе ұқпаған беті тірлік кеше береді...)

Электричка Қарағандыға Күн ескейе жеткен. Көмірдің шаңы кірпігіне жұққан қарагөз қала шаршаңқы кейіпте қарсы алады Ақынды. Көзі қара болғанымен, бұл қаланың ләмі басқаша. Темір жол керуенсарайына ене бергенде дауыс зорайтқыштан үні қатқыл апай: «Құрметты, жалаушылар..!» деп бейпіл акцентті ағытады. Мырс етесіз. Белгілі ақынның «ТЖ-лар» атты өлеңі есіңізге оралады. Бірақ, ол кезде «ТЖ-лар» туралы өлең әлі жазылмаған... Керуенсарайдан осы шаһарға ат шалдырған әр ақын, әншіні, күйшіні, жазу-сызуға ғапіл қатысы бар жанды қарсы алуға құштар Граждан Шақшабаласын көресіз. Сіз оны танымассыз, бірақ, ол Сізді танып қояды. Өлеңіңізді оқиды, әңгімеңізді әдеби газеттің қиындысынан көзі шалған, атағыңызға қанық. Жо-жок. Қымсынбаңыз. Жүгіңізді көтерісіп, басыңыздың «сақинасы» болса, емдеуге бейілді. Біздің Ақынды да сол Гірекең қарсы алсын. Алғаш танысса да, Ақын ешкімді жатырқай алмайды. Ұзын плащының шалғайына әнтек жұққан шаңмен түстес қапшығы кенет күтіп алушының иығынан табылған. Ақын алаңдаса да, Граждан оны көтертер ме сыйлы қонаққа. Жарты қапшық кітап еді. Өлеңдер. Өлкелік газетке ерте-кеште басылған. Кейін жинаққа еппен енгізілген, әр қарпінің көлеңкесіне қоңырқай мұң тұнған жырлар-тұғын. Бір-екеуін Сізге оқып берер едім – әңгімемнен ауытқып кететін тәріздімін. Кейін осы әфсанам жүрегіңізге қонақтап жатса, үлгереміз...

Ақынның қалаға келгенін ешкім білмей де қалған. Өзі де жарапазан-жар-жарға жау. Радио-да орнығып, сол торапта қартайыңқырап қалған ескі танысын тапты. Онда да Граждан екеуі үйіне іздеп барып еді. Қос ақын – бірі алыс ауылда, бірі қапырық қалада, тірліктерінде бес-алты мәрте ғана дәмдес болыпты. Сонда да, етене жақын тәрізді. Қалалық қаламгердің намы – Бәжен. Бәжен Сәуірұлы. Аймаққа танымал, ер-теректе қазақтың үлкен ақындары жазбаларын жақсы бағалап, кейін денсаулық күйімен, жер шалғайлығымен әдебиет ағысынан сәл қалыңқы қап қойған. Провинциялық ақын-жазушылардың бәрінің тағдыры осы тұрыпты ғой. Алматы алыс. Жылына бірер барғанмен, қонақ боп бастап, елдегі қоңыр тірліктің ырғағын бұзып, қалың ақын-жазарманның ортасында шайқала шауып қайтасың. Сосын, елге оралғанда тым-тырыс тыныштыққа құлақ үйрете алмай, тағы дерттеніп жүргенің. Ал, алыстан елге іздеп келсе ғой сол ақындардың бірі. Екеуі келсе де артық емес. Тұтас қазақ әдебиетінің бір дәуірі көшіп, іргенің қонғандай боласың. Сырттан келген туыс та, егер шулы ортадан келсе, мұндағы салқын саябырға шым батады да кетеді. Бірақ, соншалық ұзаққа шыдай алмайды. Теренге сүңгіп бара жатқанда, қапылыста ауа жетпей, қайыра атып шығып, сабыр айдынынан өзінің асау толқынды өзеніне асығады. Сөйткен алма-кезек дүние.

Ал, біздің Ақын жарты қап кітабын аркалап, Н. стансасынан келген еді. Ертеректе Ібір-Сібірдің сызды ауасын жеті жыл жұтып, елге келе жатқанда, Алаштың аймаңдай ақынының туған жері екенін естіп, пойыздан түсіп қалған. Ақыры,

сол топыраққа тамыр байлаған. Стансадағы тірлік қарагөз қаладағыдан да мылқау ғой. Әдеби орта жоқ. Ақсақалдардың ескі әңгімесі ғана алданыш...

Әлқисса, қос ақын кісінесе табыссын. Граждан үшеуі Бәжең баспанасын «кабакқа» айналдырып отырғанда, үй иесінің әйелі жұмыстан келді. Келе сала салқын кабақ аңдатсын қалалық ақынның жары. Бәжең «кәне, аш қабағыңды, камда астағамынды!» десін қарап отырмай. Содан сойқан басталды. «Бұл үй сенің алқаштарыңды асырайтын приют емес. Кеше ғана өлейін деп, ауырып отыр ең ғой! Сайтанның сідігін сіміріп ап, маған мән айтатын кімсің! Мынау қай қайыршының қапшығы?! Құрт көзін! Бәрің де көздеріңді құртыңдар! Қазір милиция шақыртам!»

Соңғы сөз стансалық Ақынның жанды жерінен тиген. Сібірдің дәмін татып қайтқан соң, заң өкілдерімен кездесуді жаны сүймейді. Жалпы, кім жақсы көреді дейсің? Ұйлығыса үйден шыққан үшеуі ілби басып, теміржол керуенсарайына бет бұрған. Әлгінде босағада жатқан «қайыршының қапшығы» Гражданның иығына қонжиыпты.

Теміржол керуенсарайына кім келіп, кім кетпеген?! Сіз де, менің ойшыл оқырманым, дәм тартса келесіз бір. Сонда көрессіз: ерсілік-қарсылы ағылған жұртты әр заманда, жылдың әр мезгілінде осында бас сұғып, табан тіреген әріптестерім деп ойлаңыз. Барлығы да таныс, бірақ, бәрі де бөтен тәрізді ғой. Біз бәріміз бір заманда, бір кеңістікте өмір сүрмеуіміз мүмкін. Ал, керуенсарайда дәрежеміз тенесіп қалады – қайсы болмасын! Бәлкім, осы тәмсіл Сіздің

колыңызға тигенде біз де тірліктің керуенсарайынан бір бағытқа ғана сатылатын билетке ғұмыр-тиынымызды ұсынып тастаған боп шығармыз. Өткенде атайы ақын ағам бір ғаламат жыр жазды: Бір заманда біздің аталарымыз «Коммунизм» деген стансадан түсіп қалып еді ғой, келесі станса – «Репрессия» деп аталатын, одан кейінгі станса міне – «Капитализм». «Келесі аялдама – «Алаш» стансасы» деген дауыс алыстан талып жететін тәрізді деген... Иә, әңгімемнен ауытқып барам. Дегенмен, осы керуенсарайлардың бәрінде Граждан Шақшабаласы тәріздес бейкүнә адам жүре қоймас. Грек аңыздарында ғұмырдарияның өзен-вокзалынан өткізетін әзірсейіл кейіпті әлдекім болар еді ғой. Болмаса, Анненковтың вагоны тоқтаған стансалардан, күллі КарЛагтын қакпасы болған Қарабастан бір заманда желкелеп түсіріп тұрса тағдырын...

Граждан бастаған үшеу сол түні қарагөз қаланың керуенсарайын бір шайқады-ау дерсің. Қоңыр күздің соңы болатын. Таң бозында асфальт үстіне қонған сыз қырауға айнала алмай буланып кететін уақ. Жастары ұлғаймаса да, жер ортасынан асқан қос ақын жас перінің сілтесіне шыдай алмаған. Ақыры, Гражданның есіне жақын орамда тұратын сазгер көкесі түскен. Сазгер де заманында тиісті енші-бағасын ала алмаған. Бірақ, әндерінің ғұмыры тіл жеткізер тітіреніс тылсыммен астасып, тілсіз қалар сәттерінде қайыра басталатынын білетін. Сенетін. Сол ғайри сенімін жүрск тереңіне жасырып тастаған еді. Өзі де шырқаған: «Жан түбінде ұйықтап жатқан арыстан, оятпашы мерт қыларсың сезімді!..» Сезімі қалғып кеткен заманы еді сазгердің. Яки, тірлігі

тұйықталар – фәни күнге алды жабық уақта
ілбіп, күн кешіп жүрген. Жардан, баладан ада.
Жалғызсырап, жансебіл жүрегін қысқан жәдігөй
тірліктен жалыққан. Сазгердің есігін таң бозын-
да итеріп кірген үшеу тынықсын. Түс әлетінде
шөліркеп ояңған Гражданның қойнынан сусын
басар сұйық та табылған. Бәжең Күн қос кабат
үйлердің шатырынан шуак сырғаната бастағанда
жұмысына кетті. Сазгер мен стансалық Акын қа-
йыра ұйқыға шомған. Түс ауа Граждан жұмыс ор-
нына, нәпақасын айыруға аттанады. Күндегі тір-
лігі – торапты жолдың түйініне келіп, күрмеуін
шеше алмай зарыққан жанға билет тауып береді.
Пароммен ана дүние, мына дүние арасын жалғап
жүрген «әлемнің ақ періштесі» дерсің. Екі дүние
арасында кім кездеседі екен өзіне: бірақ, мүсәпір-
жолаушының сауабын алатын ләппай-тақсыр
қарсылушы-жөнелтуші міндетін маңдайына
жазған, сонымен таңдайына ақ тигізген. Түн орта-
лай Граждан сазгердің лашығына қайта оралған.
Қос зарлық не күйде екенін біліп кету ойында.
Акын мен Сазгер ертеңгілік таныстырылған бір-
біріне. Бірақ, әрқайсысы келесісін бұрын көрмек
түгіл, естімеген адамым екен деп түйген. Граждан
қолтығына қыса келген ащы су мен тіскебасар,
одан қалды бұрыштағы ток пеш үстіне жам-
басын күйдіре-мүйдіре жайғасқан кара бақыр,
одан шұбала шыққан дәмді иіс әңгімеге сүйреген
екеуін. Акын алдыңғы түннен бері кіреберіс
бұрышта елеусіз қалған қапшығынан бір кітабын
алып шығып, өлең оқымаққа талпынды. Сазгер
тірлігінің беймәлім бір қалтарысында қап кеткен
шабытты шақтары қайыра оралғандай күлімсіреп

бой тіктеді. Ақын майдақоңыр машығымен жыр төге бастады. Сазгер күлімсіреген қалпымен ыңылдап ілесе кетпекші. Ақын... Сазгер... Ақын... Сазгер... Шақшабаласы да бұл тірлікке әредік қазанаспа астындағы отты қағыстырған қаммен араласқан боп отырсын. Ақын жырын сағыныпты. Сазгер де қақпағы әлдеқашан құлыпталып қалған сырсандығынын қиюы кеткен тұсынан себезгілеп шашыраған шуақ-саздары жанарынан ұшқындап, бір жасап отырды. Оған отты суды қосыңыз! Тірліктегі темірқазығыңнан адасып, ел ортасында отырып, елсізде қалғандай күн кешіп көрдіңіз бе, бауырым? Өнер қуған өрелі жан атаулы өз жүрегінің шұңғыма тереңіне талай мәрте сүнгіп, өзін іздеп жүріп адасар еді. Тек өнер-білім ғана емес, тірлікте тамырын танығысы келген әр жанды көргенбіз. Біздің қос кейіпкер де ұлыс көпіне жанап шапқан жалғыз аттының ғұмырын кешіп еді. Әу баста жазылған тағдыр ма, әлде кездейсоқ жазым әлегі ме: бірі – шалғай ауылда елеусіз қалған, бірі – жанын ұғар жан таппай жабыққан. Адасу емей немене?! Әлде, олардыкі жөн де, көптікі қате ме?! Қайткен күнде де, сол күні екі азамат серпіліп еді. Жыр оқылып, ән шырқалды. Кенет Сазгер әбден бой жасаған адамның кейпімен Ақынға сергек қарасын:

– Есінде ме? Екеуіміз ертеректе кезігіп едік қой?

– Мүмкін емес, ағасы! Менің тірлік-талқаным сіз жүрер аулаларда шашылмаған еді.

– Бәрі мүмкін! Бәленінші жылы Алматыда Мұқан – Мұқағалимен Төлеген ақынның үйіне келіп едің ғой.

– Иә, Мұқаңмен дос-жар болғанбыз! Айбергеновтың ауласына бас сұғып тұратынбыз. Сіз қайдан жүрсіз ол маңда?

– Мен Шәмшімен жолдас болғам. Әлі де! Біз Шәкең екеуіміз барғанбыз сол үйге...

– Ойпырмай! Сен... солсың ғой!

– Иә! Дәл өзі! Ал сен... Сен – солсың!

– Енді кім деп отырсың?!

«Ой, бауырымдан» қауышқан қос жігіт ағасына кара бақырды ұмсына ұстап келіп тұрған Гірекен аңтарылып қарасын.

– Ой, бауырым-ай!

– Әй, көкем-ай!

– Бәсе!

– О, шебер құдай!!!

Манағы әңгіме – әңгіме ме! Енді кеңісін кеңістік. Көкжиск түріліп, аспан асқақтап сала берсін! Алаш атырабында мұндай талай атақты кезігіс болған. Бізге етенесі – Әсеттің Кемпірбайдан көңіл сұрап барар сапары. Бұл тенеуімізді артық, әбес санасаңыз, алыстан мысал табайық. Гогеннің Таити аралынан Парижге оралуы. Одан да әрідегі ежелгі дәуірдегі эпсаналық оқиғалар. Қай-қайсы да қос азаматтың – Ақын мен Сазгердің кезігуіне мысал бола алар еді. Сеніңіз! Сенбесеңіз, өз өрешеңізге көз тастаңыз: жігіттік дәуренде аз-кем дәмдес боп, арада тұтас ғұмыр өткізген соң кезіккен әріптесіңізді танып, таңырқаған сәтті ойға алыңыз... Иә, иә! Сол сәттегі бір өзгеше сезімдер Сазгердің лашығы ішін арайға толтырып еді! Қазақ маңдайына басқан ақиық ақын мен сыршыл сазгердің жанында қарулас серік болуға жараған біздің кейіпкерлер де осал емес еді. Тек, тірлік, тағдыр сызығы өзгеше сызылған...

Қарағанды керуенсарайын мекен еткен сол қос сері жайлы әңгімені түрлі калыпта тәмәмдауға болар еді. Бәлкім, жария жазуға да жата қоймас?! Бірақ, бәрібір Ақын мен Сазгер осы жазуға тәуелсіз, ада кейіпте сол кезең, сол кеңістікте ғана смес, дәл қазір де осында, тұсымызда өмір сүріп келсіді ғой. Вокзалға бас сұғыңыз – дабыр-дұбырлы жүргінші-жолаушылар шуынан тыныс-демі сезіледі; әрі өткен, бері өткен таныс бейтаныстардың бірі болмаса, бірінен сұраңыз таниды: көрген, естіген, әдсби газеттердің қиындысынан өлеңін оқыған: анау кара айғыр сүйреген шұбалаң вагонға өткенде мініп кетіпті, мына бір ауыр күрсіністі зілтабан пойыздан әнеміне түсетін сынайлы. Дегенмен, ауытқып барамыз тағы...

Арайлы, шырайлы отырыс соңы аһылаған естелікке ұласқан. Шаршаулы кейіп, қалып ойлы жандарға жиі жұқкыш қой. Әсем әннің де соңғы ноталары ойнақшып аспанға атылғанмен, тиялар сәті мұңға шылқыр еді! Жырдың да соңғы шумақ, соңғы жол, сөзі естелікке бастау берер тиянақ қой.

Гірекең түн көрпесі қарагөз қаланы қымтай бере керуенсарайына қадам түзепті. Ілкіде естіген әңгімемде дүнис жігін қосып-ашар дәнекершілер ел ұйқыға шомар саябырлы сәттерді сүйеді-міс. Қарсы алу, қоштасулар да. Ал, сол күннен бастап қос серінің ортақ тірлігі, ғұмыр тиянақтар ортақ жолы басталыпты. Күнде Күн жарықтық аласа үйлердің тозыңқы шатырларын сипай шуақ таратқанда ілбіп вокзалға баратын еді олар. Күн сайынғы қалыпқа түсіп кеткен ғадет бойынша Ақынның бір-екі кітабы ұзын плащының төс

қалтасына сүңгітіледі. Сазгердің естелік әңгімесі де жүрек тұсында қызбақшы – тыңдарманын күтіп. Ал, керуенсарайға кім келіп, кім кетпейді?! Сіз де, менің ойлы оқырманым, бір жолыққан шығарсыз тірлік сапарыңызда Ақын мен Сазгерге! Бәріміз бір мезгілде, бір кеңістікте өмір сүрмегенімізге кім кепіл?!.

– Мына кітаптың авторы мен ғой, – дейді Ақын. – Сәл жастау кезімдегі суретімді бергізгем. Бір өлең оқып берейін бе?

Сіз келісесіз. «Өлеңіңіз жақсы екен!» дерсіз. Ақын сенуге бейілді.

Сазгер қоштауға. «Иә» дейді ол. «Осындай жырлар бар адамзат аспанының астында!» Сізге кітап та сыйға тартылып, қолтанба алып қалу ұсынылады. Қуана келісіп, қос серінің қолына азды-көпті тиын-тебен ұстата салыңыз! Жаныңыз ашығандықтан емес! Өленді түсінгендіктен. Ал, тіпті, жырдың жалғасын күтсеңіз, дастархан жайып, Сазгердің естелігін тыңдарсыз!..

Осы сценарий бойынша сырғыған кара күз ақ қауырсынды қысқа алмасқан. Қыс соңы көктемге ұласар ма еді?! Жо-жоқ, әрине! Мезгіл мәресін белгілер құдірет жоқ бізде. Тек...

Тек, сол баяғы сазгер лашығына қоңыр күзде апарылып, кіреберістегі бұрышта елеусіз қалған сарғыш қаптың түбі көрінсін бір күні. Әуелі Ақын ертенгісін тұрып, сырт киімін киердегі әдетімен еңкейген. Әуелгі ток қалпы қыс ортасына таманғы аязды күндері жүдеңкіреген қапшық ауыл үйінде пеш түбінде жататын жетім қозының бойына жылу дарыған соң сол жатқан қалпы керілгендегісіндей жермен-жексен болып қалыпты. Арық салалы саусағы еденге тақ етіп

тиген Акын аңтарылып, Сазгерге қарасын. Керенау калыпта, ұйпаланған шашын тарап тұрған ол да бұған жүдеп көз тастаған. Кітап бітіпті! Енді қайтпек керек?! Дымы біткен Акын босағаға төселген бөстекке отыра кетті. Сазгердің мүйіз тарағының бірер тісі сынып, шашына сіңген. Сәлден соң әдепкі сңселерін түсірмеген калыпта екі адам есікті итере жауып, керуенсарайға қарай кетіп бара жатты... Бәлкім, бұл соңғы таңдары ма скен?! Бәлкім, бұл соңғы сапарлары ма екен?! Біз көрмедік сол көктемде оларды. Керуенсарайға шартараптан құйылып-ағып кетіп жататын жылы ағыстардың біріне түсіп, беймәлім бағытқа жөнесп кете барды ма екен?! Ал, Сіз...

Сіз іздедіңіз бе оларды?! Ана бір пыскырып кеп тұрған қараайғырдың қоныраулы трашпенкесіне аяқ артып бара жатқанда, соңыңызға ақтық рет қарап қалғанда, ағылған жүргінпілер арасынан жүденкі жүздерін көзіңіз шалған болар. Есіңізге түсе қоймады. Әйтсеуір бір заманда, бір тарапта көргенсіз. Қайтсе де, есіңізге түсер ме екен?!

Қарағөз қаланың керуенсарайы талай Ақынын қарсы алып, шығарып салып еді. Тас төселген алаңға табан тиген бетте Сізді де Граждан Шакшабаласы қарсы алуы мүмкін. Себебі, таниды, біледі, өлеңіңізді әдеби газеттің қиындысынан көзі шалған. Басыңызда түрлі ой болса, серпілтуге де бейілді. Тек...

Тек, сол бір қыраулы қыста бір-біріне селбесіп күн кешкен Акын мен Сазгерді байкамай өтіп кетесіз керуенсарайдың кең залынан. Әне, ана бір топтың қақ ортасында Акын өлең оқып, қолтаңба ұсынуда. Міне, Сазгер естелік айтуда.

Бұл әңгімені түрлі қалыпта тиянақтауға болар еді. Бірақ, әлі де сол екі сері адамзат керуенсарайының бір шетінде ағылған жүргіншілер арасында күмбірлетіп өлең оқып, естелік баптап біздің арамызда жүр-ау. Біздің жазуымызға еш тәуелсіз, ада, арылған, анық ақиқат кейіпте...

* * *

(Ал, Сіз неге біздің кемені тастай қашқыңыз келеді?! Бәріміз баратын жаққа бір бағытқа ғана билет сатылған. Сол тарапта бірге болатынымыз анық! Оған дейін таныс бейтанысыңның қолтаңбасы басылар кітап түгесілгенше, тірліктің көнетоз қапшығын арқалап, керуенсарайлар кеңістігін тоздырармыз...

Бұл жақта бәлкім біз бір уақытта, бір кеңістікте бірге ғұмыр кешкенімізге сенгіміз келсді. Ал, ана жақта қайтсек те бірге боламыз. Тек ондағы керуенсарайда бізді кім қарсы алар екен?! Оған көңіл құлатып, жаныңызға жақын жұбаныш ретінде кабыл көрмесеңіз... Бәрібір, басқа амалыңыз жоқ. Шарасызсыз...

Тәніңіз кемені тастай қашса да, ғаріп жаныңыз қайыра оралып, қайғылы кейіпте, жалғаннан сштеңе ұқпаған беті тірлік кеше береді...)

13.12.2010

МАЗМҰНЫ

Гүлмира.....	3
Аңшы.....	16
Қарға.....	25
Жалмауыз.....	39
Аң.....	54
Ауылың сенің іргелі (<i>Этюдтер</i>)	65
Дүр ененің тайпасы немесе анаеркі дәуірінің азалы аңызы (<i>Хикаят</i>).....	79
Теңіз толқынындағы кафе.....	113
Жарты қап кітап.....	132

Сағынтай Серік

Қарға

Әңгімелер, хикаят

(қазақ тілінде)

Редакторлары *Б.Исаева, Қ.Тәжікұл*
Техникалық редакторы *Ж. Бәделұлы*
Беттеуші-дизайнер *М. Тоқжұманов*
Суретшісі *Е. Өксікбаев*

Теруге 01.12.2011 жіберілді. Басуға 12.12.2011 қол қойылды.

Пішімі 84×90¹/₃₂. Қаріп түрі Таймс. Қағазы офсеттік.

Офсеттік басылыс. Көлемі 9 баспа табак.

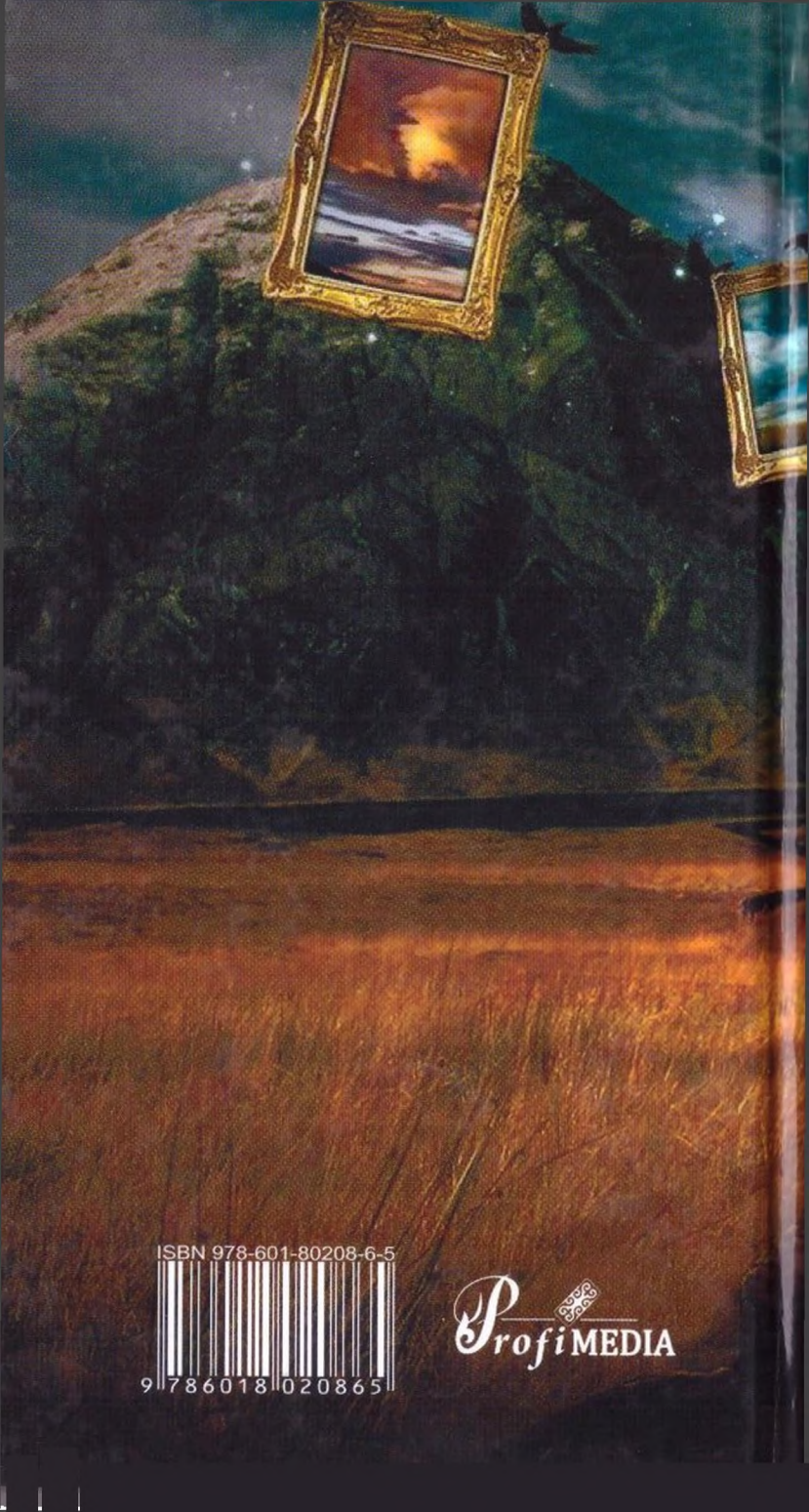
Таралымы 1000 дана. Бағасы келісімді.

Тапсырыс № 6391.

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы
«Полиграфкомбинат» ЖШС-нде басылды.
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

«Профи Медиа» баспасы.

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010017, Астана
қаласы, Алматы көшесі, 1-үй, «Асылтау» бизнес орталығы.
1-кабат. Тел.: (7172)57-30-78, факс: 54-32-81

ISBN 978-601-80208-6-5

9 786018 020865

*Profi*MEDIA